A.C. Joshi Library
P.U. Chandigarh

MSS No. 159 Subject Literature

Name of MSS रघुवंश।

Author कालिदास

Period n.d. Folios 056

Script Sanskrit Source Prithipal Singh, Amritsar

Missing Folios

Raghuvansh

(5)

रघुवंश

वाकुच अर्थश्च तौ १ एवेन नित्यसमासो विभक्त्यलोपश्च १ सूर्यात्प्रभवोत्पत्तिर्यस्य सः २
पार्वती च परमेश्वरश्च पार्वतीपरमेश्वरौ तौ २
माता च पिता च पितरौ पितामाता इत्येकशेषः
अल्पमहदंतरे २
संपृक्तौ
वाक् च अर्थश्च तौ वागर्थौ तयोः प्रतिपत्तिः वागर्थप्रतिपत्तिः तस्यै १ अल्पविषयो यस्याः सा २ तर्तुमिच्छुः तितीर्षुः
१ माता च पिता च पितरौ तितीर्षतीति तितीर्षुः एवंपदस्य लोपश्च १

ॐ स्वस्ति श्रीगणेशाय नमः वागर्थाविव संपृक्तौ वागर्थप्रतिपत्तये जगतः पि
तरौ वंदे पार्वतीपरमेश्वरौ १ क्व सूर्यप्रभवो वंशः क्व चाल्पविषया मतिः तितीर्षुर्दुस्त
रं मोहादुडुपेनास्मि सागरं २ मंदः कवियशः प्रार्थी गमिष्याम्युपहास्यतां प्रांशुल
भ्ये फले मोहादुद्बाहुरिव वामनः ३ अथवा कृतवाग्द्वारे वंशेस्मिन्पूर्वसूरिभिः मणौ
वज्रसमुत्कीर्णे सूत्रस्येवास्ति मे गतिः ४ सोहमाजन्मशुद्धानामाफलोदयकर्मणां
आसमुद्रक्षितीशानामानाकरथवर्त्मनां ५ यथाविधिहुताग्नीनां यथाकामार्चिता

कवीनां यशः कवियशः कवियशः प्रार्थितुं शीलं
न मस्करोति २
अज्ञानात् २
उत्तरौ बाहू यस्य सः
अथवा पूर्वैरेव कृतं वाक् रूपं द्वारं यस्मिन् स तस्मिन् २ वज्रेण समुत्कीर्णे तस्मिन् २
दुःखेन तर्तुं शक्यं दुस्तरं
तर्तुमशक्यं २
उपहासस्य भावः उपहास्यता तां २ प्रांशुना उच्चेन लभ्यं प्रांशुलभ्यं तस्मिन् २
पूर्वे च ते सूरयश्च तैः २
फलेषु आसमर्यादीकृत्य आ फलोदयात् फलस्य उदयः आफलोदयः तेषां
समुद्रमासमर्यादीकृत्य आसमुद्रं आसमुद्रं क्षितिः येषां ते आसमुद्रक्षितीशास्तेषां
नाकं आसमर्यादीकृत्य आनाकं रथवर्त्म येषां ते आनाकरथवर्त्मानस्तेषां
विधिः अनतिक्रम्य इति यथाविधि यथाविधि हुता अग्नयो यैस्ते यथाविधिहुताग्नयस्तेषां १
कामं अनतिक्रम्य इति यथाकामः अर्चिताः अर्थिनो यैस्ते यथाकामार्चितार्थिनस्तेषां १
आजन्मशुद्धानां जन्मप्रभृति शोभना इत्यर्थः २

राम १

अपराधः अनतिक्रमप्रवृत्तिः यथापराधं २ विप्रो वेदराजे तत्र मिथ्यतीति विजिगीषवस्तेषां
यथापराधं दंडो विद्यते येषां ते यथापराधदंडिनस्तेषां १
गृहेषु मेधा विद्यते येषां ते गृहमेधिनस्तेषां २
संभृता संचिता अर्था यैस्ते संभृतार्थास्तेषां १ अभ्यस्ता पठिता विद्या यैस्ते अभ्यस्तविद्यास्तेषां २
मितं अल्पं भाषितुं शीलं येषां ते मितभाषिणस्तेषां १
यूनः भावः यौवनं तस्मिन् २

धिनां यथापराधदंडानां यथाकालप्रबोधिनां ६ त्यागाय संभृतार्थानां सत्याय मितभाषि
णां यशसे विजिगीषूणां प्रजायै गृहमेधिनां ७ शैशवेभ्यस्तविद्यानां यौवने विषयैषिणां
वार्द्धके मुनिवृत्तीनां योगेनांते तनुत्यजां ८ रघूणामन्वयं वक्ष्ये तनुवाग्विभवोपिसन् तद्गुणैः
कर्णमागत्य चापलाय प्रचोदितः ९ कुलकम् तं संतः श्रोतुमर्हंति सदसद्व्यक्तिहेतवः ॥
हेम्नः संलक्ष्यते ह्यग्नौ विशुद्धिः श्यामिकापि वा १० वैवस्वतो मनुर्नाम माननीयो मनीषि
णां आसीन्महीक्षितामाद्यः प्रणवश्छंदसामिव ११ तदन्वये शुद्धिमति प्रसूतः शुद्धिमत्तरः

तनुं त्यजंतीति तनुत्यजस्तेषां ३
मुनीनां वृत्तिरिव वृत्तिर्येषां ते मुनिवृत्तयस्तेषां ३ वृद्धस्य भावः वार्द्धकं तस्मिन् २ व कर्बेरा नोदितः ३
स्वरोऽस्वर श्यामिकायमर्थः २
विषयानिच्छंतीति विषयैषिणस्तेषां २ तनुः सूक्ष्मा वाग्रूपं विभवो यस्य सः ३ सच्च असच्च सदसती तयोः व्यक्तिः सदसद्व्यक्तिः तस्या हेतवः ३ विवस्वतोऽपत्यं वैवस्वतः २ मनसः ईषा मनीषा सास्ति येषां ते मनीषिणस्तेषां
महीं क्षियंतीति महीक्षितस्तेषां १
ओंकार प्रणवौ समौ इत्यमरः १ छंदसां आद्यः ओंकारः १
तस्य अन्वयः तदन्वयः तस्मिन् १ शुद्धिर्विद्यते यस्यासौ शुद्धिमान् तस्मिन् १
शुद्धिर्विद्यते यस्यासौ शुद्धिमान् अतिशयेन शुद्धिमान् शुद्धिमत्तरः १

रघु०
२

क्षतात् त्रायते इत्युदग्रः ज्ञातमयं दा आः २
आत्मनः कर्मक्षमात्मक राज्ञां मध्ये इंदुः
कान्तिमिव कवि तिरस्कारकर्तृ
शालइव प्रांशुः शालप्रांशुः १ महान्तौ भुजौ यस्य सः १
विस्तीर्णं विपुलं उरो यस्य सः
वृषभस्य स्कंध इव स्कंधो यस्य सः १

नरः ॥ दिलीप इति राजेंदुरिंदुः क्षीरनिधाविव ॥ १२ ॥ व्यूढोरस्को वृषस्कंधः शालप्रांशुर्महाभु-
जः ॥ आत्मकर्मक्षमं देहं क्षात्रो धर्म इवाश्रितः ॥ १३ ॥ सर्वातिरिक्तसारेण सर्वतेजोभिभावि-
ना ॥ स्थितः सर्वोन्नतेनोर्वीं क्रांत्वा मेरुरिवात्मना ॥ १४ ॥ आकारसदृशः प्रज्ञः प्रज्ञया सदृशा-
गमः ॥ आगमैः सदृशारंभः आरंभः सदृशोदयः ॥ १५ ॥ चतुर्भिः कालायके भीमकांतैर्नृ-
पगुणैः स बभूवोपजीविनां ॥ अधृष्यश्चाभिगम्यश्च यादोरत्नैरिवार्णवः ॥ १६ ॥ रेखामा-
त्रमपि क्षुण्णादा मनोर्वर्त्मनः परं ॥ न व्यतीयुः प्रजास्तस्य नियंतुर्नेमिवृत्तयः ॥ १७ ॥ सेनापरि
प्रजानामेव भूत्यर्थं स ताभ्यो बलिमग्रहीत् ॥ सहस्रगुणमुत्स्रष्टुमादत्ते हि रसं रविः ॥ १८ ॥

सर्वेभ्यः उन्नतः सर्वोन्नतस्तेन २
तिष्ठतीति २
सदृशाः अनुरूपं आरंभः कार्यारंभः यस्य सो ३ आरंभेन सदृशो दयो यस्य सो ३ न यस्य रूपं रामात्यैः २ उपसमीपे जीवंतीति ३ उपजीविनस्तेषां २ परंपरा प्राप्तात् १
लोकानां भूत्यर्थं १ राजा प्रजाभ्यः १
तीक्ष्णादुद्विजते लोको मृदुः सर्वत्र वा ध्यते मानं दुर्भवेत एतद्ध्या महाराजु मातीक्ष्णो सेवकानां २
लोकाः दलीपस्य दंडकले नेमिचक्रधारा नेमिवृत्तिरिव वृत्तिर्यासां ते १
यादांसि च रत्नानि च यादोरत्नानि तैः २ यादांसि जलजंतवः २ कैक इव अंगुलिव इवर
न उल्लंघयामासुः १ नवीनीं कोर रसं गृह्णाति
लालनशीलकालिनं प्रतीत्या गमाविदः १
अभिभवति
सर्वेभ्यः अतिरिक्तः सो सारोबलो यस्य सः सः सर्वातिरिक्तसारः तेन २ सर्वेषां तेजांसि सर्वतेजांसि तानि अभिभावितं शीलं यस्य सः सर्वतेजोभिभावी तेन २
आकारे स दृशी अनुरूपा या प्रज्ञा यस्य सो ३ प्रज्ञया सदृशा तया सदृशो अनुरूपः आगमो यस्य सो ३ भीमश्च कांता भीमकांता तैः २ सत्ता मात्र २
राम उपकर
२

आकारंच इंगितंच
आकारे इंगितेगू
ढे यस्यासौ तस्य २

दिंतहृदयं १ — दलीपस्य १

अर्थः साधनः अर्थ्य
साधनः ते १

अनुमातुं योग्यः २ प्रकर्षेणआरंभा प्रारंभाः २

संवृता मंत्रो येन सः
तस्य १

वभूव — प्रस्ता १ — प्रस्ता १ — दलीपस्य १

ष्ट द्दत्तेस्य हृदये मर्मणे साधने । प्रागेव मुक्ता व्यावृत्तिर्मौर्वीधनुषि चातता १९ तस्य संवृत

गोप्य चिन चेष्टा — आसन् — उद्यमाः — प्रारंभाके वकर्मवसन्नाइतिविश्वः इत्यमरः रक्ष

मंत्रस्य गूढाकारेंगितस्य च । फलानुमेयाः प्रारंभाः संस्काराः प्राक्तनाइव २० जुगोपात्मा

व्याधिर्वत्तितस्मन् २

निर्भय — भर्तोभीसन — जग्राह राजा — सति

नमत्रस्तो भेजे धर्ममनातुरः । अगृध्नुराददे सोर्थमसक्तः सुखमन्वभूत् २१ ज्ञाने मौ

आसीत २

श्लाघायाः विपर्ययः
श्लाघाविपर्यय २

दत्ति — राज्ञः — समानप्रसवो येषांते प्रसवाः ऽऽसव

नं क्षमा शक्तौ त्यागे श्लाघाविपर्ययः । गुणागुणानुबंधित्वात्तस्य सप्रसवाइव २२ अ

गुणानांगुणानुबंधित्वं
दीनऽनुबंधितु
प्रीतिर्ये षांते गु
णानुबंधित्वात
स्मात् २ सापत्याः २
वभूमा सन २
धर्मे रतिं प्रीति
र्यस्य स धर्मरतिः
तस्य २
वृद्धस्य भावः वृ
द्धत्व २ भयदाये १

नऽऽकृष्टे अनाकृ
ष्टे तस्य २ विष
येषाकरिष्याम्नना
सैर २
१ कस्मात्
शिक्षाकरणात्
नम्रतात् १

नाकृष्टस्य विषयैर्विद्यानां पारदृश्वनः । तस्य धर्मरतेरासीद्वृद्धत्वं जरसा विना २३ प्रजा

राजा आसीत — प्रजानां — कारणानि

नां विनयाधानाद्रक्षणाद्भरणादपि । स पिता पितरस्तासां केवलं जन्महेतवः २४ इति

कसे

जन्मनः हेतवः १

विद्यानांवेदशास्त्राणां अंतं पारं पश्यतीतिविद्यानापा
रदृश्वनः २ विनयस्य आधानं विनयाधानं शिक्षाकरः १

देहस्थितये योग्यः दण्ड्यान् १

धारयामासतुः भुवनयोः द्वयं भुवनद्वयं २ तस्करस्य भावस्तस्करता २

कथं रघु० ३

स्थैत्यै दंडयतो दंड्यान् परिणेतुः प्रसूतये अप्यर्थकामौ तस्यास्तां धर्म एव मनीषिणः २५ दुदोह

गां स यज्ञाय सस्याय मघवा दिवं संपद्विनिमयेनोभौ दधतुर्भुवनद्वयं २६ न किलानुययु

स्तस्य राजानो रक्षितुर्यशः व्यावृत्ता यत्परस्वेभ्यः श्रुतौ तस्करता स्थिता २७ द्वेष्योपि संम

तः शिष्टस्तस्यार्त्तस्य यथौषधं त्याज्यो दुष्टः प्रियोप्यासीदंगुलीवोरगक्षता २८ तं वे

धा विदधे नूनं महाभूतसमाधिना तथाहि सर्वे तस्यासन् परार्थैकफला गुणाः २९ ॥

तस्य दाक्षिण्यरूढेन नाम्ना मगधवंशजा पत्नी सुदक्षिणेत्यासीदध्वरस्येव दक्षिणा ३०

इन्द्रो मरुत्वान् मघवा बिडौजाः पाकशासनः इत्यमरः २

किल त्ववधारणे २

हितकारी ऽऽसीत् २

तस्य राज्ञः नाम्ना सुदक्षिणा इति पत्नी ऽऽसीत् कथंभूतेन नाम्ना दाक्षिण्यरूढेन दाक्षिण्यं परे ... रूढं प्रसिद्धं तेन कथंभूता सा मगधवंशजा मगधदेशस्य राज्ञः

परे ये अर्थास्तेष्वेव एकं मुख्यफलं येषां ते परार्थैकफलाः २

महाभूतानां समाधिः महाभूतसमाधिस्तेन २

दक्षिणायाः भावः दाक्षिण्यं ... दाक्षिण्येन रूढं दाक्षिण्यरूढं तेन १

पंच महाभूतानि २

कलत्रं श्रेणी भार्या येति विश्वः २ कलत्रं विद्यते यस्यासौ कलत्रवान् तं २ आत्मनः अनुरूपा तस्यां २ आत्मा वै जायते पुत्रः इति श्रुतिः सुदक्षिणायां कथंभूतायां तस्यां आत्मानुरूपायां २ तेन राज्ञा जगतः धूः गुर्वी धूः गाविष्ठा धूः राज्यभारः सचिवेषु मंत्रिषु निक्षिप्ता कथंभूता धूः स्वभुजात् अवतारिता अपनीता कस्मै प्रयोजनाय संतानार्थाय सुतलाभाय

आत्मनः जन्म आत्मजन्म आत्मजः जन्म आत्मज न्मने समुत्सुकः ३ नपरिखा अपरिखा कृयते परिखीकृता सागरा यस्याः सा परिखीकृतसागरा तां १ वेलेव वप्रवलयाय स्याः सा तां १ राज्ञा

प्रशस्तं मनो यस्याः सा मनस्विनी तया २ विलंबितानि फलानि येषां ते विलंबितफलास्तैः ३ वसुधायाः अधिपः वसुधाधिपः २

भूमिः स्तितिः २ अवरोधोंतःपुरः स्त्रियां आवरोधोंतःस्मरः २ न अन्यस्य शासनानि यस्या सा अनन्यशासना तां १ पृथ्वी कामिव

स वेलावप्रवलयां परिखीकृतसागरां ॥ अनन्यशासनामुर्वीं शशासैकपुरीमिव ३१ ॥

अंतःपुरे सुदक्षिणया

कलत्रवंतमात्मानमवरोधे महत्यपि ॥ तया मेने मनस्विन्या लक्ष्म्या च वसुधाधिपः ३२

सोऽउत्कंठः

तस्यामात्मानुरूपायामात्मजन्मसमुत्सुकः ॥ विलंबितफलैः कालं स निनाय मनोरथैः ॥

३३ संतानार्थाय विधये स्वभुजादवतारिता ॥ तेन धूर्जगतो गुर्वी सचिवेषु निचिक्षिपे

इच्छतीति इच्छन् तेन इच्छता समर्पिता

३४ गंगां भगीरथेनेव पूर्वेषां पावनक्षमां ॥ इच्छता संततिं तेन न्यस्ता मंत्रिषु कोशला ॥

संपूज्य ब्रह्माणं सावधानौ पुत्रइच्छया

३५ अथाभ्यर्च्य विधातारं प्रयतौ पुत्रकाम्यया ॥ तौ दंपती वसिष्ठस्य गुरोर्जग्मतुराश्रमं

तेन राज्ञा मंत्रिषु कोशला न्यस्ता केन का इव भागीरथेन गंगामिव कथंभूतां गंगां पूर्वेषां पितॄणां पावनक्षमां कथंभूतेन यपुत्रप्राप्तये ३ तेन तेन संततिं इच्छता २

पुत्रस्य काम्या तया १ जाया च पतिश्च दंपती १ अथ अथानंतरं तौ दंपती गुरोः वसिष्ठस्य

मनसः अर्थाः मनोरथास्तैः ३ स राजा विलंबितफलैः मनोरथैः कालं निनाय कथंभूतः सः आत्मजन्मसमुत्सुकः

अयोध्या २

रघु०
९

स्निग्धोमधुरः निर्घोषप्रावः १ परिमालयोग्यः प्रावृषिभवः प्रावृषेण्यं तं १

स्निग्धोगंभीरो निर्घोषो यस्य सः १ गरालीयेत्यर्थः २ सेनावेष्टिताविव २ मेघस्योपरियोमेघस्तः ऐरावत उच्यते १

तडित्सौदामिनीविद्युत् इत्यमरः १

उत्कर्ष

३६ स्निग्धगंभीरनिर्घोषमेकंस्यंदनमास्थितौ। प्रावृषेण्यंपयोवाहंविद्युदैरावताविव।

तुच्छसेवकः प्रभावोऽधिक्यात

३७ माभूदाश्रमपीडेतिपरिमेयपुरःसरौ अनुभावविशेषात्तुसेनापरिवृताविव ३८ से

व्यमानौसुखस्पर्शैः शालनिर्यासगंधिभिः पुष्परेणूत्किरैर्वातैराधूतवनराजिभिः ३

मनोभिरमतीति चक्रधारा षड्जसंवदतीति मयूरवीसा

९ मनोभिरामाःशृण्वंतौरथनेमिस्वनोन्मुखैः षड्जसंवादिनीःकेकाद्विधाभिन्नाःशि

परस्परस्याक्षिसादृश्यतुल्यत्वं निकटः ३

खंडिभिः ४० परस्पराक्षिसादृश्यमदूरोज्झितवर्त्मसु मृगद्वंद्वेषुपश्यंतौस्यंदनाबद्धदृ

ष्टिषु ४१ श्रेणीबंधाद्वितन्वद्भिरस्तंभांतोरणस्रजं सारसैःकलनिर्ह्रादैःक्वचिदुन्नमि

विस्तारयद्भिः १ तोरणस्यस्रक् तां १

मृगीषुचमृगेषुच मृगास्तेषां द्वंद्वानि तेषु कलोमधुरोनिर्ह्रादो शब्दो येषां तैः १

शालनिर्यासस्य गंधोविद्यते येषु ते शालनिर्यासगंधिनः तैः ३ सुखस्पर्शो येषां तैः ३ रथस्य नेमी रथनेमिस्वनेः ३ उन्मुखास्तु उन्मुखाः शिखंडीच शिखंडनीत्यापि द्विभिन्नाः २ नदूरं अदूरं अदूरे उज्झितेव र्त्मायैस्ते तेषु रथस्यंदने आबद्धा दृष्टिर्यैस्ते स्यंदनाबद्धदृष्टयः तेषु १

पुष्पाणां रेणवः पुष्परेणवः तान् पुष्परेणून् उत्किरंति उत्क्षिपंति पुष्परेणूत्किराः तैः ३ आधूता कंपिताः वनराजयो यैस्ते आधूतवनराजयः तैः ३

राम
९

मार्गशाखिनां ग्रामवृक्षाणां ४

हैयंगवीनं घृतं तमित्यमरः २
नौ तत्तनघृतं २

वीचीनां तरंगानां वि[illegible]क्षोभः चलनं तेन शीतलं २ स्वस्यनिश्वासः स्वनिश्वासः तं अनुकरोतीति अनुकरतीति अनुसरकारीतं २

आत्मना विसृष्टेषु आत्मविसृष्टेषु २   घोषेषु वृद्धा घोषवृद्धा तान् २   उपसमीपे उपस्थिता उपस्थिताः तान् २

नस्पृष्टा अलका केशा वेष्टनं ययोस्तौ अस्पृष्टालकवेष्टनौ १

यज्ञस्तंभसहितेषु २

घृतलिप्तिः १

ताननौ ४२ पवनस्यानुकूलत्वात्प्रार्थनासिद्धिशंसिनः रजोभिस्तुरगोत्कीर्णैरस्पृष्टालक-

आत्मनापदत्तेषु   यज्ञानां   सफलाः

वेष्टनौ ४३ ग्रामेष्वात्मविसृष्टेषु यूपचिन्हेषु यज्वनां अमोघाः प्रतिगृन्हंतावर्घ्यानुपद-

प्राप्तान्   नामानि

माशिषः ४४ हैयंगवीनमादाय घोषवृद्धानुपस्थितान् नामधेयानि पृच्छंतौ वन्यानां मा- वनोद्भवानां २

सुन्दरेषु   कमलानां   सुगंधं

र्गशाखिनां ४५ सरसीष्वरविंदानां वीचिविक्षोभशीतलं आमोदमुपजिघ्रंतौ स्वनिःश्वा-

सुन्दरशाद्वलीपयोः गच्छतोः

सानुकारिणं ४६ कुलकं। काप्यभिख्या तयोरासीद्व्रजतोः शुद्धवेषयोः हिमनिर्मुक्तयो- हिमेनयोगेन रहितयोः निर्मुक्तयोः

कयोरिव   भूमेः पतिः   सुन्दरशरीराय   मार्गं

र्योगे चित्राचंद्रमसोरिव ४७ तत्र भूमिपतिः पत्न्यै दर्शयन्प्रियदर्शनः अपि लंघितमध्वा-

चित्राच चंद्रमश्च चित्राचंद्रमसौ तयोः १   २ अभिख्या नामशोभयोरित्यमरः शुद्धावेषौ ययोस्तौ शुद्धवेषौ तयोः २

प्रियदर्शनेयस्य सः १

महिषीसखामस्या सौमहिषीर

२महिष्यासखः

तपोविद्यते ये षांते तपस्विनः तैः२ ऋषी णांपत्न्यः ऋ ऋषिपत्न्यः तासां मुनीनांकन्या मु निकन्याताभिः३ आलवालस्यज लाधरस्यअंबुपि वतीतितां२

वनात् एकस्मात् वनं वनांतर२ तस्मात वनांतरात्२
बुधवत्उपमा
नज्ञातवान्१ यस्य सः१

दुःखेनप्राप्यंयशोयस्यासौ१
दुःखेनप्राप्यतेइतिदुःप्राप्यं दुःप्राप्यं यशो यस्यासौ
राजा१अश्वरीराजानः दुःप्रापयशाः

स्कंधेषुआसक्ताःसमित्कुशाःयेषांतैः२ अदृश्येः प्रत्युद्गमः तस्मात२
श्रांताःतिवाहनानि यस्यासौ१
संयमोविद्यतेयस्यसः संयमतस्य१

नं बुबुधे न बुधोपमः ॥ ४८ ॥ स दुःप्रापयशाः प्रापदाश्रमं श्रांतवाहनः ॥ सायं संयमिनस्तस्य मह
र्षेः महिषीसखः ॥ ४९ ॥ वनांतरादुपावृत्तैः स्कंधासक्तसमित्कुशैः ॥ अदृश्याग्निप्रत्युद्गमात्यैः तैः पू
र्यमाणं तपस्विभिः ॥ ५० ॥ (व्याप्तं) आकीर्णमृषिपत्नीनामुटजद्वाररोधिभिः ॥ (पुत्रैरिव) अपत्यैरिव नीवारभा
गधेयोचितैर्मृगैः ॥ ५१ ॥ (सेचनांते) सेकांते मुनिकन्याभिस्तत्क्षणोज्झितवृक्षकं ॥ विश्वासाय (पक्षिणां) विहंगा
नामालवालांबुपायिनाम् ॥ ५२ ॥ आतपात्ययसंक्षिप्तनीवारासु (उपविष्टैः) निषादिभिः ॥ मृगैर्वर्तितरो
मंथमुटजांगणभूमिषु ॥ ५३ ॥ अभ्युत्थिताग्निपिशुनैरतिथीनाश्रमोन्मुखान् ॥ पुनानं पव

मर्दितस्यतरागादेएनमंथंवैरां रोमंथः१ उटजानांअंगणाभूमयः उटजांगणाभूमयः तासु१

आतपस्यघर्मस्यअत्ययः आतपात्ययः आतपात्यये संक्षिप्ताः नीवारायासुता तआतपात्ययसंक्षिप्तनीवारातासु२

अभ्युत्थितश्चासौ अग्निश्च अभ्युत्थिताग्निः अभ्युत्थिताग्नेः पिशुनाः अभ्युत्थिताग्निपिशुनाः तैः१
एयेतअनेनेति१

प्रत्युद्गमनात् पूतैः पवित्रैः२ उटजानांद्वाराणि रुंधंतीतिउटजद्वाररोधिनः तैः३ नीवारस्यभागधेयो नीवारभागधेयः नीवारभागधेये उचिताः तैः३ तत्क्षणे उज्झितं त्यक्तं वृक्षकं यस्मिन् तत्३ सेचनान्ते उज्झिताः त्यक्ताः वृक्षकाः बालवृक्षकाः य

राम ५

त्र सः तं३

१४ तैः पवित्रमलयुक्तैः घृतादिस्त्राहुतं गंधियुक्तैः १

पवनैः उद्धूताः १४ पवनोद्धूतास्तैः हूयंते इति आहुतयः आहुतीनां गंधा विद्यंते येषु ते आहुतगंधिनस्तैः १ भार्यया सह वर्त्तमानः सभार्यः तस्मै २ सायंभवः सायंतनः तस्य २ किं कृत्वा आज्ञाप्य धुरं वहंतीति धुर्याः तान् १ अतिप्रायेण गुप्तानि गुप्ततमानि इंद्रियाणि येषां ते २ त्वं राजा १

नोद्धूतैर्धूमैराहुतिगन्धिभिः ५४ कुलकं। अथ यंतारमादिश्य धुर्यान्विश्रामयेति सः तामवा

त्वयं राज्ञे सभायोग्याः रक्षकाय न पूजां योग्याय

रोहयत्पत्नीं रथादवततार च ५५ तस्मै सभ्याः सभार्याय गोप्त्रे गुप्ततमेंद्रियाः अर्हणामर्हते चक्रुः

राजा अरुंधती

मुनयो नयचक्षुषे ५६ विधेः सायंतनस्यांते स ददर्श तपोनिधिं अन्वासीनमरुंधत्या स्वाहा

कयाकमिव मगधवंशे जाता द्वौ

येव हविर्भुजं ५७ तयोर्जगृहतुः पादौ राजा राज्ञी च मागधी तौ गुरुर्गुरुपत्नी च प्रीत्या प्रति

वसिष्ठस्य अग्रे वचनं उवाच

ननंदतुः ५८ अथाथर्वविदस्तस्य विजितारिपुरः पुरः अर्थ्यामर्थपतिर्वाचमाददे वदतां व

रः ५९ आतिथेयस्तमातिथ्यैर्विनीताध्वपरिश्रमं पप्रच्छ कुशलं राज्ये राज्याश्रममुनिं मु

विजितानि अरीणां शत्रूणां पुराणि नगराणि येन सः २

अतिथिषु साधुः आतिथेयः १ अतिथेः भावः आतिथ्यं १

राज्यानां आश्रमः राज्याश्रम राज्याश्रमे मुनिः राज्याश्रममुनिः तं १

नय एव चक्षुर्यस्य सः नयचक्षुः तस्मै २ नीतशास्त्रलोचनाय ३

हविर्भुनक्तीति हविर्भुक् तं २

अन्वासनं च क्रतुः २ आशीर्वाददधतुः

अथर्ववेदस्य वेदस्य वित् तस्य २

वसिष्ठ तपसः निधिः तपोनिधिः तं २

अर्थ्यं सायुक्तां अर्थस्य पतिः २ वदंति कथयंतीति वदंतः तेषां मध्ये वरः श्रेष्ठः २

स्वात्पमात्पसुहृत्कोषराष्ट्रदुर्गबलानिच १

राज्यस्यांगानिसप्तैवकथितानि मनीषिभिः ॥ मित्रामात्यपुरेरा

देवानांइमाःदैव्याः देवीनां १ दृष्टलक्ष्यभिदतीतितेदृष्ट लक्ष्यभिदः २

तिः ६० उपपन्नंननुशिवंसप्तस्वंगेषुयस्यमे दैवीनांमानुषीणांच प्रतिहर्तात्वमापदां ६१ ॥

तवमंत्रकृतोमंत्रैर्दूरात्संसमितारिभिः प्रत्यादिश्यंतइवमेदृष्टलक्ष्यभिदःशराः ६२ हविरा

वर्जितंहोतस्त्वयाविधिवदग्निषु वृष्टिर्भवतिसस्यानामवग्रहविशोषिणां ६३ पुरुषायु

षजीविन्योनिरातंकानिरीतयः यन्मदीयाःप्रजास्तस्यहेतुस्त्वद्ब्रह्मवर्चसं ६४ त्वयैवंचिं

त्यमानस्यगुरुणाब्रह्मयोनिना सानुबंधाःकथंनस्युःसंपदोमेनिरापदः ६५ किंतुवध्वां

तवैतस्यामदृष्टसदृशप्रजं नमामवतिसद्वीपारत्नसूरपिमेदिनी ६६ मत्तःपरंदुर्लभंमत्वा

ब्रह्मणःसकाशात्योनिःउत्पत्तिः यस्यसःतेन २ नप्रीणाति १ द्वीपैःसहवर्तमानाः १ पृथ्वी १ मत्तःपरं १

वेदाध्ययनात्कृतं तेजःब्रह्मवर्चसम् ३

तपश्च दानं च तपोदाने ताभ्यां समुद्भवं ४

पिंडानां विच्छेदः पिंडविच्छेदः ॥ पिंडविच्छेदं पश्यंतीति पिंडविच्छेददर्शिनः २

स्वस्य निश्वासैः स्वनिश्वासैः स्वनिश्वासेन किंचित् उष्णं १

प्रकामेण अश्नंतीति यथाभिलाषेण २

स्वधायाः संग्रहः स्वधासंग्रहः तस्मिन् तत्पराः २

पितृोद्देशेन यद्दीयते तत्स्वधा २

वंश्ये भवा वंश्याः पितरः १

इज्याभिः विशुद्ध आत्मा यस्यासौ

दत्तं — स्वस्य निश्वासैः — भवति — भवति — भवामि — कद्वा — भवति — शुद्धवंशे भवाः — भवति — संतत्या — त्वं

नूनमावर्जितं मया पयः पूर्वैः स्वनिश्वासैः कवोष्णमुपभुज्यते ६७ नूनं मत्तः परं वंश्याः

पिंडविच्छेददर्शिनः न प्रकामभुजः श्राद्धे स्वधासंग्रहतत्पराः ६८ सोहमिज्याविशु

द्धात्मा प्रजालोपनिमीलितः प्रकाशश्चाप्रकाशश्च लोकालोक इवाचलः ६९

लोकांतरसुखं पुण्यं तपोदानसमुद्भवं संततिः शुद्धवंश्या हि परत्रेह च शर्मणे

७० तया हीनं विधातर्मां कथं पश्यन्न दूयसे सिक्तं स्वयमिव स्नेहाद्वंध्यमाश्रमवृक्षकं

७१ असह्यपीडं भगवन्नृणमंत्यमवेहि मे अरुंतुदमिवालानमनिर्वाणस्य दंतिनः ॥

प्रकाशः ३

प्रजाया लोपः प्रजालोपः प्रजालोपेन निमीलितः ३

एकस्मात् लोकात् अन्यत् लोकं लोकांतरं ३

परत्र लोके च पुनः इह लोके सुखाय भवति ३

सिंचति स्म सिक्तः तं २ निष्फले २

आश्रमस्य पादपः आश्रमपादपः तं २ वृक्षपादपद्रुमः इत्यमरः २

विनयतीति विनेता तत्संबुद्धौ हे विनेतः २

असह्या पीडा यस्मात् तत् १ अंते भवं अंत्यं १

अरुंतुदो मर्म स्पृक् इत्यमरः १

मर्मस्थानं तुदतीति पीडां करोति १ अरुं तुदतीति अरुंतुदः तं १

आलानं गजबंधनं इत्यमरः १ आलानं गजनवीनं बंधनं १

न निर्वाणो निर्वाणः तस्य १

श्रीपद्मकोः

ध्यानेन स्तिमिते मुद्रिते संततस्तंभनस्य ३ दुःखेन आप्यते दुरापे तस्मिन् १
लोचने यस्य सः २ निश्चले २ इक्ष्वाकुवंश्यानां राज्ञां १
मुक्तो भवति तथा कर्तुं योग्यो भवति १ दुःप्रापे अर्थे १ भवंति

रघु० ७
७२ तस्या हयया विमुच्येऽहं तं विधातुं त्वमर्हसि इक्ष्वाकूणां दुरापेऽर्थे त्वदधीना हि सिद्धयः

दलीपेन ऋ वसिष्ठ निश्चल
एवं तत्प्रकारेण २
७३ इति विज्ञापितो राज्ञा ध्यानस्तिमितलोचनः क्षणमात्रमृषिस्तस्थौ सुप्तमीन इव

ध्यानेन
ऋषिक इव ३
ह्रदः ७४ सोऽपश्यत्प्रणिधानेन संततेः स्तंभकारणम् भावितात्मा भुवो भर्तुरथैनं प्रत्य

पूर्वं इंद्रं हे राजन्
बोधयत् ७५ पुरा शक्रमुपस्थाय तवोर्वीं प्रति यास्यतः आसीत्कल्पतरुच्छायामा

स्थिता कामधेनुः मार्गे किंकृत्वा सुदक्षिणां पूजार्हां
श्रिता सुरभिः पथि ७६ इमां देवीमृतुस्नातां स्मृत्वा सपदि सत्वरः प्रदक्षिणक्रि

स्थितः त्वं अनादरं कृतवान् त्वं तव प्रजा
यार्हायां तस्यां त्वं साधु नाचरः ७७ अवजानासि मां यस्मादतस्ते न भविष्यति

जनितवान् १ ऋतौ स्नाता ऋतुस्नाता तां २ तत्र यासहव र्तमानः २
अतः कारणात् प्रदक्षिणायाः क्रियां प्रदक्षिणा क्रिया प्रदक्षिणक्रियायाः तीतः २

सुप्ताः मीनाः य स्मिन् सः ऋण्वः २ भुवः स्वामिनः राज्ञः २ भावितात्मा ज्ञात चित्तः अभिप्रायः राजानं प्रत्या बोधयामास ३ ज्ञातचित्ताभिप्रायः ज्ञाताभिप्रायतनेनसः

रघु ७
कल्पतरोः छाया कल्पतरुच्छाया ता ३

उत्तः अधिक उद्दाम उद्गम उद्दाम अप्रासौदि रत्नेनये तिरत्न

संततौ ज गाश्च उद्दामं दिग्गजा तस्मिन् २

मम प्रसूतिः मत्प्रसूतिः तां मत्संततिं १ ... तस्मात् २

किंकृत्य अनाराधयित्वा पूजयित्वा योगेण

न आराध्यं न आराध्यः अनाराध्यः १

तस्याः अवज्ञानं अनादरं तस्मात् २ पूजयितुं योग्याः पूज्याः पूज्यानां पूजा पूज्यपूजा तस्याः

धेनुः व्यतिक्रमः ३

आकाशस्य गंगा आकाशगंगा तस्याः २

मत्प्रसूतिमनाराध्य प्रजेति त्वां शशाप सा ॥ ७८ ॥ स शापो न त्वया राजन्न च सारथिना श्रुतः

प्रत्युमानेसमि कुसति

नदत्याकाशगंगायाः श्रोतस्युद्दामदिग्गजे ॥ ७९ ॥ अवेहि तदवज्ञानातापत्यापेदं मनोरथं

वध्यंकरोति कल्याणः कस्मै यज्ञस्य वारुणस्य

प्रतिबध्नाति हि श्रेयः पूज्यपूजाव्यतिक्रमः ॥ ८० ॥ हविषे दीर्घसत्रस्य सा चेदानीं प्रचेत

धेनोः सत्वं

सः ॥ भुजंगपिहितद्वारं पातालमधितिष्ठति ॥ ८१ ॥ स त्वमेकांतरां तस्याः मदीयां वत्स स

धेनुः पवित्रः कुसति कथयिते सेति

मां वत्स आराधय सपत्नीकः सा ते कामं विधास्यति ॥ ८२ ॥ इति वादिन एवास्य होतुराहु

वने

तिसाधनं ॥ अनिंद्या नंदिनी नाम धेनुराववृते वनात् ॥ ८३ ॥ ललाटोदयमाभुग्नं पल्लवस्निग्ध

स्तुतियोग्या १ ललाटे उदयो यस्य तत् १

भुजंगैः पिहितं आच्छादितं द्वारं यस्य तत्

वत्सस्य माता वत्समाता तां २

प्रचेता वरुणः प्राप्तीजायते पतिः दीर्घसत्रं यस्य दीर्घसत्र तस्य ३

वाप्रीतस्य मकर्तुः २ साधनं ऽजहल्लिंगं

स्यद्यातस्नात

ॐ नमः श्वेतरोमाङ्कं श्वेतरोमाङ्कं १ वत्सस्य आलोकः वत्सालोकः ऊधो ले
रोमसमूहचिन्हं १ वत्सालोकेन प्रवर्त्तितं शीलं यस्य किंचित् उष्णं कवोष्णं तेन १ वा १
श्वेतर तं पल्लवा पाटला यजनार्हो याज्यं यं स्याका कामिव १ सः तेन २ कुंडवत् ऊधो यस्याः सा कुंडध्नी १
इत्यमरः १ जमाते ४ धारयति २ नोत्कं प्रध्वी

रघु० ८

ललाटोदयमाभुग्नं पल्लवस्निग्धपाटला बिभ्रती श्वेतरोमाङ्कं संध्येव शशिनं नवं ८४ भुवं कोष्णेन कुंडोध्नी मेध्येनाव

भृथादपि प्रस्रवेणाभिवर्षन्ती वत्सालोकप्रवर्त्तिना ८५ रजःकणैः खुरोद्धूतैः स्पृश

द्भिर्गात्रमन्तिकात् तीर्थाभिषेकजां शुद्धिमादधाना महीपतेः ८६ इति कुलकम् तां पु

ण्यदर्शनां दृष्ट्वा निमित्तज्ञस्तपोधनः याज्यमाशंसितावन्ध्यप्रार्थनं पुनरब्रवीत् ८७

अदूरवर्तिनीं सिद्धिं राजन्विगणयात्मनः उपस्थितेयं कल्याणी नाम्नि कीर्तित एव

यत् ८८ वन्यवृत्तिरिमां शश्वदात्मानुगमनेन गां विद्यामभ्यसनेनेव प्रसादयि

निकट कापिती प्राप्ता धेनुः निरंतर

पश्चात् गमनेन १ केनकामिव १

वने भवाः वन्याः आत्मनः अनुगमनं आत्मानु नामउच्चारकीर्तिते
वन्या वृत्तिर् गमनं तेन १ सति २
यस्य सः १

गात्रं वपुः संहन नं स्पृशद्भिः समं ...
... तयाज्यं यजनं य स्यास्ति तं याज्य नः २ नदूरे अदू रं वर्तितुं शील यस्यास्तां

खुरैः उद्धूता स रोद्भूतैः २

नंदनी २ आशंसिताः प्रार्थनाः वंध्या सफला प्रार्थ्य ना यस्य सः तं

नाम ८

निकट जानी सिर २

प्रसादं ऽऽ मर्यादीकृत्वेत्याप्रस

सेवितुं प्रसन्नकर्तुं हे राजन् १ हे राजन् २ दं तस्मात् ३ तपोवनं आमर्यादीकृत्वेत्या तपोवनं तस्मात्तपोवनात्
ऽर्हसि १ भक्तिविघ्नितय स्याः २ उपविष्यापं १

तुमर्हसि ८८ प्रस्थितायां प्रतिष्ठेथ्याः स्थितायां स्थानमाचरेः निषसायां निषीदास्यां

पीतां भसि पिबेः पयः ८० वेधुः भक्तिमतीचैनामर्चितां सा तपोवनात् प्रयातो प्रातर

न्वेतु सायं प्रत्युद्व्रजेदपि ८१ इत्याप्रसादादस्यास्त्वंपरिचर्यापरो भव। अविघ्नमस्तु ते

स्थेयाः पितेव धुरि पुत्रिणाम् ८२ तथेति प्रतिजग्राह प्रीतिमान्सपरिग्रहः आदेशं देश

कालज्ञः शिष्यः शासितुरानतः ८३ अथ प्रदोषे दोषज्ञः संवेशाय विशांपतिं सूनुः

सूनृतवाक् स्रष्टुर्विससर्जोर्जितश्रियं ८४ सत्यामपि तपः सिद्धौ नियमापेक्षया मुनिः

कल्पवित्कल्पयामास वन्यामेवास्य संविधां ८५ निर्दिष्टां कुलपतिना सपर्णशाला

अनुगच्छतु सं ध्यासमये २ प्रभिमुखं गच्छतु ३ क्लिंश्येपुत्रोविघ्नितये सांतेषु वैराः तेषां ४ देशप्राश्र कालप्रश्रे देशाका ३ लौ जानातीति शासयतीति शासितातस्य २ व षोऽस्य ३

हेतवस्थेया त्वकद्व ऽग्रे त्वं नादृशप्रकारेण ऽग्रहीत स्त्रीसहित: ऽऽज्ञां

नम्रः तापूकाले कस्मैनिद्राकाले वाग्मिष्ठ

सूनृतासत्यावाक्यस्य सः सत्या प्रतिज्ञो वाग्मिष्ठ

ऽऽचारवित् स्वस्यामास रक्तीयस्य उपहार राजा

कल्पः ऽऽचारं वेत्तीति कल्पवित् १ सृजतीति स्रष्टा तस्य २ प्राप्त्यादजवानः २ वन्यामेव व प्रदर्शितांछंदः १ पर्णानांशाला पर्णशाला तां १ कुटी

परिचर्यायाः पदः ३ परिग्रहः स्त्री वर्तमानः ४ विशांपति अभ्यासां पितिविशांपति तां ३ नियमस्या पेक्षा नियमपे क्षातया २

व्यतीतिकरोत् २

प्रविश्य १ प्रयतः सावधानः १ परिग्रहो द्वितीयो यस्य सः १

तस्याः शिष्याः तच्छिष्याः तेषां अध्ययनं तेन निवेदितं कथितं अवसानं यस्याः सा तां १

कुशानां शयनं कुशशयनं तस्मिन् १ तस्य वा पुंसः

लामध्यास्य प्रयतः परिगृहद्वितीयः तच्छिष्याध्ययननिवेदितावसानां सुविवः कुशशयनेनिशांनिनाय ॥ ९५ ॥ इति श्रीरघुवंशे महाकाव्ये कालिदासकृतौ वशिष्ठाश्रमप्रवेशो नाम प्रथमः सर्गः ॥ १ ॥ अथ प्रजानामधिपः प्रभाते जायाप्रतिग्राहितगंधमाल्यां वनाय पीतप्रतिबद्धवत्सां यशोधनो धेनुमृषेर्मुमोच ॥ १ ॥ तस्याः खुरन्यास पवित्रपांसुमपांसुलानां धुरि कीर्तनीया मार्गं मनुष्येश्वरधर्मपत्नी श्रुतेरिवार्थं स्मृतिरन्वगच्छत् ॥ २ ॥ निवर्त्य राजा दयितां दयालुस्तां सौरभेयीं सुरभिर्यशोभिः पयोधरीभूतचतुःसमुद्रां जुगोप गोरूपधरामिवोर्वीम् ॥ ३ ॥ व्रताय तेनानुचरेण धे

(interlinear glosses: अंतं; सति; सूर्योदयानंतरं; लोकानां; धेनोः; पतिव्रतानां; पश्चात् गच्छत् २; किं कृत्वा; कस्मै; सेव; केन)

खुराणां न्यासः खुरन्यासः तेन पवित्राः पांसवो यस्य सः तं २

पयोधरीभूताः चत्वारः समुद्रा यस्याः सा तां १

मनुष्याणां ईश्वरः मनुष्येश्वरः सुगंधितः २

मनुष्येश्वरस्य धर्मपत्नी मनु॰ पयसां धराः पयोधराः

निपूर्वक वृतु वर्तने समासे क्त्वा ल्यप् २ गोरूपधारयतीति गोरूपधरा तां १

काकस्येव कामिव २ ... यस्याः सा तां १

पयोधरीभूताः चत्वारः समुद्रा यस्याः सा तां १

रघुः पीतः ... कीदृशः ... भार्यया ... जायाप्रतिग्राहितं गंधमाल्यं यस्याः सा तां ... वत्सो यस्याः सा तां पीतप्रतिबद्धवत्सां ... पयोधराः ... चत्वारः समुद्राः

शिष्याणां अध्ययनं तेन निवेदितं अवसानं यस्याः सा १ जायाप्रतिग्राहित गंधमाल्यं यस्याः सा जाया प्रतिग्राहित गंधमाल्या तां यश एव धनं यस्य सः ... सुरभेरपत्यं सौरभेयी तां २ सुरभिः ... पयोधरीभूताः ... पयोधिरिति विग्रहः २

प्रभितः स्वादो विद्यते येषु ते आस्वादवतः तैः २ सम्यक् आराधनं समाराधनं समाराधनेन
अन्यातीति अनुयायी १ तत्परः समाराधतत्परः ३

अव्याहतानि अस्खलितानि गमनानि स्वैरं स्वेच्छया गतानि येते २

नोर्न्यषेधि शेषोप्यनुयायिवर्गः ॥ नचान्यतस्तस्यशरीररक्षास्ववीर्यगुप्ताहिमनोःप्रसूतिः

दंशा मशकाः रक्तपाः

४ आस्वादवद्भिःकवलैस्तृणानांकंडूयनैर्दंशनिवारणैश्च ॥ अव्याहतैःस्वैरगतैःसतस्याः

सम्राट्समाराधनतत्परोभूत् ५ स्थितःस्थितामुच्चलितःप्रयातांनिषेदुषीमासनबं

धेनुं प्रतिबिंबवत् अन्वगात्

धधीरः ॥ जलाभिलाषीजलमाददानांछायेवतांभूपतिरन्वगच्छत् ॥ ६ ॥ सन्यस्त

न्यस्तानि त्यक्तानि चिह्नानि यस्याः सा तां २ छत्रचामरादि चिह्नानि २

बभूव

चिह्नामपिराजलक्ष्मींतेजोविशेषानुमितांदधानः ॥ आसीदनाविःकृतदानराजिरंत

न आविःकृता प्रकटीकृता दानराजिर्येन सः अप्रकटीकृतदानराजिः २ दलेखायेन सः

आरोपितधनुः वनं

र्मदावस्थइवद्विपेंद्रः ॥ ७ ॥ लताप्रतानोद्ग्रथितैःसकेशैरधिज्यधन्वाविचचारदावं ॥ २

मध्यगतामदावस्य १ राज्ञांलक्ष्मीराजलक्ष्मीतां २ तेजः कांतिविशेषेण ॥ उपलक्षितः १ अधिकृतं सज्जीकृतं धनुर्येन सः १

ज्ञातवान् २

लताप्रतानेन वल्लीसमूहेन उद्ग्रथिताः तैः १

वरुत्तोऽनतन्वस्य २ दुष्टाश्च सत्वाश्च दुष्टसत्वास्तान्‌ १

गुरोर्वसिष्ठस्य होमार्थधेनुः तस्याः १ विसृष्टाः त्यक्ताः पार्श्वा ऽनुचरा येन सः तस्य १

समीपवर्त्तिनो वृक्षाः २ वनेभवाः वन्याः तान्‌ वन्यान्‌ १ किं कुर्वन्निति १ उच्चारयामासुः २

रघु०
१०

क्षापदेशान्मुनिहोमधेनोर्वन्यान्विनेष्यन्निव दुष्टसत्वान्‌ ८ विसृष्टपार्श्वानुचरस्य तस्य

स्य पार्श्वद्रुमाः पाशभृता समस्य उदीरयामासुरिवोन्मदानामालोकशब्दं वयसां वि

रावैः ९ मरुत्प्रयुक्ताश्च मरुत्सखाभं तमर्च्यमारादभिवर्त्तमानं अवाकिरन्बालल

ताः प्रसूनैराचारलाजैरिव पौरकन्याः १० धनुर्भृतोप्यस्य दयार्द्रभावमाख्यातमंतः

करणैर्विशंकैः विलोकयंत्यो वपुरापुरक्ष्णां प्रकाममविस्तारफलं हरिण्यः ११ सकी

चकैर्मारुतपूर्णरंध्रैः कूजद्भिरापादितवंशकृत्यं शुश्राव कुंजेषु यशः स्वमुच्चैरु

वरुणेन जयपूर्वं शब्दं प्रेरिताः पुनः ऽग्निसदृशं समीपात्‌ तिष्ठंतं चिह्नितः बालवल्यः पुष्पैः विक्षी नेत्राणां

२ पशीयस्य

पुरेभवाः पौरा पौरस्य कन्या पौरकन्याः २

विगता शंका येषु ते विशंकाः तैः २

अस्य धनुर्धारिणः निर्घोषेनापि बालवत्‌ धनुर्विभृतीति धनुर्भृत्‌ तस्य २ दया ऽऽर्द्रभाव दयार्द्रभावं २

राम
१०

मारुतेन वायुना पूरितानि रंध्राणि येषां तैः १ शब्दं कुर्वद्भिः १ आपादितं संपादितं वंशकृत्यं स्वरप्रदानत्वं वचनं १

वनेदेवतावनदेवतातामिः १ आचारेणपूतं २ गिरिषुनिर्झराणिगिरिनिर्झराणितेषां १ अनोकुहाआरोतेकंपिताअनोकुहाकंपिताअनोकुहाकंपितानांपुष्पाणिअनोकुहाकंपितपुष्पाणिअनोकुहाकंपितपुष्पाणांगंधिवर्त्ततेयस्मिन्सःतस्मिन् १

संयुक्त

द्गीयमानंवनेदेवताभिः १२ पृक्तस्तुषारैर्गिरिनिर्झराणामनोकहाकंपितपुष्पगंधिः

दावानल

तमातपक्लांतमनातपत्रमाचारपूतंपवनःसिषेवे १३ शशामवृष्ट्यापिविनादवाग्नि

मृगादिप्राणिनांजीव व्याघ्रादिःपीडितवान्

रासीद्विशेषाफलपुष्पवृद्धिः ऊनंनसत्वेष्वधिकोबबाधेतस्मिन्वनंगोप्तरिगाहमाने

आश्रम

१४ संचारपूतानिदिगंतराणिकृत्वादिनांतेनिलयायगंतुं प्रचक्रमेपल्लवरागताम्रा

धेनुः

प्रभापतंगस्यमुनेश्चधेनुः १५ तांदेवतापित्रतिथिक्रियार्थामन्वग्ययौमध्यमलोकं

मनुश्रेष्ठ धेनुःराज्ञा

पालः बभौचसातेनसतांमतेनश्रद्धेवसाक्षाद्विधिनोपपन्ना १६ सपल्वलोत्तीर्णवरा

देवताश्चपितरश्चअतिथिश्चदेवतापित्रतिथयःतेषांक्रियाव्याव
तिसैवअर्थोयस्याःतां २ पश्चात्गतः २ मध्यमलोकंपालयती
तिमध्यमलोकपालः २ पल्वलेभ्यःउत्तीर्णःसचासौवराहश्चउत्ती
र्णानिवराहाणांयूथानियेषु
तानि १

आतपेनघर्मेण
क्लांतं २
आतिपूर्वेणनप
लफलानांपुष्पा
णांवृद्धिर्यत्र २
संचारेणपूता
निसंचारपूता
नि २ दिशांअं
तराणिदिगंत
राणि २ दिन
स्यअंतदिनांत
तस्मिन् २

दलीपेनपरिस्त्र
मतसति २
पल्लवरागवत
ताम्रा २ पल्लव
रागोमरिणविशे
षस्तद्वत्ताम्रा ३
त्यैके ॥ अथवा
पल्लवाद्वादि
शयास्तेषांराग
स्तद्वत्ताम्रास्व
यंप्रभा ॥ पदो
पितथैव २

आरण्या सार्थं निवासार्थं येषां वृक्षास्तेषून्मुखा बर्हिणो मयूरा येषु तानि १

आपीनस्य स्थूलस्य भारस्य २ मृगैः १ अध्यासितानि येषु तानि १

सकृत्प्रसूता धेनुः २

वालतृणानि १

रघु०
११

पू० १ सेवित० १

हरण्यान्यावासवृक्षोन्मुखबर्हिणानि ययौमृगाध्यासितशाद्वलानि श्यामायमानानि वनानि

पश्यन् १७ आपीनभारोद्वहनप्रयत्नाद्गृष्टिर्गुरुत्वाद्वपुषो नरेन्द्रः उभावलंचक्रतुरं — प्रेणां भां प्राप्तः २

३ पूजिताभ्यां — चिताभ्यां तपोवनावृत्तिपथं गताभ्यां १८ वसिष्ठधेनोरनुयायिनं तमावर्तमानं वनि

आगच्छंते

ता वनांतात् पपौ निमेषालसपक्ष्मपंक्तिरुपोषिताभ्यामिव लोचनाभ्यां १९ पुर — २३ पवासिताभ्यां

अत्यालोकनं पानं मुच्यते अ त्यंत तम्मुपति स्म दृत्यर्थः ३

स्कृता वर्त्मनि पार्थिवेन प्रत्युद्गता पार्थिवधर्मपत्न्या तदंतरे सा विरराज धेनुर्दिनक्ष

पामध्यगतेव संध्या २० प्रदक्षिणीकृत्य पयस्विनीं तां सुदक्षिणा साक्षतपात्रहस्ता॥

निमेषेषु अलसा पक्ष्माणां पंक्तिर्यस्याः सा ३

अग्रभागकृता २ सन्मुखागता २ पार्थिवस्य धर्मपत्नी पार्थिवधर्मपत्नी तया २ दिनं च क्षपा च दिनक्षपे दिनक्षपयोर्मध्ये गता तास्मिन् २ — राम ११

निमेषैः अलसा निमेषालसा पक्ष्मपंक्तिर्यस्याः सा २

अक्षतैः सहवर्तमानं साक्षतं साक्षतं पात्रं हस्ते यस्याः सा २

किं कृत्वा१ दक्षीणा शृंगयोरंतरं शृंगांतरं१ नंदनीसदृश्यानां प्रसादस्य चिन्हानि२

पूजयामास१ गां नौ

धीमतां निश्चलं१ पूजां

प्रणम्य चानर्च्य विशालमस्याः शृंगांतरं द्वारमिवार्थसिद्धेः २१ वत्सोत्सुकापि स्तिमिता सपर्यां

गोसदृशानां भवंति

इति हितोपदेशे विप्रा पत्रः२

प्रत्यग्रहीत्सेति ननंद नंदौ भक्त्योपपन्नेषु हि तद्विधानां प्रसादचिन्हानि पुरःफलानि २२॥

स्त्रीसहितः

गुरोः सदारस्य निपीड्य पादौ समाप्य सांध्यं च विधिं दिलीपः दोहावसाने पुनरेव दोग्ध्रीं भेजे भु

उपविष्टां स्नेहसेव्य पुन गोप्ता गृहस्वामी सहायसंसः

भुजाभ्यां छिन्ना रिपवो येन सः२

जोच्छिन्नरिपुर्निषण्णां २३ तामंतिकन्यस्तबलिप्रदीपामन्वास्य गोप्ता गृहिणीसहायः॥

उदयानंतरं कृतवानपश्चादुत्थितः नियमं पुत्रार्थं सह

सुप्तायिष्ट२

क्रमेण सुप्तामनु संविवेश सुप्तोत्थितां प्रातरनूदतिष्ठत् २४ इत्थं व्रतं धारयतः प्रजार्थं समं

महिष्या महनीयकीर्तेः सप्त व्यतीयुस्त्रिगुणानि तस्य दिनानि दीनोद्धरणोचितस्य २५ अं

न्य

महनीया पूजनीया कीर्तिर्यस्य सः अंतके समीपे न्यस्ता स्थापिता बलिः पूजार्थं दीपाः यस्याः सा तां १अस्मिन् दिने

तस्य१ महनीया श्लाघनीया कीर्तिर्यस्य तस्य दीनानां उद्धरणं दीनोद्धरणं तत्र उचित

तस्य१ तस्य१

रघु० २२

आत्मनः अनुचरतीति आत्मानुचरस्तस्य १ जिज्ञासतेतिजिज्ञासमाना १ हिनस्तीतिहिंस्रः तैरिसिंहादिभिः इत्यर्थः २ गंगायाः प्रपातः गंगाप्रपातः गंगाप्रपातस्य अंतः गंगाप्रपातांतः तेन विरूढानि शष्पाणि यत्र तत् १ अद्रेः शोभा अद्रिशोभा अद्रिशोभायां प्रहिते ईक्षणे येन सः २

चित्तं ज्ञातुमिच्छ

न्येद्युरात्मानुचरस्य भावं जिज्ञासमाना गुरुहोमधेनुः गंगाप्रपातांतविरूढशष्पं गौरीगुरोर्गह्व-
रमाविवेश २६ सा दुःप्रधर्षा मनसापि हिंस्रैरित्यद्रिशोभाप्रहितेक्षणेन अलक्षिताभ्युत्प-
तनो नृपेण प्रसह्य सिंहः किल तां चकर्ष २७ तदीयमाक्रंदितमार्तसाधोर्गुहानिबद्धप्र-
तिशब्ददीर्घं रश्मिष्विवादाय नगेंद्रसक्तां निवर्तयामास नृपस्य दृष्टिं २८ स पाटलायां
गवि तस्थिवांसं धनुर्धरः केसरिणं ददर्श अधित्यकायामिव धातुमय्यां लोध्रद्रुमं सा-
नुमतः प्रफुल्लं २९ ततो मृगेंद्रस्य मृगेंद्रगामी वधाय वध्यस्य शरं शरण्यः जाताभि-

बलेन तस्य इदं तदीयं आर्तेः साधुः आर्तसाधुः तस्य केसरिणं कस्यां क इव

गौर्याः गुरुः गौरीगुरुः तस्य हिमालयस्य १

अलक्षितं अज्ञातं अभ्युत्पतनं आगमो यस्य सः २

गुहासु निबद्धः गुहानिबद्धः प्रतिशब्दः तेन दीर्घं तं ४

दुःखेन साध्या ... यस्याः कोपि पुरुषः ... किं कृत्वा इव २

तिष्ठतीति तस्थिवान् तं २

सानु विद्यते यस्य सौ सानुमान् तस्य १

मृगेंद्रवत् गच्छतीति १ मृगेंद्रवत् गमितुं शीलं यस्य सः १

धातुर्विद्यते यस्यां सा धातुमयी तां २ धातूनां प्राचुर्यं धातुमयी तां २

शरणाय योग्यः १

जातः अभिषंगः यस्य सः १

नखानां प्रभा नखप्रभा नखप्रभाभिर्भूषिता कंकपत्रा यस्य सः तस्मिन् २

प्रसभेन उद्धृता अरयो येन सः १
सक्ता अंगुलयो यस्य सः २

बाहोः प्रतिष्टंभः बाहुप्रतिष्टंभः बाहुप्रतिष्टंभेन विवृद्धः
मन्युः कोपो यस्य सः २ जठता ३
वामात् इतरः दक्षिणेतरः १ प्रहर्तीति प्रहर्ता तस्य १

तूणेन

षंगो नृपतिर्निषंगादुद्धर्तुमैच्छत्प्रसभोद्धृतारिः ३० वामेतरस्तस्य करः प्रहर्तुर्नखप्रभाभू
षितकंकपत्रे सक्तांगुलिः सायकपुंख एव चित्रार्पितारंभ इवावतस्थे ३१ बाहुप्रतिष्टंभवि

निकट अपराधः मध्य

वृद्धमन्युरभ्यर्णमागस्कृतमस्पृशद्भिः राजा स्वतेजोभिरदह्यतांतर्भोगीव मंत्रौषधिरुद्ध

सेव्यं

वीर्यः ३२ तमार्यगृह्यं निगृहीतधेनुर्मनुष्यवाचा मनुवंशकेतुं विस्माययन्विस्मि

किंकुर्वन्

तमात्मवृत्तौ भूपालसिंहं निजगाद सिंहः ३३ अलं महीपाल तव श्रमेण प्रयुक्तमप्य

वेग

स्त्रमितो वृथा स्यात् न पादपोन्मूलनशक्ति रंहः शिलोच्चये मूर्छति मारुतस्य ३४ कै

निगृहीता धेनुर्येन सः ३

मनुराजावंशके तुरिव ध्वज इव मनुवंशकेतुः तं २ राज्ञ विस्मयं उत्पादयन् ३

सिंहवत् उरुसात्त्विकं सत्त्वं यस्य सः तं २

गराविशेष
वृषविशेषयोर
रघु०
१३

हेराजन त्वं३

सिंह राजानं प्रतिकिं प्रा तदा स १

ज्ञा कुंभेन सिंचितीति ज्ञा स्त्र रुक्तीति ज्ञा रूढे: तस्ये आरूढे: १ पाद स्पर्श पूर्वकां पादाभ्यां पादाभ्यां पादमिति तस्यां पादाभ्यां त्वं ९ यस्य सः १

हे मकुं भावि वत्सलानी है मकुं भस्तनी है मकुं भस्तना भ्यानिसृ तानि हे मकुं भा स्तन निसृ तानि ते वो है मकुं भस्तननि

लांसगौरं वृषमारुरुक्षोः पादार्पणानुग्रहपूतपृष्ठं अवेहि मां किं करमष्टमूर्तेः कुंभोदरं नाम निकुंभमित्रं ३५ अमुं पुरः पश्यसि देवदारुं पुत्रीकृतोसौ वृषभध्वजेन यो हेमकुंभस्तननिःसृतानां स्कंदस्य मातुः पयसां रसज्ञः ३६ कंडूयमानेन कटं कदाचिद्वन्यद्विपेनोन्मथिता त्वगस्य अथैनमद्रेस्तनया शुशोच सेनान्यमालीढमिवासुरास्त्रैः ३७ तदा प्रभृत्येव वनद्विपानां त्रासार्थमस्मिन्नहमद्रिकुक्षौ व्यापारितः शूलभृता विधाय सिंहत्वमंकागतसत्त्ववृत्तिः ३८ तस्यालमेषा क्षुधितस्य तृप्त्यै प्रदिष्टकाला परमेश्वरेण उपस्थिता

समर्प्या १

अंकगतं समेत्याग तानां सत्त्वानां प्राणिनां वृत्तिर्यस्य सः १ वृत्तिर्वर्त्तनजीवने ३ त्यमरः १

प्रदिष्टः काले भक्षणाय स्या सा १

राम
१३

यत्तवस्तुशस्त्रेणाग्राकारदंस्यात् तत्शास्त्रमतीयष्टः नद्विरोगतिनतशयति

सएवसर्वसंगो यस्ससः तस्मिन् ४

श्रोत्ररोगतमेवपारंगायस्याः हे राजन् यत् त्वं रक्षणीयं वस्तु शस्त्रेण तद्वस्तु शास्त्रमन्तां त्वया यष्टः

साश्रोत्रगतपारणा १ कीर्त्तिं नद्विरोगति मस्योप्यतिविनाशयतीत्यर्थः २ नाशयतिर

नशक्यारक्षायस्यतत २ दुर्धोः प्रयोगः दुःखप्रयोगः तस्मिन् ४

पुरुषाराणंडधि
राजः पुरुवाधि
राजः ३ किं कृत्वा २

गतेः १

श्रोत्रेणानयापारणामेसुरद्विषंश्रद्धमसोत्सुकेव ४९ सर्वंनिवर्त्तंस्वविहायतज्जुगोपरैभवानद

र्शितनश्रिव्यमक्तिः श्रोत्रेणारदंसंयदशक्यंस्तंनतद्युगः शस्त्रमनोद्विरोगति ५० द्वितिय

कृत्वा

गत्वंपुरुवाधिराजोमरणाधिराजस्यवचोनिशम्य गत्याहतास्त्रोगिरिशाद्रमावादात्म

३ गद्वचनं
समीपस्थमपिच्छ
विलिवारयितुं
समर्पद्रत्यवरु
रूपाः प्रिलीचकारः

सः तेसिंहवमा

न्यवत्तोप्रणिपित्सीचकार ५१ प्रत्यब्रवीच्चैनमिषुप्रयोगेतत्पूर्वसंगेवितनप्रवयत्नः ज

तिः फलप्रयत्नः

स्तंभितः किं कुर्वन्

डीकृतस्त्रैववकवीदितेनवज्रंमुमुक्षन्निववज्रपाणिः ५२ संरुद्धचेष्टस्यमृगेन्द्रकामे

ऽतिशयेन

हासंबवसस्तद्यदहेविवक्षुः अहंतनगेनेप्राराम्यनोद्विवेदसर्वभवानस्मावमितोभिधा

जीरिणाडंवकानियस्य सः त्र्यंवकः तस्वी दितेन २

मोनुमिच्छन् २

यस्मात्कारणात् १

संरुद्धाचेष्टाव्यापारोयस्यासा २

इतिश्रुयेन हासंयोगं १

दिनस्य ऽवसानं दिनावसानं तस्मिन् दिनावसाने प्रोत्सुको बालवत्सो यस्याः सा २

पूज्यः १ गुरुः १ चराचराणां १ सर्गश्च स्थितिश्च प्रत्यवहारश्च तेषां हेतुः कारणं १ गोरूपं १ अग्निहोत्रं १
शरीरस्य वृत्तिं जीविकां तां २

रघु० १४

स्ये ४३ मान्यः स मे स्थावरजंगमानां सर्गस्थितिप्रत्यवहारहेतुः गुरोरपीदं धनमाहिताग्ने
र्नश्यत्पुरस्तादनुपेक्षणीयं ४४ स त्वं मदीयेन शरीरवृत्तिं देहेन निर्वर्तयितुं प्रसीद दि
नावसानोत्सुकबालवत्सा विमुच्यतां धेनुरियं महर्षेः ४५ अथांधकारं गिरिगह्वराणां दं
ष्ट्रामयूखैः शकलानि कुर्वन् भूयः स भूतेश्वरपार्श्ववर्ती किंचिद्विहस्यार्थपतिं बभाषे
४६ एकातपत्रं जगतः प्रभुत्वं नवं वयः कांतमिदं वपुश्च अल्पस्य हेतोर्बहु हातुमिच्छ
न्विचारमूढः प्रतिभासि मे त्वं ४७ भूतानुकंपा तव चेदियं गौरेका भवेत्स्वस्तिमती त्वदंते

दंतकिरणैः ३

एकमेवऽऽतपत्रं यस्मिन् तत् २

राजानं प्रति हास्यं कृत्वा २

किंचिद्बहु २

विचारेमूढः १

भूतेषु सर्वेषु अनुकंपा १

कंपा दया अनुकंपा स्यात् इत्यमरः १

राम १४

कृशानुप्रतिमावत्प्रतिमा यस्य स कृशानुप्रतिमातस्मात् २ ९१ यदाधे सति दंडः अपराधदंडः तस्मात्
अग्नितुल्यात् २ कल्याणानां परंपरा कल्याणपरंपरा तेषां कल्याण कोटिशः संख्याकाः २

निरंतर १ उपद्रवेभ्यः १ लोकान् १ परंपराणां २ मदक्षि

ते जीवन्पुनः शश्वदुपप्लवेभ्यः प्रजाः प्रजानाथ पितेव पासि ४८ अथैकधेनोरपराधचं

५ यता

डाद्गुरोः कृशानुप्रतिमाद्बिभेषि शक्योऽस्य मन्युर्भवता विनेतुं गाः कोटिशः स्पर्शयता घटो

तेजस्विनं

ध्नीः ४९ तद्रक्ष कल्याणपरंपराणां भोक्तारमूर्जस्वलमात्मदेहं महीतलस्पर्शनमात्रभि

न्नमृद्धं हि राज्यं पदमैन्द्रमाहुः ५० एतावदुक्त्वा विरते मृगेन्द्रे प्रतिस्वनेनास्य गुहां गतेन

हि हेत

शिलोच्चयोऽपि क्षितिपालमुच्चैः प्रीत्या तमेवार्थमभाषतेव ५१ निशम्य देवानुचर

राजा श्रुत्वा विलोकमानाः

स्य वाचं मनुष्यदेवः पुनरप्युवाच धेन्वा तदध्यासितकातराक्ष्या निरीक्षमाणः सुतरां दया

वाराणी १ भणित्वा स्थिते सति ३ सिंहो तमेवर देवस्यानुचरः देवानु
तेनासिंहेन अध्यासनं तदध्यासनं तदध्यासनेन तदध्यासितेन कातरे सनये चरः तस्य २
अक्षिणी यस्याः सा तदध्यासितकातराक्षी तया

भयकरोषिर
घटवत् ऊधो यासां ताः घटोध्न्यः स्ताः २ अयप्रेरणीना २
समृद्धं राज्यमिंद्र पद तुल्यं ३ः स [illegible] २
हि माचार्य सोपि २

आत्मनः देहः आत्मदेहः तेजस्वि देहं ३
महीतलस्पर्शमात्रेण भिन्नं महीतलस्पर्शमात्रभि [illegible] [illegible] सिंहस्य २ कंदरानिगतेन २
श्रुति प्रायेण दयालुः कृपावान् १

ततात प्रसादात जायते इति द्वय तस्मात् — एवरदक्षोसा - प्रभावः २ — तस्मात् दक्षशब्दात् विपरीतावृत्ति
ततात पीडात जायते किल इति संतयोः दक्षस्तेतोः १ — वर्तते प्रसिद्धो स्ति १ — व्यापारो यस्य सः विपरीतवृत्तिः त
इति वितर्के २ — वापीष्ठ स्या २ — स १

अन्यास्ते पय स्विन्यः अन्या पय स्विन्यस्तो सां २

२४
१५

दयालुः दत्तानाकिलत्रायतेदुस्तु दक्षः दक्षस्य शाब्दोभुवनेषु रूढः राज्ञेनकिं तद्विपरीतवृ
(प्रसन्नेता) (दानात्)
त्तेः प्रायोयमेषकोशामलीमसैवी ५३ कथंनु शक्योनुनयो महर्षेर्विश्राणनादन्यपयस्वि
(सदृशी) (तेज)
नीनां इमामनन्तोमसुरर्भेरवेहि तेजसोतु प्रहंतेत्वयासा ५४ सेयं स्वदेहार्पणनिः
(योजा)
ष्क्रियेणान्या यामयामोचयितुं भवन्तः नयाचणास्याद्धि हतात्तवैवंभवेदलुप्तत्र्य मुनेः
(यतः) (कोतेः) (व हं) (मर्हो)
ष्क्रियार्थः ५५ भंवानयीदं परंवार्नवेतिमाहाद्भियत्वस्तवदेवदारौ स्युयात्तुनियोक्तु
(पदि)
र्नहि शाकामगेविनाष्टपरंद्दंस्वयमहतेन ५६ किमस्यहिंस्य स्तवचेन्मतोहं य प्राः
यदि मयापिरद्धंवस्तुविनास्यति १

कामधेनोः २
जानाहि २

हे सिंह २
पराधीन २
पप १ ६०

हे सिंह २
धेनुः २
स्वस्या सो देहः
अस्व देह स्व देह
स्य अर्पणं स्वदे
हार्पणं तस्मात्
निष्क्रिय २

राम
९५

ऽऽभावयशोऽऽत्ला
वं पूर्वं स्वप्रथमं च
स्पसः २

कथयंति बुधाः २ एकांतं ज्ञ्चध्वंसो विनाशो येषां मिलितयोः २ प्रतिबंधात् संभात विमुक्ते सिता बाहुर्यस्य सः ३
निर्जनवने २ तस्मात् २ भूतेभ्यो भवा भौ
तेष्वेकांतविध्वंसिनः तेषु १ सदृशानां १ अनादरो वर्त्तते १ तिकास्तेषु १ पंचभूतेमयेषु १
त्वं २

शरीरे भव मे दयालुः एकांतविध्वंसिषु मद्विधानां पिंडेष्वनास्था खलु भौतिकेषु ५
७ संवंधमाभाषणपूर्वमाहुर्वृत्तः स नौ संगतयोर्वनांते तद्भूतनाथानुग नार्हसि
त्वं संवंधिनो मे प्रणयं विहंतुं ५८ तथेति गामुक्तवते दिलीपः सद्यः प्रतिष्टंभवि-
मुक्तबाहुः स न्यस्तशस्त्रो हरये स्वदेहमुपानयत्पिंडमिवामिषस्य ५९ तस्मिन्क्ष-
णे पालयितुः प्रजानामुत्पश्यतः सिंहनिपातमुग्रं अवाङ्मुखस्योपरि पुष्पवृष्टिः पपा-
त विद्याधरहस्तमुक्ता ६० उत्तिष्ठ वत्सेत्यमृतायमानं वचो निशम्योत्थितमुत्थि-

जातः हेतं वाक्यं प्रतिघ त्यक्तशस्त्र कल्पित भयभीत

छंद्यितुं २
मित्रस्य २
सिंहायद्रुतिं

इच्छ्राः सेवक
त्वं २ नयो गयो
स्थिरः
शुक्ति कुर्वते हरये
एवमस्तु ३

विद्याधरैरागहस्तैर्मुक्ता १ त्वं हे अमृततुल्यं १ श्रुत्वा इत्थं कस्मात् प्रादुर्भूतं
नयरु
सिंः

रघु० १६

प्रस्रवः दीर्घ्य सांप्रस्रवाः साप्रस्रवणी तां १ आश्रयं सस्तितं १ कामिव १

तः सन् ददर्श राजा जननीमिव स्वां गामग्रतः प्रस्रविणीं न सिंहं ६१ तं विस्मितं धेनुरुवा

हि क उद्भाव्यित्वा ज्ञातोसि समर्थो न हि

च साधो मायां मयोद्भाव्य परीक्षितोसि ऋषिप्रभावान्मयि नांतकोपि प्रभुः प्रहर्तुं

घातकाः कया तव त्वं

किमुतान्यहिंस्राः ६२ भक्त्या गुरौ मय्यनुकंपया च प्रीतास्मि ते पुत्र वरं वृणीष्व ॥ अपयवा पुत्र वरं एकं वधं २

त्वं किंतु

न केवलानां पयसां प्रसूतिमवेहि मां कामदुघां प्रसन्नां ६३ ततः समानीय समा बोजयित्वा ३

नितार्थी हस्तौ स्वहस्तार्जितवीरशब्दः वंशस्य कर्तारमनंतकीर्तिं सुदक्षिणायां

तनयं ययाचे ६४ संतानकामाय तथेति कामं राज्ञे प्रतिश्रुत्य पयस्विनी सा ॥ राम १६

कामानदोग्धीति ३

मनोवांछितं दुग्धे प्रपूरयंतीति कामदुघा तां ३

पुत्रोऽस्तु इति अंगीकृत्य १

वशिष्ठस्थानं श्रमरहितं ४ तेन राज्ञा संयुता ३ तेन राज्ञाऽन्विता

बहुमानमिव २ तातदन्विता ३

आदेशं ददौ १

दुग्ध्वापयःपत्रपुटेमदीयंपुत्रोपभुंक्ष्वेतितमादिदेश ॥ ६५ ॥ वत्सस्यहोमार्थविधेश्चशे-

(आज्ञां) (दुग्धं)

षंऋषेरनुज्ञामधिगम्यमातः । ऊधस्यमिच्छामितवोपभोक्तुंषष्ठांशमुर्व्याइवरक्षि-

तायाः ॥ ६६ ॥ इत्थंक्षितीशेनवशिष्ठधेनुर्विज्ञापिताप्रीततराबभूव । तदन्विताहै-

(श्रम विना) (धेनोः)

मवताच्चकुक्षेःप्रत्याययावाश्रममश्रमेण ॥ ६७ ॥ तस्याःप्रसन्नेन्दुमुखःप्रसादंगुरु-

(पूर्वं) (कथयित्वा)

र्नृपाणांगुरवेनिवेद्य । प्रहर्षचिह्नानुमितंप्रियायैशशंसवाचापुनरुक्तयेव ॥ ६८ ॥

(श्रेष्ठः)

सनंदिनीस्तन्यमनिंदितात्मासद्वत्सलोवत्सनिपीतशेषं । पपौवशिष्ठेनकृताभ्यनुज्ञः

सत्सु उत्तमेषु वत्सलः १ पूर्वं वत्सैः पीतं ततः शेषं ३ ऽह्नतं १

वत्सेन निपीतं वत्सनि-

पीतं तस्मात् शेषं १

पर्वतैकप्रकारे रा ३
हिमवतोऽयं हैम
वतः तस्मात् ३
हिमाचलसंबंधि
नो गह्वरात् ३

प्रसन्नचंद्र
सदृशमुखवत्
मुखं यस्य सः २

दत्तादेशः ३
त्यर्थः १
घनीभूतकठा

सतो मंगलात्तेन प्रणीतादिकं दक्षिणाग्निः
प्रभुत्वमंगलस्य ... तेन रः अ
धिकारः अनुभावः प्रभा यस्य सः ४

यथा येन प्रकारेण उक्ताव्रतस्य पारणा तस्याः अंते पर्यंते १
प्रस्थानाय योग्यं १ मंगलाशी
र्वादं १

शुद्धं यशोमूर्त्तमिवातितृष्णः ॥ ६९ ॥ प्रातर्यथोक्तव्रतपारणांते प्रास्थानिकं स्वस्त्ययनं प्र
युज्य ॥ तौ दंपती स्वां प्रति राजधानीं संप्रेषयामास वशी वसिष्ठः ॥ ७० ॥ प्रदक्षिणीकृत्य
राजा च वक्तात्ते
हुतं हुताशमनंतरं भर्तुररुंधतीं च ॥ धेनुं सवत्सां च नृपः प्रतस्थे सन्मंगलोदग्र
तरप्रभावः ॥ ७१ ॥ श्रोत्राभिरामध्वनिना रथेन स धर्मपत्नीसहितः सहिष्णुः ॥ य
यावनुद्घातसुखेन मार्गं स्वेनेव पूर्णेन मनोरथेन ॥ ७२ ॥ तमाहितौत्सुक्यमदर्शने
न प्रजाः प्रजार्थव्रतकर्शितांगं ॥ नेत्रैः पपुस्तृप्तिमनाप्नुवद्भिर्नवोदयं नाथमिवौ

नद्घातसुखस्तेन २ प्रजार्थव्रतेन नानियमेन कार्शितं अंगं यस्य ३ प्रणमाश्रो १ द्वितीयायां १ धर्मपत्न्या सह दक्षिणया सहि
अनुद्घातेनास्खलितेन सु सः ते १ प्रजार्थं संताननिमित्तं तः ३ सहनशीलः २
सुखयतीति अनुद्घातसुखस्तेन २ व्रतेन कार्शितं कृशीकृतं दुर्बलीकृतं अंगं यस्य सः १

श्रोत्राभिरामो
श्रोत्रसुखदः
ध्वनिर्यस्य सः
तेन ३
श्रोत्रयोः
अभिरामो ध्व
निर्यस्य सः श्रो
त्राभिरामध्व
निस्तेन ३
न उद्घातोऽनु
द्घातः अनुद्घा
ते सुखयतीऽनु

प्रदक्षिणा
... प्रदक्षि
सामस्य २
सत्सु शोभने
षु मंगलेषु दीप्ति
... दाता
भिरस्कृत
तरप्रभावः
सः ३
... लोदग
तेन ...
१२

वंधीनामस्य तस्यानिवृतत ३ — उत्तरकृत्ताकृताध्वजायन्तततः १ — भुजंगानां इंद्रः भुजंगेंद्रः भुजंगेंद्रवत् समानं सारो बलं यस्य सः तस्मिन् १

चंद्र इव १ — पुरंदर इवतत् इंद्रवत् श्रीर्लक्ष्मीर्यस्य सः १ — विकृत्वा १ — ध्यातपयन् २ आर्पितवान् २ — स्तूयमानः १

वंधी नाम ॥ ७३ ॥ पुरंदरश्रीः पुरमुत्पताकं प्रविश्य पौरैरभिनंद्यमानः । भुजे भुजंगें-

द्रसमानसारे भूयः स भूमेः धुरमाससंज ॥ ७४ ॥ अथ नयनसमुत्थं ज्योतिरत्रेरिव

द्यौः सुरसरिदिव तेजो वह्निनिष्ठ्यूतमैशं । नरपतिकुलभूत्यै गर्भमाधत्त राज्ञी गुरु-

भिरभिनिविष्टं लोकपालानुभावैः ॥ ७५ ॥ इति श्री रघुवंशे महाकाव्ये कालिदा-

सकृतौ वरप्रदानो नाम द्वितीयः सर्गः ॥ ॥ अथेप्सितं भर्तुरुपस्थितोदयं स-

खीजनोद्वीक्षणकौमुदीमुखं । निदानमिक्ष्वाकुकुलस्य संततेः सुदक्षिणा दोहदलक्षणं

सखीजनानां उद्वीक्षणे विलोकने कौमुदीमुखमिव १ मुखं प्रारंभः १ — आपकारणं १ — मुखपांडुतादि १

काकदृमिव पुनः काकामिव

इंद्रादिलोकपालानां अंशैः आविष्टम् ३

चंद्रिकामुखं इत्यपि पाठः १ अल्यानि १

नयनसंभवं संचारी श्रुति जात इत्यागमविदः २ — नरपतेः कुलं नरपतिकुलं तस्य भूतिः नृपतिकुलं तस्मै २

अभिलषितं २ उपस्थितउदयो यस्मिन् तत् २

इषत्प्रभाते २ प्रभाततुल्या २ | विचेया अल्पा तारका यस्यां सा: २

नसमग्राणि भूषणानि यस्याः सा १ मुखेन सा केतांकिय अपांडुनींकृशांगयष्टिः परिमेयभूषणा स्थिततक्त्यता नीं करुणेंदुमंडलां विभातकल्पां रजनीं व्यडंबय

शरीरस्य सादः शरीरसादः खेदः तस्मात् १ वेनके इव लोध्रवत् पांडु लोध्रपांडु तेन १ तस्याः ऽऽननं तदाननं २

तृ २ | मृत्तिका च सुरभि मृ- तत्सुरभि २

रघु० १८

शांदधौ ॥ १ ॥ शरीरसादादसमग्रभूषणा मुखेन सालक्ष्यत लोध्रपांडुना ॥ तनुप्रकाशेन

विचेयतारका प्रभातकल्पा शशिनेव शर्वरी ॥ २ ॥ तदाननं मृत्सुरभि क्षितीश्वरो रहस्यु — एकांते- चुंबित्वा २

संघयित्वा २ | जलकणैः मेघानां आषाढांते

पाघ्राय न तृप्तिमाययौ ॥ करीव सिक्तं पृषतैः पयोमुचां शुचिव्यपाये वनराजिपल्वलं

उत्कंठितं

तेताविशंसत्युरनम्यसंततेमिनोरयं किंचिदिवोदयोमुखं ॥ अनन्यसाहाहृदरसस्पदा

हृदं प्रियायाश्रयदेवकृतिप्रियंवदा ॥ ४ ॥ दिवं मरुत्वानिव भोक्ष्यते भुवं दिगंतविश्रांतर — दिशां अंतेषु विश्रांतो रथो यस्य सः २

तथाप्रकार | त्यक्त्वा

थो हि मत्सुतः ॥ अतोभिलाषे प्रथमं तथाविधे मनो बबंधान्यरसान्विलंघ्य सा ॥ ५ ॥

अस्मात् १

राम १८

कथयति१

नमेह्रियाशंसतिकिंचिदीप्सितंस्पृहावतीवस्तुषुकेषुमागधी इतिस्मपृच्छत्यनुवे

लमादृतःप्रियासखीरुत्तरकोशलेश्वरः ५ उपेत्यसादोहददुःखशीलतांयदेववव्रे

ऽप्राप्य

तदपश्यदाहृतं नहीष्टमस्यत्रिदिवेपिभूपतेरभूदनासाद्यमधिज्यधन्विनः ६ क्रमेण

निस्तीर्यचदोहदव्यथांप्रचीयमानावयवारराजसा पुराणपत्रापगमादनंतरंलतेवसंन

ऽतिस्थूलं कृष्णमुखं तिरस्करोत्

द्धमनोज्ञपल्लवा ७ दिनेषुगच्छत्सुनितांतपीवरंतदीयमानीलमुखंस्तनद्वयं तिरश्च

गच्छ पृथ्वीं

कारभ्रमरावलीढयोःसुजातयोःपंकजकोशयोःश्रियं ८ निधानगर्भामिवसागरां

सुष्ठुनिष्पन्नयोः१ वृद्धिंप्राप्नुवंतोअवयवायस्यासाः३ निधानंगर्भेयस्यासानिधानग

र्भातां१

केषुसत्सु२

संनद्धा उत्पन्ना मनोज्ञाःपल्लवायस्याःसा२

याचितवती२

संनद्धाः३

तस्याःदोहदं तदीयं२ आईषद् नीलंमुखंयस्य तत्२ सामन्तचूचकं२

सत्वेन गर्भेण
वर्त्तमानां राज्ञीं

शमीव० हृदे दूव १ वर्द्धि ये स्यास्तातां १ ऽभ्यंतरमध्ये लीनः स्थितः

प्रियायां प्रतियोऽनुरागः स्नेहः त

ह्लेषः देवी सरस्वती नदीऽन्तर्जीला ॥ प्रवसति यस्मात् १ मनसः समुन्नति मनः

समुन्नतिस्तस्याः २

वर्त्ते तेपासा सत्वातो सऽतेमध्ये सालिलं यस्या २

वरां शमीमिवाभ्यंतरलीनपावकां नदीमिवांतःसलिलां सरस्वतीं नृपः ससत्त्वां म

मेने

हिषीममन्यत ॥१०॥ प्रियानुरागस्य मनःसमुन्नतेर्भुजार्जितानां च दिगंतसंपदां य

थाक्रमं पुंसवनादिकाः क्रियाः धृतेश्च धीरः सदृशीर्व्यधत्त सः ॥११॥ सुरेंद्रमात्राश्रित

गर्भगौरवात्प्रयत्नमुक्तासनया गृहागतः तयोपचारांजलिखिन्नहस्तया नंदपा

रिप्लवनेत्रया नृपः ॥१२॥ कुमारभृत्याकुशलैरनुष्ठिते भिषग्भिराप्तैरथ गर्भभर्मणि

पतिः प्रतीतः प्रसवोन्मुखीं प्रियां ददर्श काले दिवमभ्रितामिव ॥१३॥ ग्रहैस्ततः पंचभिरुच्च

कुमारभृत्यायां कुशलाः तैः २

प्रसवाय प्रसूतये उन्मुखी प्र

सवोन्मुखी तां १

मेघागमे अभ्राणि

जातानि २

अभ्राणि जातानि

यस्यां सा तां २

उपचारांजलिनाखिन्नौ हस्तौ

यस्याः सा तया ३ . ह्नितैः २

उपचारो विनयस्तत्पर्यायः अंजलि

र्मुद्रि ... पारिप्लवनेत्रौ हस्तौ यस्याः सा उ

पचारांजलिखिन्नहस्ता तया ३

रघु०
१५

समं तेनक्रपना
दिकाः ३

गर्भे दुःऽगतः
गृहागतः ३
इति पल्लवेनचुय
नेत्र पारिप्लवे
नेत्रे चंचले ने
त्रे यस्याः सा त
या २ बालचि
कित्सा विशारदैः

भुजाभ्यां ऽर्जि
ता भुजार्जिता
स्तेषां २
लोकपालानां
मात्राभिः शुश्रूषा
ऽऽश्रित तस्य
गर्भस्य गौरवा
त गुरुत्वतः अ
न्तर्भिस्ते सुरेंद्र
णां मात्राभिर्दि
मनोन्नयः इति
मनः ३
स्थितितिन
राम ... गा
१ ... तितिऽस
... गाः उच्च
स्थाने ... स्वा
...घ्यातः १

रविशुक्रभौमगुरुशनैश्चरैरुच्चसंश्रितैः १ पुत्रे जाते किं किं जातं प्रदक्षिणावर्ती अर्चिः यस्य सः प्रदक्षिणा यस्य तत् २
यस्य किल लग्ने पंचग्रहा उच्चस्था नाम भवंति स उत्पत्तिः २ त्रीणि साधनानि कारणानि यस्याः सा० यथा शक्तिः १
सार्वभौमो भवेत् १ सूचितो भाग्यातिशयो यस्य स तं सुखस्पर्शाः २ इन्द्राणीतुल्या १
तां से पत त यस्य स १

त्रिर्मलाजाता २

संश्रयैरसूर्यगैः सूचितभाग्यसंपदं ॥ असूत पुत्रं समये शचीसमा त्रिसाधना शक्तिरिवा

वायवः जगाम

संपूर्णं २

र्थमक्षयं १४ दिशः प्रसेदुर्मरुतो ववुः सुखाः प्रदक्षिणार्चिर्हुतमग्निराददे बभूव स

तत्काले उत्पत्तिः भवति पुरुषाणां

शुद्धांते अंतःपुरे चरतीति तस्मै २

शुभं शंसतीत्येव शीलं ३ लोकानां अभ्युदयः लोकाभ्युदयस्तस्मै २

र्वं शुभशंसि तत्क्षणं भवो हि लोकाभ्युदयाय तादृशां १५ जनाय शुद्धांतचराय शंसते

कुमारस्य जन्म कुमारजन्म तदेव अमृतं तेन संमिता नि सदृशानि यानि अक्षराणि तत् ३

कुमारजन्मामृतसंमिताक्षरं ॥ अदेयमासीत्त्रयमेव भूपतेः शशिप्रभं छत्रमुभे च चा

शशिप्रभं प्रभाय तत् चंद्रवत् धवलं ३ उभौ उभा उभादू वभायेयोः ३

मरे १६ अरिष्टशय्यां परितो विसारिणा सुजन्मनस्तस्य निजेन तेजसा ॥ निशीथदी

तद्वाणं चित्रन्यस्ता इव

पाः सहसा हतत्विषो बभूवुरालेख्यसमर्पिता इव १७ निवातपद्मस्तिमितेन च

नेदयते इति अरिष्टं २ किं तत्त्रयं २ भवः पतिभूपतिः ३ पद्मवत् निश्चलेयेन १

रात्रिप्रदीपाः १ पुत्रस्य अतीयेन पीत्वा २

वाताश्रुतायोधि तश्रुता साथ १ सादरावलोकन

अत्या लोकनं पानमिति न्युतत्वात् अत्यंतंप नेत्रेण १ पूर्णतः १ सुखश्रवा येषां ३ समुद्रायथा चंद्रोदयं वीक्ष्य मूर्छितः पूर्वं भानमति आगत्य च प्रावतो कनात् १ नमसि १ कसति

रघु० २०

स्तुषान्नयस्यकांतंपिबतःसुताननं महोदधेःपूरइवेंदुदर्शनाद्गुरुःप्रहर्षःप्रबभूवनात्मनि

१८ सजातकर्मण्यखिलेतपस्विनातपोवनादेत्यपुरोधसाकृते ॥ दिलीपसूनुर्मणिराकरोद्भवः

प्रयुक्तसंस्कारइवाधिकंबभौ १९ सुखश्रवामंगलतूर्यनिस्वनाःप्रमोदनृत्यैःसहवार

योषितां ॥ नकेवलंसद्मनिमागधीपतेःपथिव्यजृंभंतदिवौकसामपि ॥ २० ॥ नसंयतस्त

स्यबभूवरक्षितुर्विसर्जयेद्यंसुतजन्महर्षितः ऋणाभिधानात्स्वयमेवकेवलंतदापितॄ

णांमुमुचेसबंधनात् २१ श्रुतस्ययायादयमंतमर्भकस्तथापरेषांयुधिचेतिपार्थिवः ॥

शास्त्रस्य समाप्तिं

गतोकानां ३ सुतजन्मनाप्रजो हर्षेण हर्षितः २

मंगलतूर्याणां मंगलस्य तूर्याणि निस्वनाः शब्दाः मंगलतूर्यानि स्वनाः ३

केसरी हर्षितस्तैनैः ३

दिवौकसः स्थानं येषां ३

तस्मिन्काले २

रघु २०

वाधिलधिगत्यर्थो अर्थं वेत्तीति अर्थवि इति गमनार्थो धातुः राजा १ तेन विचार्य १

हरितः अश्वाः यस्य सः हरिदश्वः सूर्यः तस्य हरिदश्वस्य दीधितिः हरिदश्वदीधितिः तस्य २

दलीपस्य योषणा व्यापारात् २

कः कस्य कस्मादिव २

द्युति पुत्रं १ रघु

अवेक्ष्य धातोर्गमनार्थमर्थविच्चकार नाम्ना रघुमात्मसंभवं २२ पितुः प्रयत्नात्स समग्र

प्रवेशात् काल चंद्रवत् २

हस्तपादिके

संपदः शुभैः शरीरावयवैर्दिने दिने पुपोष वृद्धिं हरिदश्वदीधितेरनुप्रवेशादिव बाल

२ पार्वतीपरमेश्वरौ

पुत्रेण इन्द्राणीइन्द्रौ तेन प्रकारेण

चंद्रमाः २३ उमावृषांकौ शरजन्मना यथा यथा जयंतेन शचीपुरंदरौ तथा नृपः सा

मगधदेशोद्भवा

पुत्रेण २

च सुतेन मागधी ननंदतुस्तत्सदृशेन तत्समौ २४ रथांगनाम्नोरिव भाववंधनं बभू

भाव एव चित्तं वं प्रीतिर्येन तत् ३

दंपत्योः

२ हर्षयामासतुः २

व यत्प्रेम परस्पराश्रयं विभक्तमप्येकसुतेन तत्तयोः परस्परस्योपरि नव्यहीयत २५

परस्परमेव यत्र तत् २

अन्योन्यस्य

उवाच १

दलीप समीपे ययौ गतः आश्रित्य

यदाह धात्र्या प्रथमोदितं वचो ययौ तदीयामवलंब्य चांगुलिं अभूच्च नम्रः प्रणिपा

चक्रवाकी चक्रवाकयोरिव ३

२ विभागकृतमपि

कथयामास १

तयोः कार्त्तिकेयजयंतयोः सदृशः तस्य सदृशस्तेन ३ सा सुदक्षिणा गौरी शची समा राजा रुद्रेन्द्रतुल्यः पुनः शूलिकेशतुल्यः २

रथांगनाम्नश्च रथांगनाम्नी च रथांगनामानौ तयोः ३ रथांगस्य अंगं चक्रं नाम ययोः तौ रथांगनामानौ तयोः रथांगचक्र कोकयोरिति अनेकार्थतिलके ३

गुरवः प्रियाय यस्य सः गुरुप्रियः नमस्कारकरणाभिदेश १

प्रथमं उदितं प्रथमोदितं तां नि १

नहि भिन्नं जातमित्यर्थः २

उपांते नेत्रप्रांते संमीलिते स्पर्शयुक्ते २ देहसंबंधात् जाते १ शरीरयोगा ज्जातानि शरीरयोगजानि तैः १
तैर्लोचने संकोचिते लोचने विस्तारयामास १ सुतस्पर्शं जानातीति सुतस्पर्शज्ञः पुत्रालिंगनात् सुखास्यैस्तैः सु
चनेयेन सः २ तस्य भावः सुतस्पर्शज्ञता तां २ खैरित्यर्थः १
परार्ध्यः सफलं जन्म यस्य तेन तिकेन तस्मात् १ रघुः
ने उत्पत्तिरस्य

सर्वेणाकर्मणापि १ त्वक् त्वचि विधायाप्यनी कृत्य २ तंशिन्तु यायिनमुद्दं तेनं ततान सोऽर्भकः ॥ २६ ॥ तमंकमारोप्य शरीरयोगजैः सुखैर्निषिंचंत

रघु०
२९
मिवामृतं त्वचि ॥ उपांतसंमीलितलोचनो नृपश्चिरात् सुतस्पर्शरसज्ञतां ययौ ॥ २७ ॥ अ

३ ऽऽचारस्य भंजकः ऽक्तासीत् रघुना वंशं

ध्रौ २ मंस्त चानेन परार्ध्यजन्मना स्थितेरभेत्ता स्थितिमंतमन्वयं ॥ स्वमूर्त्तिभेदेन गुणाग्र्य

मर्यादारक्षकः ब्रह्मा सृष्टिं

स्वकीयाचापालक वर्त्तिना पतिः प्रजानामिव सर्गमात्मनः ॥ २८ ॥ स वृत्तचूलश्चलकाकपक्षकैरमा

इत्यर्थः ३ पुत्रैः

मंत्रसुतैः २ त्यपुत्रैः सवयोभिरन्वितः ॥ लिपेर्यथावद्ग्रहणेन वाङ्मयं नदीमुखेनेव समुद्र

प्रजानां पतिरिव ब्र पंडिताः

ह्मेव यथा ब्रह्मा माविशत् ॥ २९ ॥ अथोपनीतं विधिवद्विपश्चितो विनिन्युरेनं गुरवो गुरुप्रियं ॥

ऽऽत्मनः स्वस्य सर्गं समानं सदृशं वयो ऽवस्था ये ऽऽदानेन २ अध्यापयामास १ शास्त्रवत्समस्तं २
सृष्टिं स्थितिमंतमने दत्तयज्ञोपवीतं १ वेदोक्तप्रकारेण १ पंडितवंतः यथा काश्चित् नदी
ने ३ यथा ब्रह्मा ज्ञा यां ते सवयसस्तैः २ अर्थाद् गुरुभिर्यथा अकारादि दकारांतता क्षराणां यथा द्वारेण समुद्रे ऽवि
जानाति तद्वद्राजापि त्मनः सर्गमात्मस्थितिमंतं स्थितं तत्स्वात्मतं मत्वा वतामेन यथावत् ग्रहणेन शति २
स तेनास्थितिमंतं मेने स्वात्मामिति भावः १

स्वस्य मूर्त्तिः स्वमू र्त्तिः स्वमूर्त्तेर्भेदः स्वमूर्त्तिभेदः तेन गुणाग्र्यवर्त्तिना पारीयस्य सतेन ३
वृत्ताश्चूडा शिखा प्रिया वै काये यस्य सः ३ कुलाचार युक्तो चलाः काक पक्षकाये याते च लकाकपक्षकास्तैः

राम
२९ गुरवः प्रि
यायस्य सः
गुरुप्रियः तं १ अथवा गुरूणां प्रियः गुरुप्रियः तं १

चतुर्णां ऽर्णवानां उपमा यासां ता २

अवंध्यं सफलं यत्नं येषां ते १ हि यतः क्रिया प्रीता वस्तुनि वस्तुविषये उपहिता युक्ता प्रसीदति सफला जायते १ पवनं ऽतियुतंति ऽतिक्रमंति पवनाति

उदारा विस्तीर्णा धीर्बुद्धिर्यस्य सः २ व्यापारः १ रत्नं गविप्रो वस्तु ये रोदवीता ३ भवति १ पातिनाः २ कुद्धः रघुः

अवंध्ययत्नाश्च बभूवुरत्र ते क्रिया हि वस्तूपहिता प्रसीदति ॥ २९ ॥ धियः समग्रैः स गुणैरु-

क्रमेण — पाठीत्

दारधीः क्रमाच्चतस्रश्चतुरर्णवोपमाः ततार विद्याः पवनातिपातिभिर्दिशो हरिद्भि-

सूर्यः — पवित्रां

र्हरितामिवेश्वरः ॥ ३० ॥ त्वचं स मेध्यां परिधाय रौरवीमशिक्षतास्त्रं पितुरेव मंत्रवित्

दलीपः — किंतु — महाकवमतां

न केवलं तद्गुरुरेकपार्थिवः क्षितावभूदेकधनुर्धरोऽपि सः ॥ ३१ ॥ महोक्षतां वत्सतरः स्पृ-

क्रमेण — प्राप

शन्निव द्विपेन्द्रभावं कलभः श्रयन्निव रघुः क्रमाद्यौवनभिन्नशैशवः पुपोष गाम्भी-

चकार — दलीपः

र्यमनोहरं वपुः ॥ ३२ ॥ अथास्य गोदानविधेरनंतरं विवाहदीक्षां निरवर्तयद्गुरुः ॥

तद्गुरुः दलीपः एक पार्थिवः एक एव नृपः क्षितौ अभूत् सो केवलं न अभूत् किंतु पितुः समीपे सो ऽपि रघुरपि एक धनुर्धरः अ-भूत् रौरवी जातः धनुर्धरत्वात् ३ तेन मनोहरं रमणीयं वपुः शरीरं पुपोष तत् १

गावः दीयंते यत्र ऽते आभिन्ने ममा १

ब्रह्मचर्यव्रतानंतरं १ ब्रह्मचारिव्रतं समाप्ते ब्रह्मचारिव्रत विप्रो वा गोदानं

यौवन प्राप्तः अनंतर २ अधिकस्यो प्रत्ययः १ तब एवं विवा

काव्य
दिग्गजा २
स एवं एक धन्वीनां
परः ३
एक एव राजा ३
इव कलभ इव विंश
द्वर्ष गजः इव यथा
कलभः गजशाव
कः गजेंद्रत्वं आश्रयन्
आश्रयन् सदर २
शरीरं पुष्णाति तत्
द्रघुरपि विभावः
गाम्भीर्येण गंभीरता

आन्वीक्षिकी १ त्रयी २
वार्त्ता ३ दंडनीतिश्च
तस्रो विद्याः लक्षणा
सा २

अश्वैः

सकाशात् ३
महाराजकुलप्राः ३

अत्यंतं लघुवत्सः
व ३ आश्रयन् ३
यथा लघुवत्सः म
हो लक्षतां धुरं धरतां
स्पृशन् रमणीयं
शरीरं वहति त
द्रघुरपि ३
यौवनेन भिन्नं
शैशवं यस्य कृत
ऐशवः यस्य सः २
सः १

परिणद्धः मांसला कंधरा यस्य सः २

कपाटवत् वक्षो हृदयं यस्य सः २ — महान् १ — उत्तमं १ — चंद्रमा १ — काः कामिव १ — शोभयामास १ — सूर्यमपादयः १ — पू. जितवान् २ — युगवत् व्यायतौ बाहू यस्य सः विस्तीर्णौ इति १

वपुषः प्रकर्षः वपुःप्रकर्षः तस्मात् २

रघु० ३२

नरेंद्रकन्यास्तमवाप्य सत्पतिं तमोनुदं दक्षसुता इवाबभुः ३४ युवा युगव्यायतबाहुरंस

विपुलं विस्तीर्णं — कस्मात् — कस्मात्

लः कपाटवक्षाः परिणद्धकंधरः वपुःप्रकर्षादजयद्गुरुं रघुस्तथापि नीचैर्विनयाददृ

स्वबलोपवृतात् — लोकानां चिरकाले — गरिष्ठां — भारं

श्यत ३५ ततः प्रजानां चिरमात्मना धृतां नितान्तगुर्वीं लघयिष्यता धुरं निसर्गसं

प्रजापतिना

स्कारविनीत इत्यसौ नृपेण चक्रे युवराजशब्दभाक् ३६ नरेन्द्रमूलायतनादनं

रघोः स्थानकं — जगाम

तरं तदास्पदं श्रीर्युवराजसंज्ञितं अगच्छदंशेन गुणाभिलाषिणी नवावतारं कम

अग्निः — सूर्यः

लादिवोत्पलं ३७ विभावसुः सारथिनेव वायुना घनव्यपायेन गभस्तिमानिव व

प्रसौ अंसौ यस्य सः अंसलः २ मनोज्ञस्कंदः २ स्वभावेन विनयवान् इति ज्ञात्वा ३ संस्कारविनीतः स्वभावेन चित्तकर्मणा विनीतः नस्त्रीभितः ३ युवराजशब्दं भजतीति २ राजलक्ष्मीः २ नूतनेनोत्पलमित्यर्थः १

विनयप्रकर्षात् — लघूकरिष्यता ३ — इज्जः मूलगृहात् पश्चात् २ — गुण २२ — घनानां व्यपायव्यगमः तेन १

वनानां व्यपर्यंतिः अस्मिन् इति १

कस्मात् कमिव १ — युवराज इति संज्ञा जाता यत्र तत् २ — गुणान् वाञ्छका इत्यर्थः २ — यस्याः सार २

यथा जीर्णां कमलात् श्रीः — वपुषः देहस्याधिक्यात् ५ — आश्रययामास २ — गुणान् अभिलषितं शीलं नवश्रीः ततः

पुराणां नवीनं कमलं याति तद्वत् — नवं अवतारो यस्य तत् २ — मेघात्ययेन १

स्थितिं तं शोभा परित्यज्य उत्पलं याति तत्पद्यं विभावसुः इति — इत्यर्थः १

राज्ञांसुताः राजसुताः तैः २

रघुरणा १

विघ्नरहितः ३

प्रापत ३

निष्क्रान्तांस्थितं जातम्

विघ्नेतापस्यस्तः २

सविस्मयं २

कुमारसैन्यपति

यस्यावतेनातिमेरा मशकः पुनर्गतः मतेन सोऽमशकः तस्याः लीयः रघुपुत्रो गौवरिणो सोऽमशकोजातः १ गंडस्थलमदप्रदेशेन १ सामार्थ्यं तुरंगः होमतुरंगः तस्यर दुःसहः ग्रामुणां सोऽमशकः १ गंडस्थलपाटनेन १ क्षणातस्मिन् प्राप्त अतोऽइन्द्रस्य राजकुमारैः अनुद्रुतं अनुगतं सेवितमित्यर्थः २ उपमाव्यस्थतः हस्ती दलीपः स्थापयित्वा रघुं १ इन्द्रतुल्य इत्य

भूवैर्नातितरां सदुःसहैः कृतं विभेदेन करीव पार्थिवः ॥ ३८ ॥ नियुज्य तं होमतुरंगर-

क्षणे धनुर्धरं राजसुतैरनुद्रुतं ॥ अपूर्णमेकेन शतक्रतूपमः शतं क्रतूनामपवि-

घ्नमाप सः ॥ ३९ ॥ ततः परं तेन मखाय यज्वना तुरंगमुत्सृष्टमनर्गलं पुनः ॥ धनुर्भृ-

तामग्रत एव रक्षिणां जहार शक्रः किल गूढविग्रहः ॥ ४० ॥ विषादलुप्तप्रतिपत्ति

विस्मितं कुमारसैन्यं सपदि स्थितं च तत् ॥ वशिष्ठधेनुश्च यदृच्छयागता श्रुत-

प्रभावा ददृशेऽथ नंदिनी ॥ ४१ ॥ तदंगनिष्यंदजलेन लोचने प्रमृज्य पुण्येन पुरस्कृ-

अन्यमनंगालप्रक्षालनं तत् कामासस्तेषु तस्य अंगं तदंगं तदंगात् निःस्यंदजलं स्वेच्छया आगता समागता २ प्रारंभेइत्पनेकार्षापतिलके १ तदंगनिःस्यंदजलं तेन १ यज्ञार्थः १ श्रुतः आकर्णितः प्रसिद्धः प्र तस्याधेनोरंगः तदंगः तदंगान्निस्यंदजलं तदंगनिस्यंदजलं तेन १ भावो माहात्म्यं यस्याः सा २

प्राप्तोपमः २ ऽपगतविघ्नं यस्मात् तत् २ स्वेच्छया चरतं तं २ नऽर्गलायस्य सः ऽनर्गलं तत् ३ विषादेनलुप्ता प्रतिपत्तिः चेतनाज्ञानं विषादे नलुप्ता प्रतिपत्तिर्यस्य तत् २ गूढविग्रहः पवित्रेण १

पर्वतानां गिरीणां पक्षान् प्रातयति देवेन्द्र यातीति पर्वत पक्षप्रातनस्तुरिप रघु० २३ कामित्य घुः २
२ बलोकयामास किं कुर्वतं २ कष्पमास ३ रघस्य रश्मयः ताभिः संयुतं वद्ध ३ गगनं स्पृशतीति गगनस्पृक् तेन ३ अपि मेः २

सतां सम्यग्जनानां मधेपुर
श्रुतः अनुग्रेसरः १ पूर्व स्पर्धादीनां धेनोरं गमतो खेप नरदेवात् दिलीपात् संभवः उत्पत्तिर्यस्य सः दिली
इन्द्रियागोचरेषु १ तीन्द्रियाणां यत्र यो रदास्य प्राप्तावलोकनो १ वाबर दलीपस्य नंदनो दलीप नंदनः १ अवधारणार्थः ४ पूर्वसांदिसि
तेतत्तु १ रघुः

नः सतां अतीन्द्रियेष्वप्युपपन्नदर्शनो वभूव भावेषु दिलीपनंदनः ४२ स पूर्वतः पर्व
पर्वतपक्षान् प्रातयतीति नरदेवात् दलीपात् संभवो यस्य सः
तपक्षशातिनं ददर्श देवं नरदेवसंभवः पुनः पुनः सूतनिषिद्धचापलं हरंतमश्वं
नेत्राणां ज्ञात्वा पीतवर्णैः
रथरश्मिसंयुतं ४३ शतैस्तमक्ष्णामनिमेषवृत्तिभिर्हरिं विदित्वा हरिभिश्च वा
उवाच आकाशव्यापिना उत्पत्तिः एवम् किं कुर्वन्निव
जिभिः अवोचदेनं गगनस्पृशा रघुः स्वरेण धीरेण निवर्तयन्निव ४४ मखांश
कथ्यसे
भाजां प्रथमो मनीषिभिस्त्वमेव देवेन्द्र सदा निगद्यसे अजस्रदीक्षाप्रयतस्य
दलीपस्य साधुना भोइन्द्र
मद्गुरोः क्रियाविघाताय कथं प्रवर्तसे ४५ त्रिलोकनाथेन सता मखद्विषस्त्व

यज्ञक्रियाविनाशाय कथं प्रवर्तसे १ अवयवोलोकः १ अजस्रं सदा यज्ञ दीक्षाप्रयत
अजस्रं निरंतरं दीक्षायां जयदीक्षायां सावधानः तस्य अपोध्याने
प्रयाणः तस्य २ प्रयमदूति प्रत्येपूतः २

स तेनस्तादपि नानिषिद्धं पूर्वी कृतं चापलं यस्य सतं २ अनिमेषानिमेषरहिता वृत्तिर्येषां ते अ त्तिमेषवृत्तयः तैः कैः पुनः कैः २ मखांशभाजः यज्ञभागं भुक्तं मखांशभा भाजः तेषां २ अस्रोदीक्षायाः १

राम २३

वधाय १ दंभ्रा १ दिव्यचक्षुर्यस्य दिव्यचक्षुः तेन १ महायज्ञस्य अंगं उपकारकं २ सर्वज्ञेन त्वया १ धर्मंचरंतीतिधर्मचारिणः तेषां धर्मकार्यकर्तॄणां त्वयैव १ त्वमेवप्रत्यूहोभवसि २ अंतरायकारको भवसि १

यानियम्यानतु दिव्यचक्षुषा ॥ सचेत्स्वयंकर्मसुधर्मचारिणांत्वमंतरायोभवसिच्युतोवि-

धिः ४६ ॥ तदंगमग्र्यंमघवन्महाक्रतोरमुंतुरंगंप्रतिमोक्तुमर्हसि ॥ पथःश्रुतेःदर्शयितार

ईश्वरामलीमसामाददतेनपद्धतिं ॥ ४७ ॥ इतिप्रगल्भंरघुणासमीरितंवचोनिशम्या-

धिपतिर्दिवौकसां ॥ निवर्त्तयामासरथंसविस्मयःप्रचक्रमेचप्रतिवक्तुमुत्तरं ॥ ४८ ॥ यदात्थ

राजन्यकुमारतत्तथायशस्तुरक्ष्यंपरतोयशोधनैः ॥ जगत्प्रकाशंतदशेषमिज्ययाभव-

द्गुरुर्लंघयितुंममोद्यतः ॥ ४९ ॥ हरिर्यथैकःपुरुषोत्तमःस्मृतोमहेश्वरस्त्र्यंबकएव

दिवओकोयेषांते दिवौकसः तेषां ३ हे राजपुत्र २ यज्ञादेः १ कथितमारेभे उत्तरंप्रत्युत्तरं २ वदसि ३ समस्तं २ यज्ञेन २ त्रीणिअंबकानि लोचनानियस्य सः १

अतिक्रमितुं पृथिव्यामिश्चिद्धः २ अन्यस्मात् २ रक्षणीयं २ यशएवधनंयेषांतेयशोधनाः विस्मयेनसहवर्त्ततइतिसविस्मयः २ जगतिविश्वेप्रकाशोविख्यातःयस्यतत् १

केऽधिनकपिलस
दृश्योऽहमित्यर्थः २
प्रकृष्टस्य प्रहारस्य कृ
त्वा ३ रघु० ५१

सगरस्य तव त्वमपि
भस्मनः स्थानं माभ
व यथा सगरपुत्राः
कपिलेन भस्मीकृ
ताः तद्वत्त्वामपि क
रिष्यामीति भावः
भोइंद्र एषः ग ३
वीः तेन वत्रासि
तदि प्राहणं प्रहारा
२ भोइंद्र २
आलीढं लक्ष्णमा
ह पादन्त्रिसाधारुतो
भवेत् कायः स्यात् आ
लीढस्य लक्षणं २

आरद्धो तेन प्रकारेण १ द्वितीयं न जातीत्यर्थः १ अपगतभयं यस्य सः ३
कपिलानुकारी प्रातक्रतवो यागाः यस्य सः द्वितीयं गच्छतीति द्वितीयगामी १ इन्द्रो ज्ञानतः ४ न समर्थो न
तीति कृपि जानंतिस्म १ प्रातक्रतुः तं १ स्वयं भूयो रोतीत्यर्थः २ कारणात् १
लानुकारी तेन २ निर्भयः सन् २ अप्रस्मार्थो १

नापरः तथा विदुर्मां मुनयः शतक्रतुं द्वितीयगामी न हि शब्द एष नः ५० अतोऽयमश्वः कपि

इन्द्रस्य सहितः हे इन्द्र मेन

लानुकारिणा पितुस्त्वदीयस्य मयापहारितः अलं प्रयत्नेन तवात्र मा निधाः पदं पदव्या

किंकर्त्तव्यो इंद्र कथितमात्र रघुः त्वं

सगरस्य संततेः ५१ ततः प्रहस्यापभयः पुरंदरं पुनर्बभाषे तुरगस्य रक्षिता गृहाण श

रघुः इंद्र

स्त्रं यदि सर्ग एष ते न खल्वनिर्जित्य रघुं कृती भवान् ५२ स एवमुक्त्वा मघवन्तमुन्मुखः

कर्त्ता धनुः स्थितः सुन्मुख ते

करिष्यमाणः सशरं शरासनं अतिष्ठदालीढविशेषशोभिना वपुःप्रकर्षेण विडम्बितेश्व

प्रेरणा इंद्र

रः ५३ रघोरवष्टम्भमयेन पत्रिणा हृदि क्षतो गोत्रभिदप्यमर्षणः नवाम्बुदानीकमु

मम समीपात् तुरंगं मोचयितुं नामतापूर्व आलीढं धनुर्धराणां स्थानविशेषः २ विडंबितः तुच्छः ईश्वरो यस्य सः
इति प्रयत्नेन अलमित्यर्थः ३ जयाचक्रम आलीढं नाम स्थानविशेषः तेन शोभितं नवांबुदानीकेन जल
स्व वंशभस्य वकार १ सेनामध्य प्रीतिर्यस्य सः तेन २ गोत्रान् पर्वतान् भिनत्ति सः हेतुः मुहूर्त्तं ला
अवष्टंभः सुहृत्संहतेश्च तेषां पत्रः सः ४ गोत्रभिदतं १ नचिन्त्यस्तस्य नव
दंभमयतेन १

ममपार्श्वात्तुरं
प्रवंगृहीतमित्य
र्थः ४

भोरघो
अपि विपालयि
ता ३
त्वं प्रतीतुं गृह्ण
होतीत्यर्थः तं
केचः ३ उत्रर्ध्व
मुखं यस्य सः २
वपुषः प्रकर्षः व
पुःप्रकर्षः तेन २
नवाभ्रेतं च
एम दाम्बानां सनी
२४ कं पत्रं १
इंद्र कंपतः त्य इत्य
र्थः
तस्मिन् १

भीमश्चासौ असुरश्च
महांश्चासौ असनि
श्चासौ ध्वजः ५
इन्द्रौ लिङ्गरूपं पताका
कां एवज्ञा युध्यस
ध्वजं यः

कुमारस्येव वि
क्रमो यस्य पराक्रमं
यस्य सः २
स्वस्य नाम स्वनाम
तस्य नाम्नाः चिन्हं
यस्य सः तं ३

स्फालनं द्विपः सुरद्विपः पूर्वं नास्वादितं नास्वादितपूर्वं २
पः ऐरावतः तस्य स्फालने
तेन कर्कशाः कठि
नाः ऽगुलयः यस्य सः सपत्रे १ योजितवान् १
तस्मिन् ३ तारकाः २ रेखाः १ वाणः

कृतातोच तेभ्यः जौच तयोः १
शच्याः इन्द्राण्याः पत्रवल्लताः तामि
याः पत्रवल्लीभिः अंकिता तस्मिन् उचितः यो
ग्यः तस्मिन् २

वाणं
हृते लांछने धनुष्यमोघं समं धत्तसायकं ५४ नरेंद्रसूनोः सबृहद्भुजांतरं प्रविश्य भीमा
वाणः
सुरं शोणितेनाचितः पपावनास्वादितपूर्वमाशुगः कुतूहलेनेव मनुष्यशोणितं ५५ हरेः
कुमारोपि कुमारविक्रमः सुरद्विपास्फालनकर्कशांगुलौ भुजे शचीपत्रलताङ्कितोचिते स्व
निचिक्षेप वाणं मयूरपत्रयुते नेत्यर्थः इन्द्रस्य
नामचिन्हं निचखान सायकं ५६ जहार चान्येन मयूरपत्रिणा शरेण शक्रस्य महाशनि
रघवे इन्द्रः क्रुत्यर्थः
ध्वजं चुकोप तस्मै स भृशं सुरश्रियः प्रसह्य केशव्यपरोपणादिव ५७ तयोरुपांतस्थि
तसिद्धसैनिकं गरुत्मदाशीविषभीमदर्शनैः बभूव युद्धं तुमुलं जयैषिणोरधोमुखैरूर्ध्वमु

गरुत्मांश्च गरुत्मंतः पतत्रिणो वलद्भ्याः रव्लात्कारेण २ वस्मात् इव २ उपांते समीपे स्थिता सिद्धा
ऽशीविषास्ते सामिव भीमं दर्शनं केशच्छेदनादिव २ स विषाणात्तत सैनिका
येषां ते तैः १ ऽसीविषश्च तैः भावत् भीमं १ व्यपरोपणात् २ यस्मिन् तत् २

भीमाश्चासौ तेऽसुरा
असुराः भीमासुराः
तेषां शोणितां तं त
त्र उचितः योग्यः २

इन्द्रस्य २
महाशनिरूपः ध्वजः
यस्मिन् तेषां तत्

इन्द्ररघुभ्रात्रोः २
जयं इच्छन्तीति जयैषी
तेयो तौ जये
षि षोतयोः
जयाभिलाषि
णोरित्यर्थः १

निवारयितुं २ कः केवल मिव

रघु० धीर ३
२५

प्रमथ्यमानोवि लोड्यमानः यो सौ ऽर्णवः समुद्र स्तद्वत् गंभीरो नादो यस्यास्तां धीरो गंभीरो नादः शब्दो यस्याः सातो ४ विवृद्धो मत्सरः क्रोधो यस्य सः ३ ...

२ प्रख्याः ऽबुदः ऽपि इति प्रबंधेन ऽतिहठेन अतिप्रबंधेन हठेन प्रहितानां तेजोऽसहमित्यर्थः १ सोढमशक्य
तेन समर्थः तथा प्रहिता नाम ... याः प्रेषितानामस्त्राणां या वृष्टय स १
तमपुमपि ... वृष्टयः ताभिः १ ताः अतिप्रबंधप्रहिता स्त्रवृष्टयः ताभिः १ दुःसहस्य १ इंद्रस्य ३
यितुं इंद्रोऽपि वासवः १ ... इंद्रो ... तं ... इंद्रो ... जाः ...

ऽमुखेष्वयोगिभिः ५८ अतिप्रबंधप्रहितास्त्रवृष्टिभिस्तमाश्रयं दुःप्रसहस्य तेजसः शशा
क निर्वापयितुं न वासवः स्वतश्च्युतं वह्निमिवाद्भिरंबुदः ५९ ततः प्रकोष्ठे हरिचंदनांकिते
प्रमथ्यमानार्णवधीरनादिनी रघुः शशांकार्द्धमुखेन पत्रिणा शरासनज्यामलुनाद्बिडौज
सः ६० स चापमुत्सृज्य विवृद्धमत्सरः प्रणाशनाय प्रबलस्य विद्विषः महीध्रपक्षव्यपरो
पणोचितं स्फुरत्प्रभामंडलमस्त्रमाददे ६१ रघुर्भृशं वक्षसि तेन ताडितः पपात भूमौ स
ह सैनिकाश्रुभिः निमेषमात्रादवधूय तद्व्यथां सहोत्थितः सैनिकहर्षनिस्वनैः ६२

प्रमथ्यमानो यो सौ ऽर्णवः समुद्रः तद्वत् ४ त्यक्त्वा १ तस्य वज्रस्य पीडां १ सैन्यानामानंदशब्दैः १
स्फुरद् ... प्रभामंडलं यस्य सः तत् २
सेनाचराणां ... इति निमेषमात्रं कालात्

नसमर्थो जात १ हरिचंदनेनालिप्ते २ हरिचंदन प्रकोष्ठे यकुमे ... कार्यः तेनि ... प्रापूर्णः ... इंद्रस्य ... कार्द्धतुल्य मुखं यस्य सः तेन २ प्रबलस्य वधो ... प्रकाश ... महीध्राणां पक्ष ... तातेषां व्यपरोप ... २५

हेरघो मांप्रीतंविद्धि ऋते तुरंगमात् ऋते विना २ सवत्तेत्येन २
भोः कुमार मित्रशत्रुभ्यः स्थिततस्येत्यर्थः १ प्राणवत्तोस्थिरं संतःश्रेष्ठावपि प्रोक्तेत्यमरः २

पर्वतास्वपि मम प्रधनसहितं तु सोढं अन्यतः अतः सं तु ... तिभावः २

तथापि शस्त्रव्यवहारनिष्ठुरे विपक्षभावे चिरमस्य तस्थुषः ॥ तुतोष वीर्यातिशयेन वृ

त्रहापदंहि सर्वत्रगुणैर्निधीयते ६२ असंगमद्रिष्वपिसारवत्तया नमेत्वदन्येन

विसोढमायुधं अवेहिमांप्रीतमृतेतुरंगमात्किमिच्छसीतिस्फुटमाहवासवः ६४

ततोनिषंगादसमग्रमुद्धृतं सुवर्णपुंखद्युतिरंजितांगुलिं ॥ दिलीपसूनुःप्रतिसं

हरन्निषुंप्रियंवदःप्रत्यवदत्सुरेश्वरं ६५ अमोच्यमश्वंयदिमन्यसेप्रभोततः

समाप्तेविधिनैवकर्मणि अजस्रदीक्षाप्रयतःसमेगुरुः क्रतोरशेषेणफलेनयु

सुवर्णपुंखद्युत्यारंजिताङ्गुलयोयेन

तिसस्तेन ३ सुवर्णस्य पुंखः प्रारस्तस्य तस्य द्युतिर्दीप्तिस्तया रंजिता अंगुलयो येन सः तं

ततः अन्यः त्वदन्यस्तेन २ मध्ये स्थापय ... तु पक्षे ... एव ... यत्नित्यर्थः ४

भवत्वित्यर्थः

वेदोक्तप्रकारेण समाप्ते संपूर्णे अजस्रं निरंतरं या यज्ञदीक्षा तत्र प्रयतः निरतः अजस्रदीक्षाप्रयतः त

सातांर प्रियंवक्तीति प्रियंवदः २

कर्मणि विषये विधिना

क्रतोः कर्मणो अशेषं फलं तेन यु ज्यतां तद्वत् १

तवदूतयाभ्यर्थितः १ पुनः इन्द्रो वक्ति भोरघो मदूतमुखात् इमं वृत्तान्तं नाविज्ञाय यथेच्छामि तवैव दूतः

वृत्तो वृत्तिर्वृत्तांत इत्यमरः १ कया १

संबध्यतां १ अतिप्रायेन प्रमनाः हृष्टः अप्रमनाः अध्यास्यतां १

कृतः मनोयस्य सः नातिप्रमनाः अश्वलाभाभावात्

त्रिलोचनस्य एकोंऽशः तस्य भावः त्रिलोचनैकांशता समागत्य

राज्ञः दे हो लोकपालांशैः विनिर्मितः इत्यर्थः १

रघु०

२६

ज्यं तां ६६ यथा च वृत्तांतमिमं सदोगतस्त्रिलोचनैकांशतया दुरासदः तवैव संदेशहर

दलीपः मो क्रियतां तथास्तु

राद्विशांपतिः शृणोति देवेशतथा विधीयतां ६७ तथेति कामं प्रतिशुश्रुवान्रघोर्य

दलीपस्य

थागतं मातलिसारथिर्ययौ नृपस्य नातिप्रमनाः सदोगृहं सुदक्षिणासूनुरपि न्य

जगाम रघु रजा

वर्तत ६८ तमभ्यनंदत्प्रथमं प्रबोधितः प्रजेश्वरः शासनहारिणा हरेः परामृशन्

हस्तेन नवनवति

हर्षजडेन पाणिना तदीयमंगं कुलिशव्रणांकितं ६९ इति क्षितीशो नवतिं न

अश्वमेधानां स्वर्ग मृते चक्रे

वाधिकां महाक्रतूनां महनीयशासनः समारुरुक्षुर्दिवमायुषः क्षये ततान सोपा

आरुरुक्षुः उत्पित्सते १

कुलिशस्य वज्रस्य व्रणेन कुलिशः स्वरोः वज्र किं कर्तुमिच्छुः २

घातेन अंकितं चिह्नितं घातेः ३ किंतं चिह्नं २ अशासनापालकेन दूतेन प्रबोधितः ज्ञापितः ३

ततत २ वेदान्तप्रकारेण महनीयं प्रशासनमाज्ञा

... जीवितकालो नेत्यमरः १

यस्मात्तस्यागमा दागतः तत्स्वाग तैः ३ येनतथा मेंसगा गतः ते नैवागाद् दित्यर्थः ३

स्तौति स्म २ किं कुर्वन् २ हर्षजडेन २ नवभिः अधिकां नवाधिकामश्वा न् एकोनशत मित्यर्थः १

कथयत्कथ्यमि तया १ त्याहः १ दुःखावः दुःखेन अशाध्यते उप गम्यते इति राग्रसदः १

इत्थमिन्द्रवाक्यम् तो भीष्ट प्रतिज्ञ पेति तथास्तु प्रतिश्रुत्वा ङ्गी कारकुर्वन् २ अंगीकृतमात्रः २

दूतेन ३ इन्द्रस्य सोऽतः सोमपानमित्यमरः १

राम २६

यथा सोपानैः कुलोर्यातितत यज्ञैः स्वर्गं गतः १

आत्माय त्वाध्यतिकृष्टिस्त्वभाव ब्रह्म वर्म चेत्यमरः १

त्वरणीदण्डेः १ वेदान्तप्रकोधरण १

सितं च तत्ऽऽतपवारणं च सितातपवारणं २

ऐरणीमिव १ ऽध्यानं तरं १ विषयेभ्यः रूपरसस्पर्शादिभ्यः व्यावृत्तः निवृत्तः ऽऽत्मा यस्य सः १ दत्त्वा १ नृपतीनां राज्ञां ककुदं चिन्हं यत् तत् १ युवाय

यस्यां कस्त्रिहृदये प्रत्यमयापितित्या कल्पजनित्वे त्वर्थः ५

मुनिवनतरूणां छायां मुनिवनतछायां तां २ इक्ष्वाकुवंशोत्पन्नानां नृपाणां इदं कुलव्रतं कुलाचारः ३

नपरंपरामिव ॥ २० ॥ अथ स विषयव्यावृत्तात्मा यथाविधि सूनवे नृपतिककुदं द

युवराजाय श्वेतछत्रं कया ऽऽश्रितः

त्वा यूने सितातपवारणं मुनिवनतरुच्छायां देव्या तया सह शिश्रिये गलितवयसा

गलितं वयो येषां तेषां २ गतयौवनानामित्यर्थः २

यतः

मिक्ष्वाकूणामिदं हि कुलव्रतं ॥ २१ ॥ इति श्रीरघुवंशे महाकाव्ये कालिदासकृतौ पु

गुरुः पित्रा प्राप्य

त्रोत्पत्तिर्नाम तृतीयः सर्गः ॥ ३ ॥ स राज्यं गुरुणा दत्तं प्रतिपद्याधिकं बभौ दि

कोऽइव सकृत्त्वमत्याशीपिति

सायं

दिने प्राप्य सूर्ये त्यक्तप्राप्ते

नान्ते निहितं तेजः सवित्रेव हुताशनः ॥ १ ॥ न्यस्तशस्त्रं दिलीपं च तं च शुश्रुवुषां

आग्नेय चादित्यः प्रविशतीति श्रुतिः

पतिं ॥ राज्ञामुद्धृतनाराचे हृदि शल्यमिवार्पितं ॥ २ ॥ पुरुहूतध्वजस्येव तस्यो

पूर्वं शृणुता राज्ञां हृदये उत्थितं नाराचं इव मत्वानन्दनः सम जानितः तत्र रघौ राजानं श्रुत्वा प्रजाः मधयेत्यपि सि

उद्धृतो उद्धतो नाराचो लोहबाणो यस्मात् तस्मिन् १ भल्लमिवार्पितं १ अग्रभूते न्यस्तं त्यक्तं शस्त्रं आयुधं येन तं २ पुरुहूतध्वजस्त्रस्तदुमास्त्रगतां हस्तनः १ कस्येव १

दिलीपानन्तरं राज्ये तं निशम्य प्रतिष्ठितं पूर्वं प्रधूमिते राज्ञां हृदयेऽग्निरिवोत्थितः १

मुनीनां तपस्विनां वनतरवः मुनिवनतरवः येषां छाया मुनिवनतरुच्छायावानां तरिराणीव तं १ वांमं स्थिरपत्त्यपांक नैत्यमरः १

पुरुहूतस्य इन्द्रस्य ध्वजो नाम काश्चिद्दण्डो जायते ज्यः इन्द्रध्वजो लत्तस्येव उन्नतेनेत्रपङ्क्तयो यास्ताताः दृष्यास्तत्वयं उन्नैश्च उत्थयः १

पूर्वमेवाऽतएवं २
त्रयपन्नातपत्रेणेन २
पद्मापद्मातपत्रेण
साम्राज्यमेवतद्दीक्षा
मः २ स्तोतुयोग्य २

२ घु० अर्थ्या
२० दत्तप
सांनिध्यं भावः तानि
ध्यं २ प्रत्यवसरे २
वैतालिकेषु २
मानतुयोग्यामाननी
यै २

नीतज्ञास्तै २
नयंविदंतीतिनयवि
दः तैः २
द्विरदइवगच्छतीति
द्विरदगामीतेन १

नवं च तत् अभ्युत्थानं च तत् प्रपश्यंतीति १ छायायां मंडलं तत् लक्ष्यं तेन १
उन्नयनपंक्तियो सांता १ सिववे २ प्रजाभिः सह तामिः सह वर्तमानाः १
दृष्टुमशक्या २ नवं नूतनं यद् अभ्युत्थानमरः
स्तुतियोग्यं तं रघुं २ उदयं तद्दर्शिन्यः १ समृद्धिप्राप १ सुखप्रभावनाः प्रजाः संतानेयासांताः १
भेजे चकार २ छायामंडलं प्रियाकांतिरितिकांडे

त्रयनेयंक्तयः नवाभ्युत्थानदर्शिन्योननंदुः सु प्रजाः प्रजाः॥ छायामंडललक्ष्ये-
णतमदृश्याकिलस्वयं पद्मापद्मातपत्रेणभेजेसाम्राज्यदीक्षितं ॥४॥ परिकल्पित
अर्थ्यप्रतीभिः मनुनेरप्रमुखैः
सांनिध्याकालेकालेचवंदिषु स्तुत्यंस्तुतिभिरर्थ्याभिरुपतस्थेसरस्वती ५ मनुप्रभृ
भूमिः
तिभिर्मान्यैर्भुक्तायद्यपिराजभिः तथाप्यनन्यपूर्वेवतस्मिन्नासीद्वसुंधरा ६ न
वस्तुव नचो
यविद्भिर्नवेराज्ञिसदसच्चोपदर्शितं पूर्वएवाभवत्पक्षस्तस्मिन्नाभवदुत्तरः ७ सम
रघुना समस्तं शत्रुसमूहं मंदप्रीतयः
मेवसमाक्रांतंद्वयंद्विरदगामिना तेनसिंहासनंपित्र्यमखिलंचारिमंडलं ८ मंदो

पौरदेयस्यासौ द्विरदस्तेनगतं एतद्राज्यप्राप्यपूर्वैरावि मनुप्रभृतिपादिपैर्भोगेन मनुप्र
शीलमस्यस्तः १ सकलगादनन्यपूर्वं नन्यसेः ४ केवलंलक्ष्मीभेजे
नः त्वः पूर्वी यस्याः सा २ वागपीत्यर्थः अन्ना
पिवारामिभितिरत्या
सेवनमनुमितं ४

पद्मालक्ष्मीः छाया
मंडलकांतिसमूह २
तेनलक्ष्येनानुमीय
१ मानेनपद्मेनवात
पत्रेणत्वेतेन १
सम्राजोभावः साम्रा
ज्यं तत्र दीक्षितं तेध
नवंतं २ साम्राज्य
चक्रवर्तित्वं
दीक्षितं २ तमकृ
राजतेऽतिसम्राट्
दीक्षाजातायस्मात् २
परिकल्पितं छंत
सानिध्यं सन्निधिया
नं पयासा २
मंदाउत्कंठायासां
ता १ सरतीतिसर
कोपिप्रसरनमुख
राम ४
२०

गुणैराधिके गुणाधिको गुणाधिकस्य —— लोकान् नतं च तत्फलं प्राप्त आगतो पुष्पोद्गमे न सह देति पा
भावः गुणाधिकतातया १ गुणाः औदार्यस्थैर्य तत्पा सहकारस्य काकायतगोलकान्या नोभे ज्ञाप्यन्त
शौर्य प्रभावाद यत्ते केन कः कस्मिन्निव १ पुष्पाणां ३ उद्गम १
वशीचक्रे रघुना १ कृपा माधिकियन्त्र ऽऽसहस्य नास सर्वनाधिकामिवाभवदिति पुत्रेदार

न ऽत्यर्थं पीतलः
न उद्गमः २
मलयानिलोपि
सर्वेषामवायुरि
व रंजनो ऽत्तु २
३ धैनयति तेन
न ह्य दुनाति
चित्तं येतदंडेन
नृपति सत्साल
युक्त दंडः प्रशास
ते प्रासत्वेन तत्वत
२ ३ उत्कृष्टा जाता
कमलपत्राणां २
मनुकादिलोत
दृष्टीवर्तितं ३
चक्षुर्विद्यते यस्य
सः चक्षुष्मान्
तस्य भावः ३

मन्दोत्कंठाः कृतास्तेन गुणाधिकतया गुरौ फलेन सहकारस्य पुष्पोद्गम इव प्रजाः ९ स हि सर्वस्य लो
कइव
कया नित्तं जगाद
कस्य युक्तदंडतया मनः आददे नातिशीतोष्णो नभस्वानिव दक्षिणः १० पंचानामपि भूता
इति पूर्येन ऽऽसंतु
नामुत्कर्षं पुपुषुर्गुणाः नवे तस्मिन्महीपाले सर्वं नवमिवाभवत् ११ कामं कर्णान्तविश्रान्ते
ऽऽसीत्
विशाले तस्य लोचने चक्षुष्मत्ता तु शास्त्रेण सूक्ष्मकार्यार्थदर्शिना १२ लब्धप्रशमनं
ऽनाकुलं इच्छं समागता कइव
स्वस्थमथैनं समुपस्थिता पार्थिवश्रीर्द्वितीयेव शरत्पंकजलक्षणा १३ निर्वृष्टलघु
कोशादंडजं तेजः प्रतापः प्रतापो घर्मः सम कृतं व्याप्तवान् घनैः
भिर्मेघैर्मुक्तवर्त्मा सुदुःसहः प्रतापस्तस्य भानोश्च युगपद्व्यानशे दिशः १४ वार्षि

पृथ्वीप्रजादनां च इः प्रतापी तपनोऽपर्याः॥ लप्ससंपत् २ रघोः १ पंकजस्य लक्षणं यासा लब्धं प्रसवनं येन सतं
तस्य वर्तते अर्थ राजाप्रकृतिरंजनात् मा ज्यलक्ष्मी २ द्वितीया यस्याः सा २ निर्वृष्टाश्च अनुरंजन प्रतीकारो यस्या
प्राप्नुमिव अस्यानां प्रतिपदार्थमि मुक्तं वर्त्म पस्य सः १ लघवश्च प्रशमनं राज्यमित्युच्य
पतीनां नंतरं २ त्यक्तं वर्त्म ते २ ते ३ पूर्वव्यापीविभक्ती त्यादि नासमासः २

यः १
गंध रस रूप स्प
र्श शब्द यः पृथ्वी
अप् तेज वायु
ऽऽकाशानां श्लाव्य
स्पर्श रूप रसगं
ध गुणाः २
ज्ञकामानुमेतोका
मं ३ ज्ञाकरणीय
तत्रेणापि प्राप्ते
कर्णान्तविश्रान्ते
न्यपी ३
सूक्ष्म कार्यार्थ
प्रयुक्तिति सूक्ष्म
कार्यार्थदर्शी
तस्य २ मंदुर्दि
शेषंकार्यं मर्या
दि दृष्टं प्रीलम
स्य तत्स्य ३

विकसत्काशा एव चामराणि यस्य सः २ स्वयमित्यमितिवर्षांतेशक्रधनुः संजहारइंद्रःत्तवान् १
नृपे विप्रसादाय क्षात्रमाकांति पुंडरीकात्यैव आतपत्राणि ॥ इत्तराणि
यस्य सः तादृशी चंद्रे च चक्षुष्मतां सु अनुकारं चकार २ तस्य रघोः यस्य सः २ विलसंतः काशा एव चाम
हृदयां प्रीतिः ४ गुणो ताराणां इव श्रियं शोभां नाप २ राणि यत्र तादृशः २
सदृत्यमरः ४ इंद्रेण १

ज्यमायुधं कर्त्तुं समयोयं रघोरिति ॥ स्वयं धनुः प्रांशि तेनैव संजज्ञे शान्तमन्युना १५ वार्षिकं संजहा
रैंद्रो धनुर्जैत्रं रघुर्दधौ ॥ प्रजार्थसाधने तौ हि पर्यायोद्यतकार्मुकौ १६ पुंडरीकातपत्र
निर्मलकांतौ २ स्तं विकसत्काशचामरः ॥ ऋतुर्विडंबयामास न पुनः प्राप तच्छ्रियं १७ प्रसादसुमुखे त
नेत्रवतां कयोः हंसपंक्तिषु
स्मिंश्चंद्रे च विशदप्रभे ॥ तदा चक्षुष्मतां प्रीतिरासीत्समरसा द्वयोः १८ हंसश्रेणीषु ता
जलेषु संपदः
नक्षत्रेषु २ रासु कुमुद्वत्सु च वारिषु ॥ विभूतयस्तदीयानां पर्यस्ता यशसामिव १९ इक्षुच्छायानि
रघोः गायंति स्म
तस्य रघोः इमा नि तदीयानि ते षां २ षादिन्यस्तस्य गोप्तुर्गुणोदयं ॥ आकुमारकथोद्घातं शालिगोप्यो जगुर्यशः २० प्रस

कुमुदानि विद्यंते येषु तानि विक्षिप्ता इव आसन् २ धान्यरक्षिकाः १
इक्षुच्छायायां कुमुद्वंतस्तेषु २ तदीयानां रघु कुमार इत्यामर्यादीकृत्य तस्य गोप्तुः रक्षकस्य रघोर्गुणानां सौं
निषादिन्यः उप रक्षकस्य १ संबंधिनां यशसां दार्यादीनां उदयः प्रकाशो यत्र
विष्टाः १ गुणानां उदयो यत्र तत् १ संपदः २ आकुमारं याः यथा स्यात् उद्घात तदेवं यथा स्यात्तथा यशो जगु
कथाः तत्र गायंतिस्म १

राजापि तत्कृते २ प्रसादेन सुमु खः प्रसादसुमु खः तस्मिन् २ तदापारदिप्रसा देन मनोहरं सु खवसः तस्मिन् २ विभागीकृतां समा न प्रीतिपत्तिजो नितयोः ४ समस्तुल्यो रसो द्वयोः समस्ताद प्री आसीत् ४ इदं तां छायायां तु निषादिन्य इति वंशीलं यथा ते २ निर्मलं वभूव १ शरत्
२८

कीडाखेलाचक्रुः नमित्यमरः २ मदस्य गंधो विद्यते येषु तानितिः ३ तस्य रघोः नागाः ३ कालेकालेत्यामेकुः स्यानेत्याम्पाश्चनु मदस्रुतिरितिपालकः ३ ऽस्यान कर्दमं ये षु तेऽस्यानक र्दमाः तान ३ रघवे २ पवातपुरीपर्यंतो निवार्ददेशाक्ष्र चेनसः १

महत्तः ओजो यस्य सः महौजाः तस्य १ मदः उद्गतो यस्मात्तेः मदोदग्राः १ मदेन उदग्रा मदोदग्राः ककुद्मंतो वृषाः तस्यांगभेदः ककुद्मा २ सरितां नदीनां कूलं तट मुद्रुजंतीति मुद्रुजाः तीतिकूलमुद्रुजाः २ परिभवेन मूसंकत्त इति १ महोक्षा इति अवचतुरेत्यादिना ऽत्र न्यायंतो जलं १ अगस्त्यस्य १ सन्निभस्यानेः ३ निपातः कूलमुद्रुजा इति उदि कूले रुजिवहे शूरत्वं १ रिति विशेषणमागमश्च २

सोद्दयादं भंकुं भेयोनेमिसौजसः । रघोः प्रारिभवापूर्णकिंचुदुर्भिद्विषतां मनः २१ मदोदग्राः

नदीत | वेत्तु चलने ऽत्यस्य प्रयोगाः | मतत्व महा रघोः | पुष्पैः

ककुद्मंतः सरितां कूलमुद्रुजाः । लीलाखेलमनुप्रापुर्महोक्षास्तस्य विक्रमं २२ प्रसवैः स

ताडिताः इर्ष्ययेव | तत्प्रतिः पु कोरैः

प्तपर्णानां मदगंधिभिराहताः । असूययेव तन्नागाः सप्तधैव प्रसुस्रुवुः २३ सरितः

स्वल्पजलाः मार्गान् इ शुष्क कर्दमा वर्षांता रघून् कुर्वती | रघु

कुर्वती गाधाः पथश्चाश्यानकर्दमान । यात्रायै प्रेरयामास तं शक्तेः प्रथमं शरत् २४

तस्मै सम्यग्घुतो वह्निर्वाजिनीराजनाविधौ । प्रदक्षिणार्चिर्व्याजेन हस्तेनैव जयं ददौ ॥

रघुः | चैत्रे

२५ स गुप्तमूलप्रत्यंतः शुद्धपार्ष्णिरयान्वितः । षड्विधं बलमादाय प्रतस्थे दिग्जिगीषया

वाजिनां अश्वानां नीराजनाविधि तस्मिन् २ देवानभ्यर्च्य विप्रांश्च कृत्वा स्वस्त्ययनं सदा बद्धि

शुद्धो गतवैरः पार्ष्णिः पृष्ठिग्राह अयेन शुभावसि विधि दिशं बलं बलं च बुद्धि स्वत्तानि स्वं प्रजोदिति १

पतोयस्य सः १ नानन्वितो गुप्तः १ यथा मौलं न तकं तु स्वकुरो दिथ्यपाठ विकेव लानि

पादपूपानवृस्यांकार्त्तिक कुलापंचदपूपावा ति स्त्रीयांवितिति २ विनय तत्र मौल ज मागतं तकमनधा

अश्वाजस्य दिकु यात्री राजनसंज्ञिः | श्रमं चकराद्युक्तं साटकादि कार्यादुपरीक्षितं कार्य

मतांतमदो दाराः २ कवभासात्तं खेला लीला कीडा तस्य सत्त्व विक्रमं गमन विशेषमित्यर्थः न्यायविनि मोपिम दो दर्पः ककुद्माज ललामोत्तत्तदितः प्रयाणाय ऽत्रा प्रयास तयश्चापि रघुराघ भिधाते नन्दीनां तद्गेन्नामवति २ अर्धे वा बांकेराज्ञां कोक कुपोक्षतिको वात ३ प्रदक्षिणाचिर्व्याजः तेन २ दिशां जेतुमि च्छया १ यमानि मित्रंच प्रसिद्ध वृषाद्दिस्यमागतं

उद्धतनीराणि

रघु०
२९

प्राचीनबर्हिरिंद्राग्न्योरिति वैजयंती २ यात्राकालस्याचारः १ उक्तं च पौरास्त्रियः बिंदुभिः १ काः कैः कमिव १ समीरकंपितैः २ अन्ये यांतु त्यापितात् जयंति २

२६ [illegible]

जयस्तम् १

या॥२६॥ जस्तमवाकिरन् वयोवृद्धास्तं लाजैः पौरयोषितः पृषतैर्मंदरोद्धूतैः क्षीरोर्मय इवाच्यु

पूर्वदिशं इंद्रेणतुल्य सा शत्रुनः प्राकृत

तं॥२७॥ स ययौ प्रथमं प्राचीं तुल्यः प्राचीनबर्हिषा॥ अहितानिलोद्धूतैः तर्जयन्निव

केतुभिः॥२८॥ रजोभिः स्यंदनोद्धूतैर्गजैश्च घनसंनिभैः॥ भुवस्तलमिव व्योम कुर्वन्व्यो

नानतीर्थितेशक्तिनाव्याः

मेव भूतलं॥२९॥ युग्मं मरुपृष्ठान्युदंभांसि नाव्याः सुप्रतरा नदीः॥ विपिनानि प्रका

शानि शक्तिमत्वाच्चकार सः॥३०॥ प्रतापोग्रे ततः शब्दः परागस्तदनंतरं॥ ययौ पश्चा

द्रथानीकं चतुःस्कंधेव सा चमूः॥३१॥ स सेनां महतीं कर्षन् पूर्वसागरगामिनीं॥ बभौ

निर्जलदेशस्थानानि शक्तिमत्वात्प्रतिरवन नव्यापारेण उदंभांसि उद्धतनीराणि चकार ३ चत्वारः स्कंधा व्यूहा यस्याः सा १

महतीं पूर्वसागरगामिनीमिति वि शेषणद्वयं गंगायाः सेनायाश्च तुल्यं १

सागरस्य समीपं ततः पूर्वं च ते सागराश्च ब्रतस्य गोतं शूलिनमस्तः १

किं कुर्वन् ३ पुनः किं कुर्वन् ययौ स्यंदनोद्धूतैरश्वाद्युत्थितैः रजोभिर्धूलिभिः भूतलमिव धरत्र व्योमाकाशं कुर्व न्वनसंनिभैर्मेघ तुल्यैर्गजैश्च भूतलं व्योमाका शमिव कुर्वन् ४

सेतु बंधादिना सु प्रतराः शंगसातु तुल्याः [illegible] सैन्यकलकलः ५

अग्रे शोभते १ रामः स्व

उल्बणं विपुले स्फुटमिति यादवः स्फुटः २

राजभिः फलानि त्यक्तानि उत्खातैः उन्मूलनैः फलत्व त्याजितैः १ फलं फले धने वीजे निष्पत्तौ प्रसवभ्रा लेपारिति केशवः १

अनम्राणां स्तब्धानां समुद्धर्तुः उत्खातुः ३ पूर्वभवाः पौरस्त्याः तान् २ नदीवेगादिव ३

पतितां १ द्रव्यं १ तस्मात् रघोः सकाशात् ३ कैः

हरजटाभ्रष्टां गंगामिव भगीरथः ॥३२॥ त्याजितैः फलमुत्खातैर्भग्नैश्च बहुधा नृपैः तस्यासी

दुल्बणो मार्गः पादपैरिव दंतिनः ॥३३॥ पौरस्त्यानेवमाक्रामंस्तांस्ताञ्जनपदाञ्जयी प्राप ता

लीवनश्याममुपकंठं महोदधेः ॥३४॥ अनम्राणां समुद्धर्तुस्तस्मात्सिंधुरयादिव आ

त्मा संरक्षितः सुह्मैर्वृत्तिमाश्रित्य वैतसीं ॥३५॥ वंगानुत्खाय तरसा नेता नौसाधनोद्यतान्

निचखान जयस्तंभान्गंगास्रोतोंतरेषु सः ॥३६॥ आपादपद्मप्रणताः कलमा इव ते र

घुं फलैः संवर्धयामासुरुत्खातप्रतिरोपिताः ॥३७॥ स तीर्त्वा कपिशां सैन्यैर्बद्धद्विरदसेतुभिः

(interlinear: किंकुर्वन् मं देशान् जयवान् तटं उन्मूल्य बलेन घटैः)

आपादे तिष्ठं पूर्वमुत्खाताः पश्चात्प्ररोपिताः अतएव पादावेव पद्मे तत्र प्रणताः वंगाराजानः स्तं रघुं ३१ फलैः धनैरवर्धयन् क इव कलमा इव यथा कलमाः शालिविशेषाः उत्खातप्रतिरोपिताः इत्यत्रापि पद्मस्यापि संभवात् पादम लेयत्वम् तदवधि मञ्जरीभारेणानम्रा वसु फलंति तत्पीत्यर्थः तदुक्तं भारविणा लताः अपि पद्मपत्रकलमस्य सेवाधिकं सवार दिजेवादिरिवारामरायिकमिति २ पूर्वमुत्खाताः पश्चात्प्ररोपिताः १ कपिशाभिधानां नदीं १

३ तालीवनेन कृष्णं सुह्मैः सुह्मदेशस्थैः वंधिनी राजभिर्वेतसी वेतससंबंधिनी नम्रतारूपां वृत्तिमाश्रित्य आत्मा संरक्षितः यथा लोके नदीवेगो नम्रतायं वेतसं नोत्खातयति तस्माय नम्रत्वेन आत्मा रक्षितवान् इत्यर्थः ३

तद्वेतोवलनं अतसी इति ४ नौरूपं साधनं तु यायस्ते उद्यतान् ४

बद्धाद्विरदाएव सेतवो येस्ते तैः १

उत्कलदेशाधिपस्य १ स्थापितवान् १

उत्कलदेशोऽप्येवराजीभ दर्शितः पंथा यस्य सः १ कलिंगदेशाभिमुखः १ संजातं प्रतापं तेजः पंचतापस्ततो ... यस्तु विद्या अंकुशं गंभीरवेदिनमिति वालकाव्यः २ प्रतीच्छति स्म प्रातैः रघुनास्य पुत्र धर्त्यर्थः २ कापि २ कलिंगदेशपुरीयोराजा २

उत्कलादर्शितपथः कलिंगाभिमुखो ययौ ३८ स प्रतापं महेंद्रस्य मूर्ध्नि तीक्ष्णं न्यवेशयत

गृहीतवान्

अंकुशं द्विरदस्येव यंता गंभीरवेदिनः ३९ प्रतिजग्राह कालिंगस्तमस्त्रैर्गजसाधनः पक्ष

कलिंगदेशी

च्छेदोद्यतं शक्रं शिलावर्षीव पर्वतः ४० द्विषां विषह्य काकुत्स्थस्तत्र नाराचदुर्दिनं

प्राप शोभां

सन्मंगलस्नात इव प्रतिपेदे जयश्रियं ४१ जृम्भारूयतवाहानां चरतां गात्रसिंजितैः मर्म

रं पवनोद्धूतराजतालीवनध्वनिः ४२ वायव्यास्त्रविनिर्धूतात्पक्षा विज्ञानमेतोदधेः गजानी

नागवल्लीनां

कात्स कालिंगात्तार्क्ष्यः सर्पमिवाददे ४३ तांबूलीनां दलैस्तत्र रचितापानभूमयः नालि

वायुर्देवतास्येति वायव्यं सोम्यदेवतेतिय प्रत्ययः तेनास्त्रेण विनिर्धूतात् दिक्पाङ् जानीकात्प्रतिसैन्यात्स रघुः कालिंगराजा

नं प्रतिग्राहम् गृहीतवान् यथा पक्षाभ्यां आविद्धात् दिष्ट्वान्मेतोदधेः समुद्रात् तात्तार्क्ष्यो गरुडः सर्पमिव २

तत्र कालिंगदेशे तांबूलीनां नागवल्लीनां दलैः रचिताः कल्पिताः पायानभूमयस्तासु योधाभटा नालिकेरजातं

आसवं पानेन रिदं प्राचंवं यशः पपुः पिबंति स्म तद्धाचितया नीतिः १

राजलक्ष्मीविदि
रामाज्ञिराजत्ता
नंतरं न्यघात्मा
जायाजि ... त्यर्थः
यद्य ... पि
रघु०
३०
पक्षाच्छेदनेख
डेनेउद्यतमुद्युक्तं
प्राप्तयेनतं ३
शिलावर्षीपर्वत
इव ३ सर्वौषधि
भिर्विहितस्नान
इव यत् सर्वौष
धिस्नानेतन्मत्रा
त्सवमंगलपदकामिति
वैजयंती ३
कः कामिव ३

गजाः साधनं से
नांगं यस्य सः २
काकुत्स्थ वंशोभ
वः २ नाराच
लोहबाणास्तेषां
दुर्दिनं २ पि
विषह्य दमित्वा ३
प्रत्युपप्राप्ताप
सु मर्मरः ४

राम
३०

अगस्त्याद्दिशामाशामाश्रित्य वसति — पूर्वं गृहीतः पश्चात्प्रतिमुक्तो यस्तस्य १ धर्मेण विजयी १

स्थित २ ति एवाशे ३ अनाशास्यो नौ दुरधिगम्यो सागरस्तटपथेनैव २ फलवतां पूगानां क्रमुकतरूणां माला अस्यास्तीति

जयो यस्य सः ३ सैन्यस्य परिभोगो जलक्रीडानादस्तेन ३ फलवत्पूगमालिना २

गजानां दाने मदोदकेतेन सुगंधिना ३ — चोर्म्यां

केरासवं योधाः शात्रवं वपपुर्यशः ४४ गृहीतप्रतिमुक्तस्य स धर्मविजयी नृपः ॥ श्रियं

(हृतवान्)

महेन्द्रनाथस्य जहार न तु मेदिनीं ४५ ततो वेलातटेनैव फलवत्पूगमालिना अगस्त्याच

(नदी)

रितामाशामनाशास्यजयो ययौ ४६ स सैन्यपरिभोगेन गजदानसुगंधिना कावेरीं सरि

तां पत्युः शंकनीयामिवाकरोत् ४७ भयोत्सृष्टविभूषाणां तेन केरलयोषितां अलकेषु च

(सैन्यैः) (पदविशेषः)

मूरेणुश्चूर्णप्रतिनिधीकृतः ४८ बलैरध्युषितास्तस्य विजिगीषोर्गताध्वनः ॥ हारीतास्त

(आसु भ्रमो)

च मारीचामलयाद्रेरुपत्यकाः ४९ ससंजुरश्वक्षुण्णानामेलानामुत्पतिष्णवः ॥ तुल्य

उपाधिस्थान्यका संगता १ — अश्वैः क्षुण्णानां च गतितानामेला — तुल्यगंधेषु वातेषु १

च तद्देशजाति — वल्लीनामर्द्ध उत्पतनशीलाः १

रक्ता १

समुद्रस्य शंकनीयां शंकयामिवाकरोत् ४

पत्युरिति कावेरी नदी ३

कर्पूर चंदन चूर्ण स्थानीयः संपातितः इत्यर्थः २

अधिष्ठिता २

मारीचं गिरिविशेषं १ १

अगस्त्येन मुनिना च रिता घुषिता या आशा तां दक्षिणां दिशं पयो गतः २

भयादुत्सृष्टान्यक्ता विभूषा अलंकारा याभिस्तास्तासां ४ केरलदेशस्त्रीणां विशेषेण जेतुमिच्छोः ४

गतमध्वानमार्गस्य २ लताविशेषः चरितजीवंजीवा दयापिचेति वैजयंती २

आजानेयः कुलीनोऽश्व इति हैमकोषः १
चंदनवृक्षाणां भोगिनां सर्पाणां वेष्टिनमार्गेषु २
तिस्मेतिदिपायं १
कुंभस्थलेषु १ मलिनं २ हीनं स्यात् २ मरदसंपत् १ उत्पतं १ ननुयंत्राः २ मार्गे

गंधिषु मत्तेभकटेषु फलरेणवः ॥ ५० ॥ आजानेयखुरोत्थं संपत्तैलादेशसंभवं ॥ वात्तोरसप

निर्दिष्ट

दिव्या मकीटकोशाविलं रजः ॥ ५१ ॥ भोगिवेष्टनमार्गेषु चंदनानां समर्पितं ॥ नास्त्रसत्कारि

दिष्ट्रि

णां ग्रैवं त्रिपदीछेदिनामपि ॥ ५२ ॥ दिग्भ्रमं दापयंते तेजो दक्षिणस्यां रवेरपि ॥ तस्यामेव रघोः पां

नाम्नानदी वेगतस्य समुद्रस्य पांड्याराज ददवंतः

ड्याः प्रतापं न विषेहिरे ॥ ५३ ॥ ताम्रपर्णीसमेतस्य मुक्तासारं महोदधेः ॥ ते निपत्य ददुस्तस्मै य

शः स्वमिव संचितं ॥ ५४ ॥ स निर्विश्य यथाकामं तटेष्वाधीनचंदनौ ॥ स्तनाविव दिशस्तस्याः

ना[illegible]नागिरिति त्यक्तं समृद्धेन

शैलौ मलयदर्दुरौ ॥ ५५ ॥ असह्यविक्रमः सह्यं दूरान्मुक्तमुदन्वता ॥ नितंबमिव मेदिन्याः स्रस्तां

तेऽषालीढं धि २ मौक्तिकानां सारं ३ सारं दि तेऽस्वाधीनाश्रं रघवे ३

इति कथयंतो वक्रोक्त्या त्रोशलेत्यादिनाजनपद दूनन तरेवाय नमस्कृत्य ३

पूर्वादित्यादेर्विराजनस्य तद्द्राजस्य वक्षि चितिलक्तं तत्र पांड्वृत्तिभाव्यं तत्रोच्यते पांड्यो २ एव तौ का किं २

पांड्याद्धनिसाधवद्रति तत्त्रसाधवीति यः अपेतातलकनायपाड्योनित्यस्पाविषयः कित्वत एव पांड्य सवचा चलु

कथयितल्यमितिचके २ मे स्थ कामिव १ स्वसां विगलितां मं ३ वो न स्तं पस्य सक्तां १

ताम्रपर्णीना
म्नीनदीतयासमे
तस्य संगतस्य ४
रघु०
३१ स्वं
चिपदीपादवंधनं
न सहृते स्म ३
ताम्रपर्णीसमुद्र
स्य संयोगे ३
मौक्तिकानां कृत्य
तिरितिलोक
प्रसिद्धः ३
उत्पभूज्य २
मत्स्यः तोदुनम्य
क्योविक्रमो यस्य
सः १

ग्रीवावंधनं रज्वा
दिनस्स्तन चचाल
ननु सस्त ३ त्या त
नेपद नगातिसिं सा
पीयइति नि बधी
त्राञक मिव्याति
तारे व्या त्मनेपदं
संभवतेय काकमि
कर्तरिरूपं नास्त्रं
सत्कारिणां ग्रैव
मिति ३ ग्री लुनी
तिसूसत्तेरङ ग्रैव
मितिग्रीवाभ्य
पत्यराः इत्यय
असिन्याठे तत्र
ग्रैवस्य समयतानि
राम वि[illegible]तमि
३ वलोलानं
करिणां सत्त्वइति
पाठायुक्तः

खर्जूरीवृक्षाघाङ्गमाः ३
मदोद्गारेण दान
प्रस्रवेणन सुगं
धिषु ३
अलिर्बाणौ शिलीमुखावित्यम
रः ४
मत्तानामिभानां
दंतिनां रदनैर्दंति
रुत्कीर्णं व्यक्तं प्र
कटं विक्रमलक्ष
णं यस्मिन् तत्तं २

मुरला नाम नदी तस्याः मारुतेन वायुना प्रसरणशीलैः १ अपरांत्याः पाश्चात्त्या इत्यमरः १ वारबाणस्तु कं
उद्धूतम् उत्थापितं २ तस्य रघोर्योधास्तेषां वारबाणा वारबाणाः कव अपरांताः पश्चात्यास्तेषां जये उद्यताः ३ चक इति हेम
चानि तेषाम् अयत्नपटवासतां निरायास सुगंधिद्रव्य चूर्णी धूलिः २ केतकीनां संबंधि रजः २ माला २
भावम् अगात् ततः पिष्टातः पटवासक इत्यमरः २

रुकं मल्लंघयत् ॥ ५६ ॥ तस्यानीकैर्विसर्पद्भिरपरांतजयोद्यतैः ॥ रामास्त्रोत्सारितो

प्यासीत्सह्यलग्नइवार्णवः ॥ ५७ ॥ मुरलामारुतोद्धूतमगमत्कैतकं रजः ॥ तद्योधवारबाणा

खर्जूरीस्कंधबद्धानां

मयत्नपटवासतां ॥ ५८ ॥ खर्जूरीस्कंधबद्धानां मदोद्गारसुगंधिषु ॥ कटेषु करिणां पेतुः पुन्ना

गेभ्यः शिलीमुखाः ॥ ५९ ॥ अवकाशं किलोदन्वान्रामायाभ्यर्थितो ददौ ॥ अपरांतमही

गिरि देयौ

पालव्याजेन रघवे करं ॥ ६० ॥ मत्तेभरदनोत्कीर्णव्यक्तविक्रमलक्षणां ॥ त्रिकूटमेव तत्रोच्चै

चखात

र्जयस्तंभं चकार सः ॥ ६१ ॥ पारसीकांस्ततो जेतुं प्रतस्थेस्थलवर्त्मना ॥ इंद्रियाख्यानिव

ततोऽनंतरं १ अभ्यर्थितो याचितो उदन्वान् समुद्रो रामाय जाम
दग्न्याय अवकाशं ददौ ३ स रघुस्तत्र देशे त्रिकूट
गिरिमुच्चैरुन्नतः तं जयस्त
चकं स्तंभमिव चकार २

रामेषु उत्सारितो
पि परशुरामबाणा
पसारितोऽर्णवः स
मुद्रः सह्यगिरौ
लग्न इवासीत्
परशुरामः स्वस्य
समीपात् दूरीकृत्य
मुत्सारितस्तानि
ति प्रसिद्धाकथा १
कुंभस्थलेषु ३
पुन्नागेभ्यो नागके
सरेभ्यो निपेतुः प
तितवंतः पुन्नागः
केशरापीडक इत्य
भिधानाच्चिंतामणि
रिति ४

संयमीयोगीयद्धस्यवस्तुनः प्रमारोपयन्तं तत्त्यजेत तुमुलं वरा संकुलमित्यमरः २ शार्ङ्गं शार्ङ्गस्य विकारो २
त्वं तद्विषयेन ज्ञानेन इन्द्रियमिरवाभिधानं पेषातान् २ अश्वैः साध्यं तं साधनं पाश्चात्यैर्यवनैः २ तस्य प्रादेवन विज्ञेयाः प्रति
चत्तुरादीन्नरिपूनिव १ यवनानां स्त्रियो यवन्यस्तासां मुखान्येव पद्मानि तेषां योधाः प्रतिभटा यस्य
मधुमदं मद्यपानजनितं मदं जीवतां न से सेहे न च दामे १ ता ... २

दिषुं सत्वज्ञानेन संजमी ६२ यवनीमुखपद्मानां सेहे मधुमदं न सः ॥ बालातपमिवाब्जानाम
पाश्चात्यैः
कालजलदोदयः ६३ संग्रामस्तुमुलस्तस्य पाश्चात्यैरश्वसाधनैः ॥ शार्ङ्गकूजितविज्ञेयप्र
यवनानां मस्तकैः
तियोधे रजस्यभूत् ६४ भल्लापवर्जितैस्तेषां शिरोभिः श्मश्रुलैर्महीं ॥ तस्तार सरघाव्या
नमस्कृत्य
प्तैः स क्षौद्रपटलैरिव ६५ अपनीतशिरस्त्राणाः शेषास्तं शरणं ययुः ॥ प्रणिपातप्रती
क्रोधः यतः महात्मरूपाणां
कारः संरम्भो हि महात्मनां ६६ विनयन्ते स्म तद्योधा मधुभिर्विजयश्रमं ॥ आस्तीर्णाजि
उदीची
नरत्नासु द्राक्षावलयभूमिषु ६७ ततः प्रतस्थे कौबेरीं भास्वानिव रघुर्दिशं ॥ शरैरु

आस्तीर्णानि अजिनरत्नानि उत्तमहरिणा नंतरं १ प्रस्थानं चक्रे १ रासवयोनेः २ वैरागार्थं त्यजंतीति तात्पर्यार्थः ३
त्वचो यासु २ कुबेरस्येयं कौबेरी तां १ तिरस्कृत्य प्रतीकारः प्रातिसत्तया स
द्राक्षालताभिर्वलयभूमिषु पंक्तिसीमाद्वासु ताहृशः ३
भूमिषु १

[Left margin:]
तुरगवाहुल्यात्
त्यैस्तैरजसि
संकुलाभीषणां
वासंग्रामादरणाभे
तर २ रघु०
४२
अर्द्धचंद्रवाणेरपव
र्जितैः छिन्नैः २
शिरोभिः कैरिव ४
अपनिन्युः ५
अपनीतानि त्यक्ता
नि शिरस्त्राणानि
मुकुटानि येस्ते २

[Right margin:]
कश्च अकाल
जलदोदयास
य प्रादुर्भावो मेघ
कालमागतानां वा
लातपं प्रभातका
लीनो आतपस्त
मिव १ २
लश्मश्रु सहितैः ३
आच्छादयत् ३
सरघा अधादने ३
व्याप्ताः ३
ता मधुमक्षिको
मरः ३ वेष्टितैः ३
शाखा यस्मात्
पुष्प मधुपुण्डतोः
रास्ता प्रवेषु
३ २ वैराग्य जीव
तमित्याह ३

किंकरिष्यन् शरैः उदीच्यान् राज्ञः उद्धरिष्यन् उन्मूलयिष्यन् १
उदीच्यान् कानिव रसानिव जलानीव १
काश्मीरदेशे कुंकुमं तत्र वाहुल्यात्तत्र
किरणैः १ विचेष्टनेन लग्नकुंकुमकेशराः त्वंयत्त मिव ३
उदीच्यानिवन्ध्यान् १ नजय्य १
स्यंदनागरगामिनः १ विनीतो गतो ऽध्वश्रमो मार्ग... महतां तोसिन... माकं याव यामा सुः २ कमोयेयाते २

स्रैरिवोदीच्यानुद्धरिष्यन्रसानिव ॥ ६८ ॥ जितान् जेयस्तानेव वंक्षुत्वारपपुरस्सरान् ॥ महतारी
वामिवोर्वाग्निः प्रविविशोत्तरापथं ॥ ६९ ॥ विनीताध्वश्रमास्तस्य वंक्षुतीरविचेष्टनैः ॥ दुधु
वुर्वाजिनः स्कंधाल्लग्नकुंकुमकेसरान् ॥ ७० ॥ तत्र हूणावरोधानां भर्तृषु व्यक्तविक्रमं ॥ कपोल
पाटलादेशि बभूव रघुचेष्टितं ॥ ७१ ॥ कांबोजाः समरे सोढुं तस्य वीर्यमनीश्वराः ॥ गजालानप
रिक्लिष्टैरक्षोटैः सार्द्धमानताः ॥ ७२ ॥ तेषां सदश्वभूयिष्टास्तुंगा द्रविणराशयः ॥ विविशु
स्तंविप्रांनाय्यं महतारीविविमिवाप गाः ॥ ७३ ॥ ततो गौरीगुरुं शैलमारुरोहाश्वसाधनः ॥ व

(interlinear: ततपतिषु रुरोध; समर्थाः; प्रचुराः; प्रविपुंतिस्स; अप्रहस्तदत्त)

समुद्रमिव निम्नगा इत्यपिपाठः १
कांबोजराज्ञो २ नतान् तं १
अपांसमूहः तं ऽ प्राय ः १ गौर्याः गुरुः पिता तं हिमाचलं १
गजानामालानैर्वधुवंधनैः परिक्लिष्टैः तैः प्राप्तपागतैरक्षोटैरक्षोटवृक्षैः सार्द्धं सह तैः नम्रा जाता इत्यर्थः ३

तत्र देशे हूणानां रु... भेदास्तेषाम वरोधाः स्त्रियः तासां कपोलयोः पाटनेन रक्तविदलने आदिशतीति वादेशं रघुचेष्टितं बभूव ४
कांबोजदेशजाता नृपाः ३
अक्षोटके दशालौ द्वावित्यमरः २

वंक्षुनामा काश्मीरोत्पद्यः स्तीरेयानि विचेष्टितानि तैः लीटनादिभिः लग्नाः कुंकुमकेशरा येषु तादृशान् स्कंधान् २
व्यक्तः प्रकटो विक्रमो यस्य तत्तथा हूणायोषितः कपोलविदारसायूर्वि... रूदंतीति तद्दशा चारः ४
द्रविणराशयो धिस्वापकृतानि उपश्लोः साधनं सैन्यं यस्य सः १

तस्यादिमाचलस्य शिखराणि १ अश्वखुरोत्थापितैर्धूलिभिः १ सेवमानः ३ युगलकम् २ किंकुर्वन् १ आत्मसमानबलानां १ सैन्यघोषको पिकः ५ ममरमर्मरं यथा संपद्यते तत् प्यादुतिमर्मरीभूताः २ मर्मरशब्द प्राप्ताः २ कोलाहलेपि सूत्रंध्वमध्ये येयप्यास्यात्तयो १ धातुः १ मुख्य तवुः २ कीचकाः सच्छिद्र वंशा नादध्वनौ इति

रघु० ३३

सरलव देषु देवदारु आसक्ता मातंगा गजा भिवायेवयाति वीवालंकाराशीतज्ञ स्फुरिता विषा यास्ता ताः ४ प्रारीरवर्ष्माणि महत्त्यमरः १ वनवानि मनुष्येभ्यः १

हृद्यमिन्निवर्तकोर्रान्धु तैः सैन्यैरेणुभि ७४ शुश्रोसं सन्तुल्यस त्वानां सैन्यघोषेप्य संभ्रमं

गुहाशय्यानां सिंहानां परिवृत्यावलोकितं ७५ मर्जेषु मर्मरीभूताः कीचकध्वनिहेतवः ॥

गंगाशीकरिणो मार्गे मरुतस्तं सिषेविरे ७६ विशश्रमुर्नमेरूणां छायास्वध्यास्य सैनिकाः

दृषदो वासितोत्संगा निषण्ण मृगनाभिभिः ७७ सरलासक्तमातंगग्रैवेयस्फुरितत्विषः

आसन्नोषधयो नेतुर्नक्तमस्नेहदीपिकाः ७८ तस्योत्सृष्टनिवासेषु कंठरज्जुक्षतत्वचः

गजवर्ष्म किरातेभ्यः शशंसुर्देवदारवः ७९ तत्र जन्यं रघोर्घोरं पार्वतीयैर्गणैरभूत्

आसन्नाः समीपवर्तिन्यः ओषधयो नक्तं रात्रौ तस्य नेतुर्न स्नेहः तैलं तेन रहिता दीपका आसन् २ गजानां शरीरं वा प्रमाणं प्राप्ता देवदारवः किरातेभ्यः गजा इति कथयन्ति स्म १ उत्सृष्टे त्यक्ते तस्य निवासे इत्यादि

पर्वते भवाः पार्वतीयाः तैः १ सप्तगणान् १

नमेरूणां नागकेसरवृक्षाणां ३ छायासु निषण्णा नाम पविष्टाः मृगनाभिभिः कस्तूरिकाभिः वासिता गंधाकृता ३ तत्संगा मध्या निवासाः ताः ३ उत्सृष्टे त्यक्ते आयेनवासाः स्थानानि तेषु २ कंठरज्जुभिः दंतास्त्वचो येषां ते २

राम ३३

नाराचानां लोहवाणानां क्षेपणीयाणां भिंदिपालानां अश्मनां
निष्पेषः परस्परघर्षणं तस्मादुत्पतितः उत्थितोऽनलोऽग्निर्यस्मिंस्तत् १
यशो जयोदाहरणमिति कोषः २ सारो बलं धनं चेति कोषः ३

तस्मिन्भवति २ अमुनैः क्षोभ्यं ३ सप्त गतान् १

विरतोनरः ३ उत्सवोपेक्षांते तान् १ उपायनानि पाणौ येषां तथाभूतेषु सत्त्व २ संस्थाप्य ३

पौलस्त्येन रावणेन तुलितस्योद्धृतस्य तस्य अद्रेः कैलासपर्वतस्य श्रियं शोभामादधान इव बाहुदंडैर्लज्जा तस्य रघोर्गजालानतां बंधनतां प्राप्तैः कृष्णागुरुतरुभिः ५ पुष्पानां वर्त्मरजोऽपि न कुतोपीति लोकोक्तिः १

भुजयोः २

नाराचक्षेपणीयाश्मनिष्पेषोत्पतितानलं ॥ ८० ॥ शरैरुत्सवसंकेतान्स कृत्वा विरतोत्सवा

गरोष्ठ

न् जयोदाहरणं बाह्वोर्गापयामास किन्नरान् ॥ ८१ ॥ परस्परेण विज्ञातस्तेषूपायनपाणिषु

मधुरा घन बलं

राज्ञा हिमवतः सारो राज्ञः सारो हिमाद्रिणा ॥ ८२ ॥ तत्राक्षोभ्यं यशोराशिं निवेश्यावरुरोह सः ॥

अकंपिष्ट

पौलस्त्यतुलितस्याद्रेरादधान इव ह्रियं ॥ ८३ ॥ चकंपे तीर्णलौहित्ये तस्मिन्प्राग्ज्योतिषेश्वरः ॥

रघोः

तद्गजालानतां प्राप्तैः सह कालागुरुद्रुमैः ॥ ८४ ॥ न प्रसेहे स रुद्धार्कमधारावर्षदुर्दिनं ॥ रथ

वर्त्मरजोप्यस्य कुत एव पताकिनीं ॥ ८५ ॥ तमीशः कामरूपाणामत्याखंडलविक्रमं

तीर्णा लौहित्या नदी येन वा तादृशे तस्मिन् राजनि सति ऽकंपि प्राग्ज्योतिषाणां कामरूपाणामीश्वरः ४

कीदृशं नासहिष्ट २ अधारावर्षितदिनमपदुर्दिनं प्रवृत्तं तत्र २

अतिक्रांत आखंडलस्येंद्रस्य विक्रमो येन सस्तं १

भिन्ना जातिं दूरंतः करटः कं भस्यत्लायेषां तैर्नागैरनुरूधते स यर्गजैरन्यान्प्रतिपक्षनृपानदीन् उपरुरोध अरौत्सीत् १
स प्राग्ज्योतिषेश्वरः तस्य रघोः हेमपीठं सुवर्णपीठमवधिएवतं यस्यास्तां तादृशीं पादयोश्छायां कांतिं रत्नान्येव
पुष्पाणि तेषामुपहारेण बलिना नानर्च पूजयत् १ अस्य तत्प्रकाशेन २
विश्वजिदाख्यं २ जयतु प्रीतं २ न्यवर्तिष्ट २

रघु०
३४

निवेषयन् २ स तां विवेकिमा नदानं त्यिगाय वारिमुचां मेघानां मिव वितरणमेव ... दानाय ... पी चतुर्थी ततः मिति षष्ठी ... अपि जल ... त्वा मुंचति २ अस्य ज्ञातवान् १

भेजेभिन्नकटैर्नागैरन्यानुपरुरोध यैः ८६ कामरूपेश्वरस्तस्य हेमपीठाधिदेवतां रत्न
पुष्पोपहारेणच्छायामानर्च पादयोः ८७ इति जित्वा दिशो जिष्णुर्न्यवर्तत रथोद्धतं रजो
विश्रामयन् राज्ञां छत्रशून्येषु मौलिषु ८८ स विश्वजितमाजह्रे यज्ञं सर्वस्वदक्षिणां
आदानं हि विसर्गाय सतां वारिमुचामिव ८९ सत्रांते सचिवसखः पुरस्क्रियाभिर्गुर्वीभिः श
मितपराजयव्यलीकान् काकुत्स्थश्चिरविरहोत्सुकावरोधान् राजन्यान्स्वपुरनिवृ
त्तयेनुमेने ९० ते रेखाध्वजकुलिशातपत्रचिह्नं सम्राजश्चरणयुगं प्रसादलभ्यं ॥

शमितं दूरीकृतं दिग्विजयसमये पराजयजनितं व्यलीकं मप्रियं चिरविरहेण वियोगेन उत्सुका उत्कंठिता अवरोधा अंतदरा
येषां तान् २ सत्रमाच्छादनेयज्ञेसदादानेधनेपि च व्यलीकं स्त्रियोपायो ... तेनान
व्यप्रियेप्यनृते इत्यमरः २ राजनः ... तेषां चिह्नं यस्य यद्वा तत् १

सर्वस्वं धनं दक्षिणा यस्य तं २ सचिवानामसखा नांसखा सचिवसखः ४ प्रसादेन लभ्यं सेव्यं प्राप्यं च अनन्य ... ६
पूजाभिः २ गरिष्ठाभिः २ स्वपुराणां नगरानां निवृत्तिर्वा वर्तनं तस्यै २
राम
३४

प्रस्थानसमये कृतानि: मौलिस्रग्भ्यः पुष्पमालाभ्यः स्रुतो योऽसौ मकरंदः कुसुमरसो यज्ञांत इति पाठांतरं १
प्रणतिभिः नमस्क्रियाभिः १ रेणुः परागस्ताभ्यां गौरं गौरवर्णं १

प्रस्थानप्रणतिभिरंगुलीषु चक्रुर्मौलिस्रक्च्युतमकरंदरेणुगौरं ॥ ८१ ॥ यज्ञांते तमवभृथा
भिषेकपूतं सत्कारैः शमितपराजयव्यलीकाः आमंत्र्यो मलकवनितानि तानि नृपाः स्वानि
स्वान्यवनिभुजः पुराणि जग्मुः ॥ ८२ ॥ इति रघुवंशे महाकाव्ये कालिदासकृतौ दिग्विजयो
नाम चतुर्थः सर्गः ॥ ४ ॥ तमध्वरे विश्वजिति क्षितीशं निःशेषविश्राणितकोशजातं उ
रघुं
पात्तविद्यो गुरुदक्षिणार्थी कौत्सः प्रपेदे वरतंतुशिष्यः १ स मृन्मये वीतहिरण्मयत्वात् पा
निहितम्
त्रे निधायार्घ्यमनर्घ्यशीलः श्रुतप्रकाशं यशसा प्रकाशः प्रत्युज्जगामातिथिमातिथेयः २
गुरुदक्षिणामर्थयितुं शीलमस्य सः २ वरतंतुनाम्नो मुनेः शिष्यः २ मृदो विकारो मृन्मयं तत्र २
हिरण्मयविस्तारादि पात्राणि हिरण्मयानि वित्तानि
अर्घं अर्हतस्त्वादिवस्तु १ अनर्घ्यम् अमूल्यं रक्षितं शी
लं स्वभावो यस्य सः १
अर्घ्यः १ गतानि तानि हिरण्मयानि पस्पर्शस्तस्य भावस्तत्त्वं तस्मात्

उपात्ता स्वीकृता विद्या येन सः २ श्रुतेन वेदशास्त्रेण प्रकाशो यस्य तं १

कोषाद्यर्थौघाः भांडानि पात्रादीनि तेषां जातं कं एवं कोशजातं निः शेषेण विश्राणितं दत्तं कोशजातं येन स तं ३ जातं त्वस्त्रीकदंबके ३

अतिथिषु साधुरातिथेयः १
२

कुमारपिपाठः अथालोकमप्य कथापिद्वजीव लोकइतिनूत्र यतत्त्वयाज्ञेरा

रघु०

३५

विधिवत्शास्त्रानुसारेण १ मानाख्यं तत्समुन्नतिः सएवधनंयेषां विष्टरमासनंभजतीतिविष्टर
विधिःकर्तव्यान्योपिपेन्न तेमानधनास्तेषां अग्रयायी अग्रगामी १ भाक् तं १
तत्जानातीति १ अग्रणीरितिकोमलामंत्रेशे २ मंत्रकृतोवेदंतत्तिताकाः मध्येऽग्रणीपुरःसरः २ कुशाग्रंकुशाग्रंतद्वत्तीक्ष्णाबुद्धिर्य स्यतत्संबोधे २ मंगलवान् २

तमर्चयित्वाविधिवद्विधिज्ञस्तपोधनंमानधनाग्रयायी विशांपतिर्विष्टरभाजमारात्कृतां
जलिःकृत्यविदित्युवाच ३ अप्यग्रणीमंत्रकृतामृषीणांकुशाग्रबुद्धेकुशलीगुरुस्ते य
तस्त्वयाज्ञानमशेषमाप्तंचैतन्यमुग्रादिवदीधितेन ४ कायेनवाचामनसापिशश्वद्यद्द्रि
ष्टोधैर्यविलोपितप्तं आपाद्यतेनव्ययमंतरायैःकच्चिन्महर्षेस्त्रिविधंतपस्तत् ५ आधारबंध
प्रमुखैःप्रयत्नैःसंवर्द्धितानांसुतनिर्विशेषं कच्चिन्नवाय्वादिरुपप्लवोवःश्रमछिदामाश्रम
पादपानां ६ क्रियानिमित्तेष्वपिवत्सलत्वादभग्नकामामुनिभिःकुशेषु तदंकशय्याच्यु

धैर्यविलोपयितुंशीलमस्य २ प्रकर्षाद्भेनयथास्यात्तथा २ मरुद्वकादिकृतउपप्लवः २ आधारआलवालंबंधे
मरुद्वदनेमःरेवमआदाद्वार क्रियासंध्यादिसम्भराधि अभग्नोऽविघ्नितःकामा सोपिचेतिवैजयंती २
स्यधायपेथोमितिपाद्वः २ मितेषुकारणाभूतेषुकुशेषु १ भिलापोयस्याःसा १ तेषांमुनीनांअंकउत्संगःसएव
तत्कृतंतपःकायेनस्थानाद्यवासादि वशृप्यातत्र च्युतंनाभिनालं
तन्नादिभ्यानिक्वतेनचांचल्यरहितेनमनसाचेतत्तप्तं २

तत्वयाज्ञानम शेषमाप्तमिति व्याख्यायांजी वलोकइतिप्रथ मांतेनोपुन्ताव म २ अथवेति पाठःअथयिप्राद्वः सानुनयेप्रश्ने सान् नयेचेवविनियो गेक्रियास्वपीति यादवः २ पाद्यते १

२ शासनपोवि ष्टर इतिनिपातः १ यतोयस्मात्कुरो स्त्वयाऽशेषसम स्तंआप्तमितिव ज्ञानमाप्तंप्राप्तं २ कुशिदिपघ्विपग्र ... चिंतामणिः वक्तंतेः ४ त्रिःप्रकारं ४ आधारबंधआ लवालजलबंध निर्माणंतत्प्रमुखे स्तत्प्रभृतिभिःप्र यत्नैः २ राम ३५ यस्याःसा १

नीवाराणांपाकपा
कः नादि येस्यत
नीवारपाकादिः स्त्रा
दिप्रादेनश्यामा
कादपः तन्नाम्न्यप
तेनस्पृश्यते २
गडंगरकुसमेहेती
तिगडंगरीयास्तैर्व
त्तीवर्द्धादिभिः ३
जनपदादागताज्ञा
नपदास्तैः ३
शरीरास्थितेःसाध
नमुपायं ३
प्रवेकं
वर्त्यं तेर
महात्मनो नियोगोना
त्मनःपात्रतात्प्रतोमा
मत्कार्यैर्नानिबं
देवैतितात्पर्यार्थः १

नाभ्तोनालनामप्या
त्रियांमित्यमरः १
कडंगरोद्रुसंसर्गी वर्त्यते २
वेध्यान्यत्वाचिप्तमांसत्रयः ३
त्यमरः ३

निवापःपितृतर्पणा
भिधाभिधानचित्ता
मणिः २ कानि २
दुःखैर्दैनोव्यसनेष्वघ
मितिवैजयंती १
वर्त्यते १
अदुःखा १

यैर्जलैर्नियमाभिषेकः प्रातर्मध्यसायंतनादि स्नानं निवर्त्यते प्रतिपाद्य
ते येभ्यो यान्यादाय पितॄणां निवापो जलयः पितृतर्पणानि निवर्त्यते
इति संबंधः । देवत्रादौ लवणान्यर्तितस्पादानम् उर्स्तास्य षष्ठेनांशेनां
कितानि चिह्नितानि सैकतानि येषां तानि १

भवति २

तनाभिनालाकच्चिन्मृगीणामनघाप्रसूतिः ॥७॥ निर्वर्त्यते यैर्नियमाभिषेको येभ्यो निवा

मद्गृणी

पांजलयः पितॄणां । तान्युंछषष्ठांकितसैकतानि शिवानि वस्तीर्थजलानि कच्चित् ॥८॥ नी

वारपाकादिकडंगरीयैरामृश्यते जानपदैर्न कच्चित् । कालोपपन्नातिथिभागधेयं वन्यं श

संतुष्टेन वरतंतुना प्रीतयित्वा ज्ञातः

रीरस्थितिसाधनं वः ॥९॥ अपि प्रसन्नेन महर्षिणा त्वं सम्यग्विनीयानुमतो गृहाय । कालो

ह्ययं संक्रमितुं द्वितीयं सर्वोपकारक्षममाश्रमं ते ॥१०॥ तवार्हतो नाभिगमेन तृप्तं मनो

गुरोः

नियोगक्रिययोत्सुकं मे । अप्याज्ञया शासितुरात्मना वा प्राप्तोऽसि संभावयितुं वनान्माम् ॥११॥

सर्वेषां ब्रह्मचारिवनस्थयतीनामुपकारक्षमं समर्थं २ गृहाश्रमं २ भोकौत्स अर्हतः पूज्यस्य तवाभिगमनेन मेममनो न तृ

आज्ञा १ सप्तम्यर्थे तृतीया १

प्तं किंतु नियोगक्रियया उत्सुकं उत्कंठितं शासितात्मका
मां तृतीया चेति सप्तम्यर्थे तृतीया

ये भोयान्यादाय
पितॄणां निवापो
जलयः पितृतर्प
णानि निवर्त्यन्ते
तिसंबंधः १
कालेनैव प्रत्यवासा
नेउपपन्नाः प्राप्नाये
ऽतिथयः तेभ्यः क
ल्पनीयं भागधेयं
भागाय समेतत् २
वनोद्भवं ३
गुरुः सि २
भार्याकरणार्थं ३
भवति २
श्रुतीय पूजितो
त्तिइतिकोशः २
पूज्यस्य २
अनुगतीति १

अब्रवीत् २
गुर्वाश्रमकुशल
मतिष्ठ २

रघु० ३६

इत्यनेन प्रकारेण १ वार्तापाटवमारोग्यं स्वास्थ्यं सत्यमनामयमिति वैजयन्ती २ वार्ता द्वि २ जानीहि २ उ धीर्विद्यते यस्य सऽर्थिभाव ४
अर्घ्यपात्रेण पूजाभाजनेनानुमितो ज्ञातः सर्वस्वदक्षिणारूपो व्ययो यस्य स तस्य १ स्वास्थ्यं २
वाचं १ अब्रवीत् १ सति २

इत्यर्घ्यपात्रानुमितव्ययस्य रघोरुदारामपि गां निशम्य ॥ स्वार्थोपपत्तिं प्रति दुर्बलाशस्तम्
इत्यवोचद्वरतन्तुशिष्यः ॥१२॥ सर्वत्र नः शान्तिमवेहि राजन्नाथे कुतस्त्वय्यशुभं प्रजानां ॥ सू
र्ये तपत्यावरणाय दृष्टेः कल्पेत लोकस्य कथं तमिस्रा ॥१३॥ भक्तिः प्रतीक्ष्येषु कुलोचिता
ते पूर्वान्महाभाग तयातिशेषे ॥ व्यतीतकालस्त्वहमभ्युपेतस्त्वामर्थिभावादिति मे विषा
दः ॥१४॥ शरीरमात्रेण नरेन्द्र तिष्ठन्नाभासि तीर्थप्रतिपादितर्द्धिः ॥ आरण्यकोपात्तफलप्र
सूतिः स्तम्बेन नीवार इवावशिष्टः ॥१५॥ स्थाने भवानेकनराधिपः सन्नकिंचनत्वं मखजं व्य

आच्छादनाय ३
समर्था भवेत् ३
तथा महाभाग सर्वान्
पूर्वजान् भूपान्
तिशेषे ऽतिक्राम
सि ३ भो महाभा
गोत्कृष्टभाग्य ३
अथवा मत्काभा
गतेपात्कृष्टमा
ग्येन समस्तसंपदं ३
अतिक्रान्तोऽसि ३

उ किंचन समाव ६
वपुर्योग्या ३
भवन्ति ३
पूज्येषु ३
व्यतीतातिक्रान्तः
कालोऽवसरो यस्य
सः ३
लोपूर्वा ३
मखजातं १
राम ३६

देवत्वेन वपुषा २ शोभसे २ युक्तमेतत् १ अरण्ये भवा आरण्यकास्तैरुपात्ता
तीर्थेभ्यः पात्रेभ्यः प्रतिपादिता दत्ता ऋद्धिः श्रीर्येन सः २ गृहीता फलप्रसूतिर्यस्य सः २
नीवारसंज्ञधान्यविशेषः स्तम्बेऽस्ति पात्रेता... ...तियज्ञेषु नितिवादवः २

स्वास्ति मगत्तनिः यापदे मेधावी वीचत्वंपीति यादवः२

पर्य्यायेण शान्तमेराणी तस्य१

स्वस्तिर्योगेन नम१

नम्रशून्यत्वात् अयमत्रतः२ स्वास्तिस्वस्ति चतुर्थी२

त्वत्तोन्यस्मात् अन्यापादेप्रि ने अत्र तत्तुं तावद्धीति स्थैर्यं तत्करि

प्रकल्पयति१ गुरोः अभिवाञ्छं२ निर्गलितं अंबुगर्भं पयस्य१ यस्य तः२ भवति१ नैविद्वन्३ व्याति१ नयाचते२ अस्य याञ्चायां२ तावद् बुधासो साकल्ये१

नैनि पर्य्यायपीतस्य सुरैर्हिमांशोः कलाक्षयः श्लाघ्यतमो हि वृद्धेः ।१६। त्वदन्यतस्तावदनन्य

का येयम् वैर्यमादातुमर्हत्यनितेय । स्वस्त्यस्तु तेनिर्गलितांबुगर्भं शरद्घनं नार्दति चातकोपि ।१७।

एतावदुक्त्वा प्रतियातुकामं शिष्यं महर्षेर्नृपतिर्निषिध्य । किं वस्तु विद्वन्गुरवे प्रदेयं त्वया कि

यदिति तत्रमन्वयुंक्त ।१८। ततो यथावद्विहिताध्वराय तस्मै स्मयावेशविवर्जिताय । वर्णाश्रमाणां

गुरवे स वर्णी विचक्षणः प्रस्तुतमाचचक्षे ।१९। समाप्तविद्येन मया महर्षिर्विज्ञापितोभूद्गुरुद

क्षिणायै । स मे चिराय स्खलितोपचारां तां भक्तिमेवागणयत्पुरस्तात् ।२०। निर्बन्धसंजातरुषा

प्रश्नोनुयोगः प्रच्छा३ यथावद्यथोक्तप्रकारेणविहितः संपादितोध्वरो येन स तस्मै ३ वरवंतुः२

समाप्ताः परिपूर्णाः विद्या येन तेन२ ब्रह्मचारी२ गुरुदक्षिणास्तवं२ प्रस्तुतं उक्तं२

अचिरात्२ स निश्चितं चिरकालात् स्खलितोपचारां तां भक्तिमेवाणयत् गणायति स्म१

गुरुदक्षिणार्थं२ चर्यायस्याः तां तां भक्तिमेवागणयत्

वर्णाश्रमाणां गुरवे ... वर्णानामाश्रमाणां चाश्रयत्वात्४ स वर्णी ब्रह्मचारी ... इति तस्य४

त्तेति यात्तुं ... मोयस्य तं२ महर्षेर्मुनेः ... निषिध्य निवार्य पुनरित्यन्वयं ... प्रतिकिं भो विद्वन् पंडित त्वया गुरवे किं वस्तु किं जातीयं किं प्रकारकं देयं४ कैनोहेया२

निर्बन्धेन प्रार्थनातिपूर्वेण संजाता रुट् यस्य तेन१

कृततां १
केन २
रघु०
३७
द्विजराजश्चंद्रस्त
स्येव कांतिर्यस्य सः
२
ऽन्यतवदान्यदा
ता रगतः प्राप्तः
हेतोस्तया २
इत्ययं परिवादानिंदा
तस्य नवावतारः प्रथ
मोत्पत्तिर्मे माभूत् प
रीयवादस्वरूपमो
ह एवं विधाद्रघोः स
काशादनवाप्य का
मोऽप्राप्य भिलाषो
...नांतरं यथा

भो राजन् सपर्याविधिभाजनेन पूजाविधिपात्रेण मानीतेन मृत्तिका
पात्रेण त्वां प्रभुशब्दः शेषो यस्य तादृशं मत्वा परिचिंत्य प्रभु चतुर्दश विद्यापरिसंख्यया १
... याचानिःक्रयो मूल्यं तस्याल्पेतरत्वात् आधिक्यात् १ उक्तं च ॥ अंगानि वेदाश्चत्वारो मीमांसान्वीक्षिकी तथा ॥ धर्मशास्त्रं पुराणं च वि
बहुत्वात्संप्रतीदानीं उपरोद्धुं पीडयितुं नोत्सहे उत्सहं न करोमि २ द्या एताश्चतुर्दश चेति १ विज्ञापितः ३ हठउवोकना २ ज्ञानय १

र्थिकार्यमाचिंतयित्वा गुरुदाहमुक्तः ॥ वित्तस्य विद्यापरिसंख्यया मे कोटीश्चतस्रो दश चाहरे
ति ॥ २१ ॥ सोहं सपर्याविधिभाजनेन मत्वा भवंतं प्रभुशब्दशेषं ॥ अभ्युत्सहे संप्रति नोपरोद्धु
(कौत्सेन)
मल्पेतरत्वाच्छ्रुतनिःक्रयस्य ॥ २२ ॥ इत्थं द्विजेन द्विजराजकांतिरावेदितो वेदविदां वरेण ॥ एनो
(उवाच पुनः) (जगतामेकनाथः)
निवृत्तेंद्रियवृत्तिरेनं जगाद भूयो जगदेकनाथः ॥ २३ ॥ गुर्वर्थमर्थी श्रुतपारदृश्वा रघोः
(निंदान्नूतन)
सकाशादनवाप्य कामं ॥ गतो वदान्यांतरमित्ययं मे मा भूत्परीवादनवावतारः ॥ २४ ॥ स त्वं
(दक्षिणे त्र शालायां द्वित्राणि बसान् योग्यो भवसि) (मनोहरे) (पूजिते)
प्रशस्ते महिते मदीये वसंश्चतुर्थोग्निरिवाग्न्यगारे ॥ द्वित्राण्यहान्यर्हसि सोढुमर्हन् यावद्

नष्टोऽङ्गतः इति गुर्वर्थमर्थीर

नीतस्तमर्पितोया २
वेदं विदंतीति वेद
विदस्तेषां मध्ये
वरेण श्रेष्ठेन ३
पापान्निवृत्ताइंद्रि
याणां वृत्तिर्व्यापारो
यस्य सः ३ एनमपः २
श्रुतस्य शास्त्रस्य
पारं दृष्टवान् ३
स्यात् १
हेऽर्हन् पूज्य १
राम
३७

तथेति । अग्रजन्मा ब्राह्मणः प्रतीतः हृष्टः सन् तस्य रघोः अवितथां सत्यां संगिरं वाचं प्रतिज्ञां इति प्रत्यग्रहीत् रघुरपि गां भुवं दिग्विजयेन आत्तसारां गृहीतधनां अवेक्ष्य कुबेरात् अर्थं द्रव्यं निःक्रष्टुं चकमे इच्छति स्म तेन
व्योम्नि गंतुं शक्यते इत्यादि १ खेचना २ उद्यमं चकार २ सत्यां १ प्रतिश्रु २ वशिष्ठस्य मंत्रैर्युक्तं यदुक्षणं सेचनं तस्माज्जातो उत्पन्नो यः प्रभावो माहात्म्यं तस्मात् २

द्वौ नेसाधयितुं त्वदर्थं २५ तथेति तस्यावितथं प्रतीतः प्रत्यग्रहीत्संगिरमग्रजन्मा । गामात्त
सारां रघुरप्यवेक्ष्य निःक्रष्टुमर्थं चकमे कुबेरात् २६ वशिष्ठमंत्रोक्षणजात्प्रभावादुदन्व
दाकाशमहीधरेषु । मरुत्सखस्येव बलाहकस्य गतिर्विजघ्ने न हि तद्रथस्य २७ अथाधिशि
श्ये प्रयतः प्रदोषे रथं रघुः कल्पितशस्त्रगर्भं । सामंतसंभावनयैव धीरः कैलासनाथं (कुबेरं) तरसा (बलेन)
जिगीषुः २८ प्रातः (प्रभाते) प्रयाणाभिमुखाय तस्मै (रघवे) सविस्मयाः (साश्चर्याः) कोषगृहे नियुक्ताः । हिरण्मयीं (सौवर्णी) को
षागारस्य (भांडागारस्य) मध्ये वृष्टिं शशंसुः (कथयामासुः) पतितां नभस्तः (आकाशात्) २९ तं भूपतिर्भासुरहेमराशिं लब्धं

रथे प्रायतवानित्यर्थे अधिशीङ् स्याताकर्मेतिकर्मत्वं ३
कोषाधिकारिस्याप्पिताः एकधा २ सावधान २

Left margin: उत्पत्तं कुर्वे १ — समुद्र नभः पर्वतेषु २ — रथे प्रयतवानित्यर्थः ४ — कल्पितानि पूरितानि गर्भे मध्ये यस्य सतं ३ — जेतुमिच्छुः २ — प्रस्थानस्य सन्मुखाय २ — अथारोऽभिमुखं यात्रकाल २

Right margin: नीतिः १ — तं द्रव्यस्य तस्य वेधां — स्यंदनस्य गतिर्गि — मंतं न विजघ्ने न विघ्निता २ — अधिशिश्येतः ३ — सामंतमंडलं तत्प्राप्त रात्सेवासंभावनया ४ — कोषागारे कोषा ठ २ — प्रज्ञातः १ — राजमात्रमिति — संभावनया ३ — समंतात् भवः सामंतः

ऽभियातुं मितिं
यस्य १
साकेतं स्यादयोध्या
यां कोपूनानां दि
रघु०
३८
नीतप्येतियाप्वः २
अर्थिनः कौत्स
स्याभिलाषाद
धिकप्रदो रघुः २
प्रीतं तुष्टमनोय
स्य सः ३ किंकुर्वन्
सन् ३
न्यायेनार्जुनमर्थ
सर्वथ नृपालनं त
या सत्वेप्रतिप
त्तिस्त्र राजवृत्तेच
द्विविधमिति कामं
दुकः २

यातुं येभ्यः यास्यऽभितयास्यमान १
साकेतमयोध्या तन्निवासिनो जनस्य २
निवसन्तुं सितिलं यस्य सः २
तौ कौ २
प्रादात् १

अभिनंद्यं सत्वं श्लाघ्यं सत्त्वं
हात्म्यं ययोस्तौ २

गुरवे प्रदेयं प्रावघस्तु ततोधिकनिस्पृहोतानि
रभिलाषः कौत्सः २ प्रदेयात् ऽधिके २
अर्थं १ मुख्यपाठः १
तादृिनं १

कुबेराद्दभियास्यमानात् ॥ दिदेश कौत्साय समस्तमेवपादं सुमेरोरिववज्रभिन्नं ॥ ३० ॥
जनस्य साकेतनिवासिनस्तौ द्वावप्यभूतामभिनंद्यसत्वौ ॥ गुरुप्रदेयाधिकनिस्पृहोर्थी
र्थीनृपोर्थिकामादधिकप्रदश्च ॥ ३१ ॥ अथोष्ट्रवामीशतवाहितार्थं प्रजेश्वरं प्रीत
विद्वान्
मनामनीषी स्पृशन्करेणानतपूर्वकायं संप्रस्थितोवाचमुवाचकौत्सः ॥ ३२ ॥ किम
त्रचित्रं यदिकामसूर्भूर्वृत्तेस्थितस्याधिपतेः प्रजानां ॥ अचिंतनीयस्तु तवप्रभावोम
नीषितं द्यौरपि येनदुग्धा ॥ ३३ ॥ आशास्यमन्यत्पुनरुक्तभूतं श्रेयांसि सर्वाण्यधिज

ऽभिलाषप्र
सविद्वीभिनेत २
वांछतं १
सुचरितकमाणि २ आशीसाध्यं १ पुनरुक्तितिरुभूतं १
पुनरुक्तमिव १
मंगलपानि १

वामीस्तगालीवड
वारासभीवम्भूयी
ष्वेत्तिविश्वः ३
उष्ट्राणां वामीनां
वडवानां शतेन वा
हितः प्रापितार्थो
येन सः तं २
नवाद्वैस्तेय्यो कार ४
सन्मुरेव ५ च ५ दि०
नकिमपि २

राम
३८

आप्नुवतः १ इवार्थे भवतः पूर्वः माता भवतः पिता भवतस्तद्वत्वं भवतः प्राद्य सोपमानार्थत्वमिति वैयटकारः अप्यन्यथापि यथा भवतस्त्वं निष्फलं | आलोकौ दर्शनोद्द्योताविन्यमरः २
तथा न वान्यत्स्मृत आत्मगुणानुरूपं पूर्वार्थ धैर्यप्रभृतिभिरन्यगुणैस्तुल्यमीड्यं स्तुत्यं पुत्रं लभस्व प्राप्नुहि कः कमि
व भवतः पिता भवंतमिव १ कुमारेणास्कंदेन तुल्यं सदृश

शीघ्रं २ अमुना प्रकारेण उच्चार्य १

रजन्या उत्तरघटिकाचतुष्टये २

रम्सु बंते ॥ पुत्रं लभस्वात्मगुणानुरूपं भवंतमीड्यं भवतः पितेव ॥ ३४ ॥ इत्थं प्रयुज्याशिष | ब्राह्मणाशीर्वादात् २

जगाम समीपं प्रकाशं

मग्रजन्मा राज्ञे प्रतीयाय गुरोः सकाशं ॥ राजापि लेभे सुतमाशु तस्मादालोकमर्कादिव

कस्मात् किमिव ३ जगत्

रघोः पट्टमहिषी आस्तत पुत्रं

जीवलोकः ॥ ३५ ॥ ब्राह्मे मुहूर्ते किल तस्य देवी कुमारकल्पं सुषुवे कुमारं ॥ अतः पिता ब्रह्म | स्वाभाविकं २

अभिधानेन ३ पुत्रं अकार्षीत् | जात ४

ण एव नाम्ना तमात्मजन्मानमजं चकार ॥ ३६ ॥ रूपं तदोजस्वि तदेव वीर्यं तदेव नैसर्गिकमु | तादृक्पूर्वीयं २ पितृसंबंधिरूपं ३

अग्रं प्रधानं जन्म यस्य सः तं २

जनकाद्रघोः २

न्नतत्वं ॥ न कारणात्स्वाद्बिभिदे कुमारः ॥ प्रवर्तितो दीप इव प्रदीपात् ॥ ३७ ॥ उपात्तविद्यं | पतिव्रता कन्या इव १

गुरुभ्यो विधिवद्व्याप्य उपात्ता गृहीता विद्या येन सः तं १

विधिवद्गुरुभ्यस्तं यौवनोद्भेदविशेषकांतं ॥ श्रीः साभिलाषापि गुरोरनुज्ञां धीरेव कन्या

स्वकीयात् २ भिन्नो नाभूत् २ सकइव दीपात्प्रवर्तितो ज्वालितोऽन्यो दीप इव २
यौवनस्य तारुण्यस्योद्भेदेनो यथा दीपाद्धि ज्वलितो दीपोऽभेदं न प्राप्नोति तिनयायमपि २
त्पत्त्या विशेषकांतं मनोज्ञं १ एतादृशमजं गंतुं कामापि श्रीः अभिलाषवत्यापि श्रीर्लक्ष्मीः पितुः | रघोरनुज्ञामाच
तां देवेदृश नेक धीरा ... कन्यावरकामयमानापि पितु | राज्ञां प्रतीक्षते याव
रघुरस्मै राज्य लक्ष्मीं न प्रयच्छति तावत्काच्य | श्रीरजमेति १

कुमारस्याजस्यानयने उत्सुकेनोत्कंठितेन २ इत्याकरतिस्य ६ १ विशेषेण १ अथ क्रथकैशिकाभ्यां स्वाभ्यामपि तस्येते देशो विदर्भदेशस्तत्र भवा जनाः अथ
कैशिकास्तेषामीश्वरेण १ भोजः २
यथार्थवक्ता २ संदेशैः सह २ किमर्थं १ सोमवंशोत्पन्नत्वेन श्लाघ्यः संबंधो येन सः तं २ राजानो धीयंते यस्मात् २ भगिन्याः १ उद्यानेविहारे
चमूसहिते २ समृद्धां संपन्नां २ देशः २ रघुः २ नकल्पान्यस्य ४

रघु०
३६
ईषदसमाप्तौ कल्प
प्रत्य ४

उपचारो यैस्ते २
नर्मदायाः रेवायाः रोधस्तटं तस्मिन् २

चिरवित्वस्व
वृक्षभेदा २

पितुराचंकादेवे ३८ अथेश्वरेण क्रथकैशिकानां स्वयंवरार्थं स्वसुरिंदुमत्याः आप्तः
(ज्ञात्वा)
(घ) (प्रेषितः)
कुमारानयनोत्सुकेन भोजेन दूतो रघवे विसृष्टः ३९ तं श्लाघ्यसंबंधमसौ विचिंत्य दार
(प्रातिष्ठिपत्) (भोजस्य)
क्रियायोग्यदशं च पुत्रं प्रस्थापयामास ससैन्यमेनमृद्धां विदर्भाधिपराजधानीं ४० तस्यो
(कृतेभिः भेट)
पकार्यारचितोपचारा वन्येतरा जानपदोपदाभिः मार्गे निवासा मनुजेंद्रसूनोर्बभूवुरुद्यान
(तुल्याः) (तटे) (न्यवेशयत्)
विहारकल्पाः ४१ स नर्मदारोधसि शीकरार्द्रैर्मरुद्भिरानर्तितनक्तमाले निवेशयामास
(खेद श्रांते)
विलंघिताध्वा क्लांतं रजोधूसरकेतु सैन्यं ४२ अथोपरिष्टाद्भ्रमरैर्भ्रमद्भिः प्राक्सूचितांतः

शीकरैरंबुकणैरार्द्रैः घूर्णितास्तैर्मरुद्भिरानर्तिताः कंपिता नक्तमाला वृक्षविशेषा
तस्मिन् २ विलंघिता विनीता अध्वा येन सः १ रजोभिर्धूसरास्तिभिर्धूसराः केतवः पताकायस्य तत् १ (उपरते) उपरिभ्रमद्भिर्भृंगैः प्राक्सूचित कथि
तांतः सलिलप्रवेशो यस्य सः मदजा
लाधिकेयाभिः १

द्रारक्रियाविवाहस्त
द्योग्यादशा यस्य तं २
वस्थापयस्मृताद्वृशपु
त्रं च विचिंत्य २
भुवनानामिंद्रा स्ववुत
सूनस्तनो पुत्रस्याजस्य
मार्गे उपकार्यासु कु
टीषु रचितः कृतोऽन्या
रः कुसुमवितानादि
र्येषु तथा जानपदा
देशवासिनि तेभिर्दी
कनिवाभिर्वन्येतरा
वनवसतेर्विसदृशा
निवासा वसतय उद्या
नविहारकल्पा उप
वनक्रीडातुल्या इत्र
स्नन्जाताः २ बाग २
चिरवित्वो नक्तमाल
राम इत्यमरः २
३६

सलिलस्यंजतसलिलप्राकारचित्तः निर्धूतंप्रस्खलितंदानंमदोयस्याः वनेभवोवन्यः १ निःश्वासेत्ययेनेतियुग्मं १
ऽजतमलिलप्रवेशोयस्य १ सैवामलानलरहितागंडभित्तिर्यस्य सरितोनर्मदायाःसकाशात् १ निःश्वासैर्यासामलत्वेनविद्रा
निर्धूतदानाचासौअमलगंडभित्ति लितोगैरिकः यस्य सः तेन १
स्थप्रफुल्लोगंडोगंडभित्ती ॥ घपांसावच्चे श्रोति समासभित्तिशब्दप्रयुक्तार्थः १ उत्थितः १

वप्रः पितरिके वारेवप्रःप्राकार रोधसोरितिधर रीः २ भोगिनः सर्पस्य भोगादेहादधि कःपीवरोमांस लोमयस्तेन २ संवेष्टितमंघ्रिय स्यतसंवेष्टिता घ्रिः पश्चात्प्रस्त स्तेन ३ शुंडादंडेन २ वार्यगलाद्व २

सलिलप्रवेशः ॥ निर्धूतदानामलगंडभित्तिर्वन्यः सरितो गज उन्ममज्ज ॥४३॥ निःश्वासविद्रा

(तदवधितं) (सूचयन्)

वितनैगैरिकैणवप्रक्रियां तदवतस्तटेषु ॥ नीलोद्रे बाष्पावलेनशंसन्नदंतकप्येनापमविकुं

(पुरुषं गजः) (स्थूल) (दूरीचकार)

ठितेन ॥४४॥ सभोगिभोगाधिकपीवरेणासंवेष्टितांघ्रिप्रहितेन दीर्घान् ॥ चिक्षेप तीराभिमुखः

(यथास्यात्तथा)

सशावत्कहस्तेन वारीणि घ्राणिर्विर्मीन् ॥४५॥ कारंडवोत्कंपम्कुथतानाः पुलिंदयोषांबुविहा

(गजः १) (शैवालमंजरी) (नदीस्तानकुप्रान्तः) (आजगाम) (उत्कोपगजस्य)

रकांचीः ॥ कषिन् संसैवाललतानदीलः प्रवाहलग्ना स्तटम् उत्ससर्प ॥४६॥ नसैकनागस्य

कपोलभित्त्योर्जिदावगाहक्षतरामात्रपांतां ॥ वन्यैतरानेकपदर्शिनेनपुनर्दिदीपे मदर्दुर्दि

कपोलस्यभित्त्योः १ हृदावगाहनेनदीनस्नानेनदत्तरामात्रपांतानिवृत्ता १ एके मुख्यान्यकेवलाइत्यमरः २
वन्येभाइतरेऽनेकपाःसेनागजा वह्निंप्राप्ता १
तेषांदर्शनमालोकनंतेन १ मददुर्दिनश्रीःदानोदकासार
लक्ष्मीः १

चोपे नीलाभिरद्रेः नवाभिःश्रावली नकर्तुरेसा २ अप्रमाणिपाकाः रोमसंघविरोदि नाविकुंठितेन २ कारंडवैःपक्षिविशे षैरुत्कंपस्वरूप्रतानाम् लताम् दवःप्रताना अंकुरायांसांताः ३ पुलिंदयोषाणाम्भाव रस्त्रीयांअंबुवि हारकांचीःजलके लिमेखलाः ३

सामानांस्त्रीणां परित्राणे रक्ष
णे विहस्ता व्याकुला योधा सैनि
का यत्र तत् ३
रघु०
५०
सप्तपर्णो विशालत्वक् शारदो विषम
च्छदः इत्यमरः

सप्तच्छदस्य वृक्षविशेषस्य क्षीरवत् कटुः तीव्रः गंधः तद्वत्कटु तीव्रः प्रवाहो
निष्यंदो यस्य सः तं १ असह्यं सोढुमशक्यं १ तस्य गजस्य संबंधि मदं दानजलं १
योगेसंपन्नकृतान्तिः २ ...
छिन्नबंधा... द्रुताः शीघ्रगामिनो युग्या वाहास्तैः शून्यं २
नाति कर्षस्फीता १
विलंघिता अगणिता आधोरणानां
हस्तिपकानां तीव्रः यत्नो अंकुशप्र
... ताडनानि यैस्ते १ आधोरणा हस्तिपकाः
विस्तारे ... अमरः ३

नम्रीः ४७ सप्तच्छदक्षीरकटुप्रवाहमसह्यमाघ्राय मदं तदीयं विलंघिताधोरणतीव्र
गजः
यत्नाः सेनागजेंद्रा विमुखीबभूवुः ४८ स छिन्नबंधद्रुतयुग्यशून्यं भग्नाक्षपर्य
संकुलं
स्तरथं क्षणेन रामापरित्राणविहस्तयोधं सेनानिवेशं तुमुलं चकार ४९ तमापतंतं नृ
पतेरवध्यो वन्यः करीति श्रुतवान्कुमारः निवर्तयिष्यन्विशिखेन कुंभे जघान नात्याय
हसितं परित्यज्य
तकृष्टशार्ङ्गः ५० स विद्धमात्रः किल नागरूपमुत्सृज्य तद्विस्मितसैन्यदृष्टः स्फुरत्प्रभा
कल्पवृक्षोद्भवैः
मंडलमध्यवर्ति कांतं वपुर्व्योमचरं प्रपेदे ५१ अथ प्रभावोपनतैः कुमारं कल्पद्रुमोत्थैरव

स्फुरन्त्यो ... प्रभामंडले दीप्तिकलापे वर्तितुं
शीलमस्य तत् २ दिव्यमाकाशचरं प्रापेत्ते १
तस्मात् ... विस्मितं साश्चर्यं यत्तेन
सैन्येन दृष्टोवलोकितः २
तद्विस्मितं च तत्सैन्यं च २
लक्ष्मीकामा ... वधं
वन्यकरिवधं च नकुर्यादिति ... वः
शार्ङ्गं ... ४
स्फुरंती चासौ प्रभा च २

भग्ना अक्षा धुरा युग
कीलिका येषां ते
... पर्यस्ता वि
पर्यये ... स्पिता
रथा यत्र तत् २
नामिति वनेभवो
वन्यः करी ... सी
... कामस्य
... वधोन
... यइति
... विपाक ...
श्रुतवान् कुमा
... आपतं तं अभि
गच्छन्तं जंगि
... निवर्तयिष्यन्
... अ
राम ... न अतिदूर
५० कृष्टं शार्ङ्गं धनु
र्येन सः तथा ... अतोवि
... आरो ... गज
घातेन ... मास

वाचा युक्तः पटुर्वाग्मी त्वमरः १ दशनानां प्रभाः कान्तयस्ताभिर्वर्द्धितो वृद्धीकृत उरःस्थलेव संवर्द्धित उरःस्थलस्य तारस्य स्वच्छः जायते १
वाक् १ स्यासविति २ मतंगनाम्नो मुनेः शापात् १
दन्तस्पटे तारा राराँ मौक्तिकानां हारो येन तस्मः १
गर्वकारणात् २ पुरा किल त्वया सेवागमनेन पूर्वं गर्वसंतापितेन जातमन्युना प्रियंवदनामानं २
अभिवचसे १ प्राप्तोस्मि २ गजो भवेत्स इति वार्त्ता २ जानीहि २ प्रियदर्शनस्य नाम्नो गंधर्वराजस्य २
दन्त १

कीर्त्तिपुंव्यैः ॥ उवाच वाग्मी दशनप्रभाभिः संवर्द्धितोरःस्थलतारहारः ५२ मतंगशापादव
लेयमेत्यादवाप्तवानस्मि मतंगजत्वं ॥ अवेहि गंधर्वपतेस्तनूजं प्रियंवदं मां प्रियदर्शनस्य
प्रापितः · अवलेपमाव · पुत्रं
५३ स चानुनीतः प्रणतेन पश्चान्मया महर्षिर्मृदुतामगच्छत् ॥ उष्णत्वमग्न्यातपसंप्रयोगा
च्छैत्यं हि यत्सा प्रकृतिर्जलस्य ५४ इक्ष्वाकुवंशप्रभवो यदा ते भेत्स्यत्यजः कुंभमयोमुखेन
न संयोक्ष्यसे स्वेन वपुर्महिम्ना तदेत्यवोचत्स तपोनिधिर्मां ५५ संमोचितः सत्त्ववता त्वया
त्याजितः · प्रत्युपकारं
हं शापाच्चिरप्रार्थितदर्शनेन ॥ प्रतिप्रियं चेद्भवतो न कुर्यां वृथा हि मे स्यात्स्वपदोपलब्धिः ५६

इक्ष्वाकेति। इक्ष्वाकुराज्ञो वंशप्रभव उत्पन्नो जस्ते कुंभस्थलं यदा योमुखेन वाणेन भेत्स्यति विपाटयिष्यति तदा स्वेन निजेन वपुर्म
हिम्ना गांधर्वेण प्रभावेण त्वं संयोक्ष्यसे प्राप्स्यसि स मुनिरिति मामेवाचदवादीत् ३ गांधर्वपदप्राप्तिः १

अवलेपादवलेपो मदः अवलेपो गर्वः संप्रयोगात्संपर्कात् उष्णत्वं यच्च शैत्यं शीतलत्वं सा प्रकृतिः स्वभावः ३
भवति २ सत्त्ववता विद्यते यस्य स सत्त्ववान् तेन २

साका ३
चिरं प्रार्थितं दर्शनं यस्य तेन १

अस्रयानासीदितोवंधः प्रयोगाः प्रेरणांसं अनलमिति। ह्रियालज्जयालंमाकार्षीः यतोहेतोःप्रहरन्नपित्वंप्रहारंददपिमांप्रतिमुहूर्त्तंदयापरोऽभूः कृपावानासीः गंधर्वदेवताय
तदेवनुमतःसंहार:संक्षेपस्तेषा तस्मात्प्रेमोत्रूपछंदयत्युपरोधंकुर्वाणोप्राप्यमानेवामयिभवतोऽस्त्रंनग्रहीतिप्रतिषेधरौक्ष्यंकार्कश्यं स्यतत्१
एकाक्रियंवभेने विभक्ताविभिन्नो त्वयानयोज्यंनकार्यंइतिसंबंधः उत्यमस्त्प्रत्ययः२ निगृहीतोनिराकृतःशापोयस्यसतस्मात्४ रेवात्नर्मदास्ते
न्नि वेंसमप्राणाः मंत्रोयस्यतत्१ तथास्त्विति उक्ता२ मोद्भवामेकलक
सखा॥ १

स्मरास्त्र येच्छः शत्रु

तंमोहनंनामसखेममास्त्रंप्रयोगसंहारविभक्तमंत्रं गांधर्वमादत्स्वयतःप्रयोक्तुर्नचारि न्यकेत्यमरः२
रघु०
४० मारतीन२
हिंसाविजयश्चहस्ते॥५७॥ अलंह्रियामांप्रतियन्मुहूर्त्तंदयापरोऽभूःप्रहरन्नपित्वं तस्मादुप
नभवति२
विजयभवति२
आचम्य
छंदयतिप्रयोज्यंमयित्वयानप्रतिषेधरौक्ष्यं॥५८॥ तथेत्युपस्पृश्यपयःपवित्रंसोमोद्भवायाःस अनेनप्रकारेण२
सोमद्भवान्नेताम२
उत्तरास्य अजः
रित्रोनृसोमः उदङ्मुखःसोऽस्त्रविदस्त्रमंत्रंजग्राहतस्मान्निगृहीतशापात्॥५९॥ एवंतयो शोभनोराजासु
राजातस्यभावः
मार्गे२
रध्वनिदैवयोगादासेदुषोःसख्यमचिंत्यहेतु॥ एकोययौचैत्ररथप्रदेशान्सौराज्यरम्यानप सौराज्येनरम्यान
प्राप्तवतोः२
स्थितं
रोविदर्भान्॥६०॥ तंतस्थिवांसंनगरोपकंठेतदागमारूढगुरुप्रहर्षः प्रत्युज्जगामक्रथकै स्यान्२
रघुराजपुत्रः१
राम
विदर्भदेशान्१ अजं१ सख्युर्भावं२ अचिंत्योहेतुर्यत्रतत्२ गंधर्वराजपुत्रः२ धनदःक्रीडोद्यानसमीपं२ ४०
नगरसमीपे१ तस्याजस्यागमनेनरूढःसंजातोगुरुरधिकःप्रहर्षः विदर्भराजः१
प्रमोदोयस्यसः१

प्रवृद्धाः ऊर्म्मयः तरंगा यस्य सः १ रत्नाकरो जलनिधिः ऊर्म्मिमाली महाप्लाय इति विश्ववासी १ प्रवेशं कारयित्वा १ अग्रेगंतु शीलमस्यासौ १ उपचारं चक्रे १
अर्पिता दत्ता याछत्रचामरादि शोभा येन सः २ मितिनः २ प्रणतः सन् १
कोशाध्यक्षादिभिः २

तस्याकथ्य २ अजं १

शिकेंद्रश्चंद्रं प्रवृद्धोर्म्मिरिवोर्म्मिमाली ६१ प्रवेश्य चैनं पुरमग्रयायी नीचैस्तथोपाचरद

स्वयंवरे भोजं प्रभु

र्पितश्रीः मेने यथा तत्र जनः समेतो वैदर्भमागंतुमजं गृहेशं ६२ तस्याधिकारिपुरुषैः

उद्दिष्टां

प्रणतैः प्रदिष्टां प्राग्द्वारवेदिविनिवेशितपूर्णकुंभां रम्यां रघुप्रतिनिधिः स नवोपकार्यां

उपकार्या कोसां कन्यारत्नं

बाल्यात्परामिव दशां मदनोध्युवास ६३ तत्र स्वयंवरसमाहृतराजलोकं कन्याललामक

मनोज्ञं लब्धुमिच्छोः

मनीयमजस्य लिप्सोः भावावबोधकलुषा दयितेव रात्रौ निद्रा चिरेण नयनाभिमुखी बभू

व ६४ तं कर्णभूषणनिपीडितपीवरांसं शय्योत्तरच्छदविमर्द्दकृशांगरागं वैतालिका

यथा कापि वनिता मम मायं कांतो वश्यो नापि कायामनुर त्त इतियोसौ भावस्त्रीत्ताभिप्रायस्तस्यावबोधो विज्ञानं तेन क
लुषाऽप्रसन्ना सती २ कर्णाभरणैः कुंडलैर्निपीडितौ पीवरांसौ स्कंधौ यस्य सस्तं १ मलिन २ चिरकालेन २ स्थूल
शय्यायाउत्तरच्छदस्योपरिवस्त्रस्य नेत्रसन्मुखबभूव २
विमर्द्देन निर्वसवासत्तोटनेन क बोधकराः १
शांगरागो यस्य तं १

प्राग्द्वाराचासौवे
दिश्च निवेशित:
स्थापितोयस्य कुं
भो यस्यां सा ता ३
वेदि: परिस्कृता भू
मि: ३ त्यमर: ३
बाल्यात्परां पुष्पा
ताम्रलापावस्था
मिव २

नवां तनामुप
कारिकां पट्टकुटी
राजसदनं ३

प्रतिनिम इति
सादृश्यार्थेइति
दंडी ३
स्वयंवरे समाहृत
आहूतो राजलोको
भूपसमूहो येन
तत् ३
ललामं च ललामं
च तत्र लाक्षध्वजवा
जिषु अंगप्रधा
ने भूषायां स्त्रेवाल
धिपुण्डरवयोरिति
विश्वप्रकाश: ३

निद्रावशेन भवतानिद्रावशं गतेन त्वयि सप्तम्यर्थे तृतीया २ अनवेक्ष्यमाणा २ दिगंते लंबितुं शीलमस्य सः ४
वियोगादुत्चिते यस्या वासके नागतः प्रियः तद्दनागमनार्त्तितु सचंद्रः पश्चिमाशां गतः सन्न अस्तं गच्छन ४
खंडितेत्यभिसंज्ञिता तां विनोदयति श्लाघ्नयति ४ निरासयतीति यो ज ना ४ प्रोषंपूर्ववत ४

निद्रारनेमषी अन अवलंबितुं शीलमस्य सः २
क्रीडके प्राप्तसोपि ४

जागरयंतिस्म १ प्रातःकाले १ धुरं भुवं जगत् गिरः १ एकस्मिन्प्रदेशे २ निःकांता १
स्तुतिपाठैः १

रघु०

तत्स्तिनवंधमनोत्सराभिः प्रावोधयन्नुषसिवाग्भिरुदारवाचः ६५ रात्रिर्गतामतिमतां

४२ जीतिस्२

ब्रह्मणा भारः विभागीकृता पिता

वरमुंच शय्यांधात्राद्विधैवनजगतोतानन्धुर्विभक्ता यामेकतस्तवविभर्त्तिगुरुर्विनिद्रस्त

धुरः उत्कंठा

स्यांभवानपरधुर्यपदावलंबी ६६ निद्रावशेनभवताप्यनवेक्ष्यमाणापर्युत्सुकत्वम

इच्छता सूर्यः त्यजति

अन्योन्यसादृश्यं अधिरोहतां प्राप्नुयातां प्रार्थनापां त्वाय

वलानिशिखंडितेव लक्ष्मीर्विनोदयतियेनदिगंतलंबीसोपित्वदाननरुचिंविजहाति

प्रस्यंदमाना च लंतीपरुषेतरा कोमला तारा दृष्टि कनीनिका यस्य तत् १

अपि

तिचंद्रः ६७ तद्वल्गुनायुगपदुन्मिषितेनतावत्सद्यःपरस्परतुलामधिरोहतांद्वे प्र

द्वे के २

स्यंदमानपरुषेतरतारमंतश्चक्षुस्तवप्रचलितभ्रमरंचपद्मं ६८ वृंतश्लथंहरति

वल्गुछ्रागे मनोज्ञे च वल्गु भाषितमन्यवदीति विश्वः २ केन समकालविकाशेन २
तस्मात् ॥ तस्मात्लक्ष्मीपरिग्रस्तराकारताता २

राम
४२

अतःस्थायनंपरि
त्यज्य स्वकीया
मानलं दमीखी
कुर्यतःसद्यः१
सायमुद्धतिश्चि
यंतेचातिकोपना:
मुनिनिन्येरवंडिता
प्रैवनान्दरागाद्
प्रसादिताइति
तांचंविजहाति
नेनविभातस्तूर्य
नयतःप्रातःको
लीनोविन:प्र
मञ्जबंद्रोभवति

अह्नां १ सर्जोवैवापिवालो तरिलट् १ केनयरगुरोनपुष्पाद्जनितगंधेन १ स्मरगुलिकातदवतस्तंबेरमंतीति २
अस्तांस्त्रुभिन्नैः सूर्यकिरणाविकाशितिः १ भायेन तत विनायस्यतेजसोनिधिः भानुर्यावनाक्रमतेतेनोद्धृति ३
संगाद्धते १ विवीष्टेलघ्वपरभोमंग्नाभायेन तत शीघ्रार्थेजटितिश्राकू झाक् अन्स्य स्नायस्तपद्यपिद्धूति
संतत्यतेद्रष्टानचंद्रिकयांनुविद्धांविंबोष्टलघ्वेपरभागमिवास्मितंते २ यादवः ३

प्रातःवायुः १

पुष्पमेनाः कहेनांसंसर्ज्यतेसदातिजैवरुतां सुभिन्नैः ॥ स्वाभाविकं परगुणेनविभातिवायुःसौ
सौगंध्य
रभ्यमीप्सुरिवतेमुखमारुतस्य ॥ ६८ ॥ तांन्वादरेषुपतितंद्रुमपल्लवेषुनिद्रोतिहारगुलिको
विश्वादहिमांभः ॥ यावत्प्रतापनिधिराक्रमतेनभानुरह्नायतावदरुणेननमोनिरस्तं ॥ ७० ॥ अन्या
दूती कृंत
यांधनागसस्तांत्वयिवीरयातेकिंवादिपुंसनवगुरुःस्वयमुच्छिनत्ति ॥ ७१ ॥ प्रोक्ष्यां जहत्युभयपं
मुंचति
दाविनीतनिद्रां स्तंवेरमामुखरशृंखलकर्षिणास्ते ॥ ७२ ॥ येषां विभातितरुणारुणरागयोगा
गजाः संगत गजानां प्रोक्षाभंति
द्भिन्नाद्रिगैरिकतटाइवदंतकोशाः ॥ ७३ ॥ दीर्घेष्वमीनियमिताःपटमंडपेषुनिद्रांविहायवनजा
वनजाः वस्त्रगृहेषु

भिन्नोद्रिः पर्वतस्यगैरिकधातुतटैर्येस्ते १ विश्रा
कोशाः स्तुकुद्मलपात्रेपिधानखड्गपिधान लेषु १
योनिरिति विश्वः १ वनंपानीयंतस्माज्जातंवन
जंकमलंतद्वदलोचनायस्य
मतत्स्ववद्भिः १

उभाभ्यांपादाभ्यांविनीताम्रूपनिद्रायेषांते अ वसमासविषये उभप्र
त्यस्थाने उभयशब्द प्रयोगरवतापुरित्यनुसंधेयंपयापसवोटः ३
मुखवंत्राद्यापसानष्टं खलांनिमंडुक अंतिसोभायेमन २
तरुणाउदितयासी वरुणांविसास्यरागोगारक्तत्वंतेनयोगःसपकोतस्मात् २

आपोधनेररासः
गस्रतांत्वयिया
तेगतेसति ४ अन्य
स्यसतेगसवस्त
स्यमाविग्रसर
तांत्वम्ब्यवास्त्र
येसंरंतोगाद्धंतो
नसंरतंतेत्वंबास्
मटानामध्ये
भावीरत्वयिरि
पून्प्रतियातेस
तीतन्वयः ४
वास्यंनउच्छि
नत्ति ३
उभयोर्द्वयोःप
दयोर्विनीताद्
रीकृतानिद्रावै
स्ते ३

वनायुयवनेदेशास्तत्रभवाः पार

टीका १ विरलाभांतिः रचना यस्यसः २ म्लानानांपुष्पाणामुप माल्यवलिः २ मुखवाष्पेटा१ मालिनानिनिकुर्वंति १ अग्रेदीप्तानि पुष्पर्घेलेढ्यानि १ खंडानि स्वकिरणानांनिजदीप्तीनां परिवेषोमंडले न अपन्याः मंजुभिनोज्ञाकोमलावा

रघु०
४३

तं वनायुदेश्याः वक्त्रोष्मणा मलिनयंति पुरोगतानि लेह्यानि सैंधवशिलाशकलानि वाहाः
तुरंगाः ७३
भवति विरलभक्ति म्लानपुष्पोपहारः स्वकिरणपरिवेषोद्भेदशून्याः प्रदीपाः
७४
अयमपि च गिरं नस्त्वत्प्रबोधप्रयुक्तामनुवदति शुकस्ते मंजुवाक्पंजरस्थः इति वि
इत्यादीत
रचितवाग्भिर्वंदिपुत्रैः कुमारः सपदि विगतनिद्रस्तल्पमुज्झांचकार मदपटुविनद
पुलित ७५ तमोपु
द्भिर्बोधिता राजहंसैः सुरगजइव गांगं सैकतं सुप्रतीकः अथविधिमवसाय्य शास्त्रदृष्टं
दिवसमुखोचितमंचिताक्षिपक्ष्मा कुशलविरचितानुरूपवेषः क्षितिपसमा

अपिचितेइत्यनेनस्वलंदारा त्वोक्तिः ३ तंचामुखमंस्थिप्र रीरस्यसर्ववाम्मुखमुच्यते। तत्रापिनापिका श्रेष्ठानाति कायाश्रेताच्चनइति१

कुशलैः प्रधानकर्मनिपुणैर्विरचितोनुरूपोविवाहयोग्योवे षोयस्यसः १ क्षितिपानांराज्ञांसमाजंसभा १

नत्प्रबोधार्थंप्रयुक्तांनोस्माकं वाचमनुवदति ब्रूते ३
दिवसमुखेप्र भातेउचितयो ग्यं १ अंचितप्र शस्तेअक्ष्णोः पक्ष्माणियस्य सः १

गयस्यसः ३
भवंति २
अमुनिनप्रकारेण ३
तत्त्वं पूज्याप्र यनीयमित्यभि धानचिंतामणिः
मदेनपटु ३
शास्त्रदृष्टमामन्वा दिरचितोनदिरे के धामकीर्त्यते २
४३
संध्योपासनादि कं २

रतेः कंदर्पस्त्रियाः गृहीतानुनयोपचे
नेतेन २

ईश्वरेण प्रत्यर्पितं पुनर्दत्तं स्वांगं मन्मथशरीरं य
स्मै स तं ४ ॥ इंदुमतीं निराशा आशाशून्या रहितं ४
वैदर्भेण भोजेन निर्दिष्टं मंचमारुरोह
रुद्धं तं ४

ऽऽ यैयो १ समाजे २

जन्मंगत्वस्वयंवरस्थं ॥ इतिश्रीरघुवंशे महाकाव्ये कालिदासकृतौ स्वयंवराभिगमनो ना
म पंचमः सर्गः ॥५॥ ॥ स तत्र मंचेषु मनोज्ञवेषान् सिंहासनस्थानुपचारवत्सु ॥ वैमानि
कानां मरुतामपश्यदाकृष्टलीलान्नरलोकपालान् ॥१॥ रतेर्गृहीतानुनयेन कामं प्रत्यर्पित
स्वांगमिवेश्वरेण ॥ काकुत्स्थमालोकयतां नृपाणां मनो बभूवेंदुमतीनिराशं ॥२॥ वैदर्भनिर्दि
ष्टमसौ कुमारः क्लृप्तेन सोपानपथेन मंचं ॥ शिलाविभंगैर्मृगराजशावस्तुंगं नगोत्संगमिवा
रुरोह ॥३॥ परार्ध्यवर्णास्तरणोपपन्नमासेदिवान् रत्नवदासनं सः ॥ भूयिष्ठमासीदुपमेयकां

प्रार्थनायेन ३

रचितेन २
श्रीमालाः मु
त्याः येषां ते
...
...१

उपमेयोपमाते
योग्याकांतिः
शोभायस्य सः १

परार्ध्यैः श्रेष्ठैर्वर्णैरूपैरास्तरणैरासनवस्त्रैरुप
तेजोपपन्नं सहितं १
उपविष्टः १
प्राकारसन्निवेशविशेषैः २
रत्नसहितं सिंहासनं १

मयूरपृष्ठारूढेन १ कुमारः १ पयोमुचां पंक्तिषु प्रभाविशेषेण प्रभावातिशयेन
कार्त्तिकेयेन १ कार्मुकयावकइव दुर्निरीक्ष्योद्रष्टुमशक्यः सोजः श्रिया लक्ष्म्या व्यरुचच्छुशुभे
रुचदीप्तौ २ विद्युता सहस्रधात्मा २ श्रेणीषु १ अजवरान्निपकरणात्त इत्यध्याहारः १

रघु०
४४

ति मयूरपृष्ठाश्रयिणा गुहेन ४ तांसु श्रिया राजपरंपरासु प्रभाविशेषोदयदुर्निरीक्ष्यः सह
स्रधात्मा व्यरुचद्विभक्तः पयोमुचां पंक्तिषु विद्युतेव ५ तेषां महार्हासनसंस्थितानामुदारने
पथ्यभृतां स मध्ये रराज धाम्ना रघुसूनुरेव कल्पद्रुमाणामिव पारिजातः ६ नेत्रव्रजाः पौ
रजनस्य तस्मिन् विहाय सर्वान् नृपतीन्निपेतुः मदोत्कटे रेचितपुष्पवृक्षा गंधद्विपे वन्य इव
द्विरेफाः ७ अथ स्तुते वंदिभिरन्वयज्ञैः सोमार्कवंश्ये नरदेवलोके संचारिते चागुरुसारयो
नौ धूपे शिखावासितकेतुमाले ८ पुरोपकंठोपवनाश्रयाणां शिखंडिनामुद्धतनृत्यहे

केचन सहस्रधा
मेति पठंति तत्रा
यमन्वयः श्रिया
लक्ष्म्या विभक्तो
आत्मा देहस्तासु
परंपरासु सहस्र
धा व्यरुचत् यथा
पयोमुचां पंक्ति
षु विद्युता तडि
ता विभक्तो विभा
गीकृत आत्मा
विविद्यु चरीरं
रोचते २

राम
४४

तौ ॥ प्रथमातरं देवपतिनोद्दिग्नं नर्त्तयिस्वनेमर्द्धितिमंगलार्थे ९ ॥ मनुष्यवाह्यं चतुरस्त्रया

नमास्थाय कन्यापरिवारशोभि ॥ विवेश मंचांतरराजमार्गं पतिंवरा कौतुकमिङ्गवेषा १०

विशुद्धवकं ॥ तस्मिन्विधानातिशये विधातुः कन्यामये नेत्रसहस्रलक्ष्ये ॥ निपेतुरंतःकर

णैर्नरेंद्रा देहैः स्थिताः केवलमासनेषु ॥ ११ ॥ तां प्रत्यभिव्यक्तमनोरथानां महीपतीनां प्र

णयाग्रदूत्यः ॥ प्रवालशोभा इव पादपानां शृंगारचेष्टा विविधा बभूवुः ॥ १२ ॥ कश्चित्क

राभ्यामुपगूढनालमालोलपत्राभिहतद्विरेफं ॥ रजोभिरंतःपरिवेषबंधि लीलारविंदं

रघु०
४५

भ्रमयांचकार ॥१३॥ विस्रस्तमंशादपरो विलासी रत्नानुविद्धांगदकोटिलग्नं ॥ प्रवार
मुत्क्षिप्य यथावकाशं निनाय साचीकृतचारुवक्त्रः ॥१४॥ आकुंचिताग्रांगुलिना ततोन्यः किं
चित्समावर्जितनेत्रशोभी ॥ तिर्यग्विसंसर्पिनखप्रभेण पादेन हैमं विलिलेख पीठं ॥१५॥
निवेश्य वामं भुजमासनोर्द्धं गाढांगदं बाहुनिपीडनेन ॥ कश्चिद्विवृत्तत्रिकभिन्नहारः सु
हृत्समाभाषणतत्परोभूत् ॥१६॥ विलासिनीविभ्रमदंतपत्रमापांडुरं केतकबर्हमन्यः
प्रियानितंबोचितसंनिवेशैर्विपाटयामास युवा नखाग्रैः ॥१७॥ कुशेशयाताम्रतलेन कश्चि

राम
४५

त्केरेतां रेखयाध्वजलांछनेन दीप्तांगुलीयप्रभयानुविद्धानुदीरयामाससलीलमक्षान् १८

कश्चिद्यथाभागमवस्थितेपि स्वसन्निवेशाद्व्यतिलंघिनीव वज्रांशुगर्भांगुलिरंध्रमेकं व्या

पारयामासकरं किरीटे १९ ततोनृपाणांश्रुतवृत्तवंशापुंवत्प्रगल्भाप्रतिहाररक्षी प्राक्स

न्निकर्षंमगधेश्वरस्य नीत्वाकुमारीमवदत्सुनंदा २० असौशरण्यःशरणोन्मुखानामगाध

सत्वोमगधप्रतिष्ठः राजाप्रजारंजनलब्धवर्णःपरंतपोनामयथार्थनामा २१ कामंनृ

पाःसंतिसहस्रशोन्येराजन्वतीमाहुरनेनभूमिं नक्षत्रताराग्रहसंकुलापिज्योतिष्मती

रघु०
४६

चंद्रमसैव रात्रिः २२ क्रियाप्रबंधादयमध्वराणामजस्रमाहूतसहस्रनेत्रः शच्याश्चिरं
पांडुकपोललंबान्मंदारशून्यानलकांश्चकार २३ अनेन चेदिच्छसि गृह्यमाणं पा
णिं वरेण्येन कुरु प्रवेशे प्रासादवातायनसंश्रितानां नेत्रोत्सवं पुष्पपुरांगनानां २४ एवं
तयोक्ते तमवेक्ष्य किंचिद्विस्रंसिदूर्वांकमधूकमाला ऋजुप्रणामक्रिययैव तन्वी प्र
त्यादिदेशैनमभाषमाणा २५ तां सैव वेत्रग्रहणे नियुक्ता राजांतरं राजसुतां निनाय
समीरणोत्थेव तरंगलेखा पद्मांतरं मानसराजहंसीं २६ जगाद चैनामयमंगनाथः

राम
४६

सुरांगनाप्रार्थितयौवनश्रीः विनीतभावाः किलसत्रकारैर्द्रुपदं महामिगतोपिभेजे २७ इष्टेन
न पर्यास्य यताश्रुविंदून्मुक्ताफलस्थूलतमान्स्तनेषु प्रत्यर्पिताः शत्रुविलासिनीनामा
क्षेपसूत्रेण विनैव हाराः २८ निसर्गभिन्नास्पदमेकसंस्थमस्मिन्द्वयं श्रीश्च सरस्वती
च कांत्या गिरा सूनृतया च योग्या त्वमेव कल्याणि तयोस्तृतीया २९ इत्थं गते गत्वरदेव
ताथं चक्षुर्यातेति यं न्याममवदत्कुमारी नासौ न काम्यो न च वेद सम्यग्द्रष्टुं न सा भिन्नरु
द्विवधिः
चिर्हि लोकः ३० ततः परं दुष्प्रसहं परेभ्यो नृपं नियुक्ता प्रतिहारभूमौ निर्दर्शयामास

रघु०
५०

विश्रांतकांतमिंदुं नवोत्थानमिवेंदुमत्यै ३१ अवंतिनाथोयमुदग्रबाहुर्विशालवक्षास्त
नुवृत्तमध्यः आरोप्य चक्रभ्रममुष्णतेजास्त्वष्ट्रेव यत्नोल्लिखितो विभाति ३२ अस्य प्रया
णेषु समग्रशक्तेरग्रेसरैर्वाजिभिरुत्थितानि कुर्वंति सामंतशिखामणीनां प्रभाप्ररोहास्त
मयं रजांसि ३३ असौ महाकालनिकेतनस्य चंद्रार्द्धमौलेर्निवसन्नदूरे दिवापि जालांत
रचंद्रकाणां नारीसखो स्पर्शसुखानि भुंक्ते ३४ अनेन यूना सह पार्थिवेन रंभोरु कच्चिन्म
नसो रुचिस्ते सिप्रातरंगानिलकंपितासु विहर्तुमुद्यानपरंपरासु ३५ तस्मिन्नवद्योतितवं

राम
५०

घुपदेप्रतापसंशोषितशत्रुपंके ॥ बबंधसा नेत्रमसौकुमार्या कुमुद्वतीभानुमतीवभावं
३६ तामग्रतस्तामरसांतराभामनूपराजस्य गुणैरनूनां ॥ विधायसृष्टिं ललितांविधातु
र्जगाद भूयः सुदतींसुनंदा ॥ ३७ संग्रामनिर्विष्टसहस्रबाहुरष्टादशद्वीपनिखातयूपः ॥ अन
न्यसाधारणराजशब्दो बभूवयोगीकिलकार्तवीर्यः ॥ ३८ अकार्यचिंतासमकालमेव
प्रादुर्भवंश्चापधरः पुरस्तात् ॥ अंतःशरीरेष्वपियः प्रजानांप्रत्यादिदेशाविनयंविनेता
३९ ज्याबंधनिष्पंदभुजेनयस्यविनिःश्वसद्वक्त्रपरंपरेण ॥ कारागृहेनिर्जितवासवेनदशग्री

रघु०
४८

ननेनैमित्तिकमाप्रसादात् ४० तस्यान्वये भूपतिरेषजातः प्रतीप इत्यागमवृद्धसेवी येन
श्रियः संश्रयदोषरूढं स्वभावलोलेत्ययशः प्रमृष्टं ४१ आयोधने कृष्णगतिं सहाय
मवाप्य यः क्षत्रियकालरात्रिं धारां शितां रामपरश्वधस्य संभावयत्युत्पलपत्रसारां ४२
अस्यांकलक्ष्मीर्भव दीर्घबाहोर्माहिष्मतीवप्रनितंबकांचीं प्रासादजालैर्जलवेणिर
म्यां रेवां यदि प्रेक्षितुमस्ति कामः ४३ तस्याः प्रकामं प्रियदर्शनोपि न स क्षितीशो रुचये
बभूव शरत्प्रमृष्टांबुधरोपरागः शशीव पर्याप्तकलो नलिन्याः ४४ सा शूरसेनाधि

राम
४८

पतिं सुषेणामुद्दिष्टपदे शांतनवीनकीर्त्तिं ॥ आचारशुद्धोभयवंशदीपं शुद्धांतरक्षा जगदे कु

मारी ४५ नीपान्वयः पार्थिव एष यज्वा गुणैर्यमाश्रित्य परस्परेण नैसर्गिकोप्युत्ससृजे वि

रोधः सिद्धाश्रमं शांतमिवैत्य सत्वैः ४६ यस्यात्मदेहे नयनाभिरामा कांतिर्हिमांशोरिव सं

निविष्टा हर्म्याग्रसंरूढतृणांकुरेषु तेजोविषह्यं रिपुमंदिरेषु ४७ यस्यावरोधस्तनचं

दनानां प्रक्षालनाद्वारिविहारकाले कलिंदकन्या मथुरां गतापि गंगोर्मिसंसक्तजलेव भा

ति ४८ त्रातेन तार्क्ष्यात्किल कालियेन मणिं विसृष्टं यमुनौकसा यः ॥ वक्षःस्थलव्यापि

रघु० ४९

हृचिंदधानस्सकौस्तुभंह्रेपयतीवकृष्णं ४९ संभाव्यभर्तारममुंयुवानंमृदुप्रवालोत्तर
पुष्पशय्ये वृंदावनेचैत्ररथादनूनेनिर्विश्यतांसुंदरियौवनश्रीः ५० अध्यास्यचांभःपृष
तोक्षितानिशैलेयगंधीनिशिलातलानि कलापिनांप्रावृषिपश्यनृत्यंकांतासुगोवर्द्धन
कंदरासु ५१ नृपंतमावर्तमनोज्ञनाभिःसाव्यत्यगादन्यवधूर्भवित्री महीधरंमार्ग
वशादुपेतंस्रोतोवहासागरगामिनीव ५२ अथांगदाश्लिष्टभुजंभुजिष्याहेमांगदंना
मकलिंगनाथं आसेदुषींसादितशत्रुपक्षांबालामबालेंदुमुखींबभाषे ५३ असौम

राम ४९

हेंद्राद्रिसमानसारः पतिर्महेंद्रस्य महोदधेश्च यस्य क्षरत्सैन्यगजच्छलेन यात्रासु याती
व पुरो महेंद्रः ५४ ज्याघातलेखे सुभुजो भुजाभ्यां बिभर्त्ति यश्चापभृतां पुरोगः रिपुश्रियः
सांजनवाष्पसेके वंदीकृताया इव पद्धती द्वे ५५ यमात्मनः सद्मनि संनिविष्टं प्रसादवा
तायनदृश्यवीचिः मंद्रध्वनित्याजितयामतूर्यः प्रबोधयत्यर्णव एव सुप्तं ५६ अनेन
सार्द्धं विहरांबुराशेस्तीरेषु तालीवनमर्मरेषु द्वीपांतरानीतलवंगपुष्पैरपाकृतस्वेदल
वा मरुद्भिः ५७ प्रलोभितासत्यपि सन्नमूर्त्ति विदर्भराजावरजा तयैवं तस्मादपावर्त्त-

रघु०
५०

तं दूरकृष्टा नीत्येव लक्ष्मीः प्रतिकूलैर्दैवात् ॥५८॥ अथोरगाख्यस्य पुरस्य नाथं दौवारिकी देवस
रूपमेत्य ॥ इतश्चकोराक्षि विलोकयेति नामांगनाभां निजगाद भोज्यां ॥५९॥ अस्याधिरम्ये
रगराजकल्पं पतिं पुरस्योरगपूर्वनाम्नः ॥ आचारशुद्धोभयवंशदीपं शुद्धांतरक्षा जग
दे कुमारीं ॥६०॥ पांड्योयमंसार्पितलंबहारः क्लृप्तांगरागो हरिचंदनेन ॥ आभाति बालातप
रक्तसानुः सनिर्झरोद्गार इवाद्रिराजः ॥६१॥ विंध्यस्य संस्तंभयिता महाद्रेर्निःशेषपीतोज्झित
सिंधुनाथः ॥ प्रीत्याश्वमेधावभृथार्द्रमूर्तेः सौस्नातिको यस्य भवत्यगस्त्यः ॥६२॥ अस्त्रं

राम
५०

हृदाद्राप्लवनादुरापं येनेंद्रलोकाविजयाय दध्रे॥ पुराजनस्थानविमर्द्दशंकी संधाय लंकाधि
पतिः प्रतस्थे ६३ अनेन पाणौ विधिवद्गृहीते महाकुलीनेन महीव गुर्वी॥ रत्नानुविद्धार्णव
मेखलाया दिशः सपत्नी भव दक्षिणस्याः॥ ६४ तांबूलवल्लीपरिणद्धपूगास्वेलालतालिं
गितचंदनासु॥ तमालपत्रास्तरणासु रंतुं प्रसीद शश्वन्मलयस्थलीषु॥ ६५॥ इंदीवरश्यामत
नुर्नृपोयं त्वं रोचनागौरशरीरयष्टिः॥ अन्योन्यशोभापरिवृद्धये वां योगस्तडित्तोयदयोरिवास्तु
६६ स्वसुर्विदर्भाधिपतेस्तदीयो लेभेंतरं चेतसि नोपदेशः॥ दिवाकरादर्शनबद्धकोशे ताराप

नेदं श्रुतिवादविंदे ॥६७॥ संचारिणीदीपशिखेवरात्रौ यंयंव्यतीयायपतिंवरासा ॥ नरेंद्रमा
र्गाट्ट इवप्रपेदेविवर्णभावंससभूमिपालः ॥६८॥ तस्यांरघोःसूनुरुपस्थितायांवृणीतमां
नेतिसमाकुलोऽभूत् ॥ वामेतरःसंशयमस्यबाहुःकेयूरबंधोच्छ्वसितैर्नुनोद ॥६९॥ तंप्रा
प्यसर्वावयवानवद्यंव्यावर्तितान्योपगमात्कुमारी ॥ नहिप्रफुल्लंसहकारमेत्यवृक्षांतरं
कांक्षतिषट्पदाली ॥७०॥ तस्मिन्समावेशितचित्तवृत्तिमिंदुप्रभामिंदुमतीमवेक्ष्य ॥
प्रचक्रमेवक्तुमनुक्रमज्ञासविस्तरंवाक्यमिदंसुनंदा ॥७१॥ इक्ष्वाकुवंश्यःककुदंनृपा

णां ककुत्स्थ इत्याहितलक्षणोभूत् काकुत्स्थशब्दं यत उन्नतेच्छाः श्लाघ्यं दधत्युत्तरकोसलें
द्राः ७२ महेंद्रमास्थाय महोक्षरूपं यः संयति प्राप्तपिनाकिलीलः चकार बाणैरसुरांगनानां
गंडस्थलीः प्रोषितपत्रलेखाः ७३ ऐरावतास्फालनविश्लथं यः संघट्टयन्नंगदमंगदेन उपे
युषः स्वामपि मूर्तिमग्र्यामर्द्धासनं गोत्रभिदोधितस्थौ ७३ जातः कुले तस्य किलोरुकीर्त्ति
कुलप्रदीपो नृपतिर्दिलीपः अतिष्ठदेको नशतक्रतुत्वे शक्राभ्यसूयाविनिवृत्तये यः ७४
यस्मिन्महीं शासति वाणिनीनां निद्रां विहारार्द्धपथे गतानां वातोपि नास्रंसयदंशुका

रघु० ५५

निकोलंववयेद्दाभरणायहस्तं ७५ सुतोरघुस्तस्यपदंप्रशास्तिमहाक्रतोर्विश्वजितःप्रयो
क्ताचतुर्दिगावर्जनसंभृतांयोमृत्पात्रशेषामकरोद्विभूतिं ७६ आरूढमद्रीनुदधी
न्वितीर्णंभुजंगमानांवसतिंप्रविष्टं ऊर्ध्वंगतंयस्यनचानुवंधियशःपरिच्छेत्तुमियत्त
यालं ७७ असौकुमारस्तमजोनुजातस्त्रिविष्टपस्येवपतिंजयंतः गुर्वींधुरंयोभुवनस्य
पित्राधुर्येणदम्यःसदृशींबिभर्ति ७८ कुलेनकांत्यावयसानवेनगुणैश्चतैस्तैर्विन
यप्रधानैः त्वमात्मनस्तुल्यममुंवृणीष्वरत्नंसमागच्छतुकांचनेन ७९ ततःसुनं

राम ५५

दावचनावसानेलज्जांतनूकृत्यनरेंद्रकंन्या । दृष्ट्याप्रसादामलयाकुमारंप्रत्यग्रहीत्संवर
णस्रजेव ८० सायूनितस्मिन्नभिलाषबंधंशशाकशालीनतयानवक्तुं । रोमांचलक्षेण
सगात्रयष्टिंभित्वानिराक्रामदरालकेश्याः ८१ तथागतायांपरिहासपूर्वंसख्यांसखीवे
त्रधराबभाषे । आर्येव्रजामोन्यतइत्यथैनांवधूरसूयाकुटिलंददर्श ८२ साचूर्णगौरंर
घुनंदनस्यधात्रीकराभ्यांकरभोपमोरुः । आसंजयामासयथाप्रदेशंकंठेगुणंमूर्त्तमिवा
नुरागं ८३ तयास्रजामंगलपुष्पमय्याविशालवक्षःस्थललंबयासः । अमंस्तकंठार्पित

रघु०
५३

वाहुपाश्रांविदर्भराजावरजांवरेण्यः ८५ प्राप्यैनमुपगतेयं कौमुदीमेघमुक्तं जलनिधि
मनुरूपं जह्नुकन्यावतीर्णा इतिसमगुणयोगप्रीतयस्तत्रपौराः श्रवणकटुनृपाणा
मेकवाक्यंविवव्रुः ८५ प्रमुदितवरपक्षमेकतस्तत्क्षितिपतिमंडलमन्यतोवितानं उष
सिसरइवप्रफुल्लपद्मं कुमुदवनप्रतिपन्ननिद्रमासीत् ८६ इतिश्रीरघुवंशेमहाका
व्येकालिदासकृतौषष्ठः सर्गः ६ अथ पोपयंत्रासदृशेनयुक्तां स्कंदेनसाक्षादि
वदेवसेनां॥

देवसेनाइंद्रपुत्रीमिवदेवसेनाइंद्रपुत्रीस्कंदस्यभार्यायथादेवचमूरित्यर्थः साक्षात्प्रत्यक्षात्त्वयोः सर्गोस्मिन्
पजातिवृत्तं १ केकामिवस्कंदेनकार्त्तिकेयेनयुक्तांदेवसेनांशक्रकाष्ठपुत्रीमिव १

रा
५३

भगिनी १ विभातग्रहाः प्रातःकालीनदात्रीगात तन्मंदा भासो दीप्तयो येषां ते २ निर्स्पीकाभित्ताषत्वात् १ सन्निधिरेव सान्निध्यं तस्य योगात्स्त्र द्वात्कृतः २ नैकट्यात् २

भोजस्य राज्ञो गोत्रापत्यं स्त्री भोज्या तां १ कुसुम...१

...मानत्वयं ववसे ॥ इति श्रीरघुवंशे महाकाव्ये कालिदासकृतौ लयंवराभि...नो नाम षष्ठः

...गिः ... रतीता भोज। ...

...॥ स्वसारमादाय विदर्भनाथः पुरप्रवेशाभिमुखो बभूव ॥ १ ॥ भोज्यां प्रति व्यर्थमनोरथत्वा

ईप्स्यालवः राजानः मतवन्तः

द्रूपेषु वेषेषु च साभ्यसूयाः ॥ सेनानिवेशान्पृथिवीक्षितोपि जग्मुर्विभातग्रहमंदभासः ॥ २ ॥ सां

स्थाने मघोन्याः ऊर्जे क्रोध

निध्ययोगात्किल तत्र शच्याः स्वयंवरक्षोभकृतामभावः ॥ काकुत्स्थमुद्दिश्य समत्सरोपि श

तेन रूपसहतः

शशाम तेन क्षितिपाललोकः ॥ ३ ॥ तावत्प्रकीर्णाभिनवोपचारमिंद्रायुधद्योतिततोरणांकं ॥

स्वयंवरे ये क्षोभकृतो विघ्नकारिणस्तेषामभावो नाशः २ भवति २

यावज्जावच्च साकल्येवधीमानेवधारणाइति १ सर्वत्र प्रकीर्णाः स्थापिताः अभिनवोपचाराः प्रशंसनीयाः भाद्ये यायत्र सतं १

इंद्रायुधैर्दीप्तः कमराभिर्विभासमानं तोरणमेवांको यस्य १

तनश्छि०

मत्सरेण युक्ताः २ सोदर्येषु २ वितत्य यागमेवं कृत्यं ... सामीप्यान्निश्च त्यदंकारत्व... ... भवतीति २ शांतो बभूव १

यावत्तेराजानःसेनानिवेशान् जग्मुस्तावद्वरेजोपि तयोरघुनंदनेंदुमत्योरालोकनेतत्पराणांनिष्ठानां१ सुवधाइंदुमत्यासह राजमार्गंप्राप१ चामीकरस्यसे स्वर्णगवाक्षावातायनानितद्युक्तेषु२ विद्यतेयेषुजालवः२ केशपाशवंधनादीनि२ निवारितः३ सौधर्मीयत्रसते१ वक्ष्यमाणाकर्मेरा२

वरःसवध्वासहराजमार्गंप्रापध्वजछायनिवारितोष्णं ४ ततस्तदालोकनतत्पराणांसौधेषुचा
मीकरजालवत्सु वभूवुरित्थंपुरसुंदरीणांत्यक्तान्यकार्याणिविचेष्टितानि ५ आलोकमार्गंस
हसाव्रजंत्याकयाचिदुद्वेष्टनवांतमाल्यः वद्धुंनसंभावितएवतावत्करेणरुद्धोपिचकेशपाशः ६
प्रसाधिकालंवितमग्रपादमाक्षिप्यकाचिद्द्रवरागमेव उत्सृष्टलीलागतिरागवाक्षादलक्त
कांकांपदवींततान ७ विलोचनंदक्षिणमंजनेनसंभाव्यतद्वंचितवाममनेत्रा तथैववाताय
नसंनिकर्षंययौशलाकामपरावहंती ८ जालांतरप्रेषितदृष्टिरन्याप्रस्थानभिन्नांनव

पादस्यायमग्रपादं३ एवकोरसाकदाचिदपिद्रवरागपादमक्षिप्यस्त्रियोनयंतीत्यर्थः३ अलक्तकस्यलाक्षारसस्य
अग्रपादासौपादश्च नेनकज्जलेनवंचितंहीनंकृतंवामनेत्रंयस्याःसार स्पाकांश्चिह्नंयस्यांसाता
गवाक्षः३ शलाकांअंजनशलाकावहंतीदधाना१ तथैवोत्सृष्टलीलागतिरेव२
जालांतरेवातायनमध्येप्रेषितादृष्टिर्याच१ प्रस्थानेनगत्याभिन्नांत्रुटितां१
यावृष्टियेयासा१

Interlinear notes: नगरप्रेमदाना; ऽऽकृष्य रमरणी; ऽऽवातायन; ऽलंकृत्य; मध्यान्ने; वातायनसमीपं; योषित्

Left margin: प्रसाधयत्यलं कोरानिप्रसाधि काऽलंकरते त यालंवितंधृतं ४ रघु० ५४ अग्रवगच्छंत्या३ वनितया३ ३ऊ तेनवंधते नवांतंगलितं पुष्पंयस्मात्स ४ माल्यंपुष्पेषुस्र स्त्रेचेचिवैजयं ती ४ द्रवआर्द्रो रागोयस्यतत३

Right margin: आलोकोपथीनं तदोगपमार्गं२ केशपाशकलापाव कुंतावन्नसंभा वितएवगबित एवनापिकोरा रुद्धापितसेना पिनिरोधस्तस्य वंधोनसंभवती नितांत्यर्थं३ उत्सृष्टालीला गतिगमनंय यासा३ त्यागस्थिरजग ति३ एम ५४

परिधानवस्त्रं ग्रापि १
मुखैर्व्याप्तं २
मध्यं येषां ते ३
सांद्रं निबिडं कुतूहलं यासां तासां ३
विलोलानि चंचलानि नेत्राण्येव भ्रमरा येषां तैः ३
सहस्रपत्राणि पद्मानि आभरणानि येषां ते ३
आकर्णान्यदि को व्यायामः २

वि॰ल गलितनीविवान्नाभी घंटिका २ अंगुष्ठमूले अर्पितः सूत्रशेषो यस्याः सा तथासीत् २
प्रविष्टाभरणानां प्रभा अंगुष्ठमूलेस्त्रमीमिप्य मेखलादिग्रथ्यते इतिजातिः २
नीवलयादीनां प्रभा यस्य आसवस्य मद्यस्य गंधो गर्भे येषां यद्वा आसवस्य गंधस्त अर्द्धग्रथिता १
तेन २ दुःखेन नमिते न्यस्ते २ आधानो गर्भो येषां ते ३
धृत्वा वस्त्रं अर्द्धग्रथिता १ शीघ्रं १

बबंध नीवीं नाभिप्रविष्टाभरणप्रभेण हस्तेन तस्थाववलंब्य वासः ९ अर्द्धाचिता सत्वरमुत्थि
(तस्मिन्काले)
तायाः पदे पदे दुर्नमिते गलंती कस्याश्चिदासीद्रसना तदानीमंगुष्ठमूलार्पितसूत्रशेषा
१० तासां मुखैरासवगंधगर्भैर्व्याप्तान्तराः सांद्रकुतूहलानां विलोलनेत्रभ्रमरैर्गवाक्षाः सह
(स्त्रियः अजं)
स्रपत्राभरणा इवासन् ११ ता राघवं दृष्टिभिरापिबंत्यो नार्यो न जग्मुर्विषयांतराणि तथा हि
(सर्वं स्वरूपेण) (युक्तं)
शेषेंद्रियवृत्तिरासां सर्वात्मना चक्षुरिव प्रविष्टा १२ स्थाने वृता भूपतिभिः परोक्षैः स्वयंवरं
साधुममंस्त भोज्या पद्मेव नारायणमन्यथासौ लभेत कान्तं कथमात्मतुल्यं १३ परस्येणा

संभावनादि विमुच्यत दृष्टीनैकरसा युक्ते द्वे सांप्रतं स्थाने इत्यमरः २
पद्मा लक्ष्मी नारायणं विष्णुमिवासौ इंदुमत्या आत्मतुल्यं स्वसदृशं कांतं प्रियं कथं लभेत
अभवमितिभावः २ तं प्राप्नुयात् न कथंचित् १ सदसद्विवेकाभावो यदि इति भावः १
समीचीनं १ बुबुधे २ इंदुमती १

सादरं वीक्षमाणाः ४
घ्राणं गंधादीनि ४
याचितासती २
अप्रत्यक्षैः २
अन्याकं १

इदं द्वंद्वं मजेंदुमतीरूपं मिथुनं चेद्यदि नायोजयिष्यत् तर्हि अस्मिन्द्वंद्वे
स्पृहणीयाभिलषणीया शोभा यस्य तत् १ प्रजानां पत्युर्ब्रह्मणो रूपविधानं सौंदर्यनिर्माणं तस्य यत्नः प्रयासो
वितथो निःफलो भविष्यत् सदृशमेलनाद्विफलो नासीदित्यर्थः २
भवति २ किं कुर्वन् ३

रघु०
५५

पुरनिवासिवा... नीं वधूवरयोः स्तवं ... ध्वस्तासां मुखेभ्यः इत्य मुनाप्रकारेण रा निर्गताः ३ श्रोत्राणि सुखयं यंतीति श्रोत्रसुखाः ४

स्पृहणीयशोभं नचेदिदं द्वंद्व मयोजयिष्यत् (मिलितं) अस्मिन्द्वये (वधूवरौ) रूपविधानयत्नः पत्युः प्रजानां वि
तथोभविष्यत् १४ रतिस्मरौ नूनमिमावभूतां राज्ञां सहस्रेषु तथा हि बाला गतेयमात्म
प्रतिरूपमेव मनो हि जन्मांतरसंगतिज्ञं १५ इत्युद्गताः पौरवधूमुखेभ्यः शृण्वन्कथाः
श्रोत्रसुखाः कुमारः उद्भासितं मंगलसंविधाभिः संबंधिनः सद्म समाससाद १६ ततो
वतीर्याशु करेणुकायाः सकामरूपेश्वरदत्तहस्तः वैदर्भिनिर्दिष्टमथो विवेश नारीम
नांसीव चतुष्कमंतः १७ महार्हसिंहासनसंस्थितोसौ सरत्नमर्घ्यं मधुपर्कमिश्रं ॥

तथा हि इयं बाला मुग्धा राज्ञां सहस्रेषु मध्ये आत्मतुल्य स्वसदृशमेव भर्तारं गता प्राप्ता हि यस्मात् तेभि मनो जन्मांतरसंगतिं जानातीति तत्

राम
५५

भोजोपनीतंचदुकूलयुग्मंजग्राहसार्द्धंवनिताकटाक्षैः १८ दुकूलवासाःसवधूसमीपंनि
न्येविनीतैरवरोधरक्षैः वेलासकाशंस्फुटफेनराजिर्नवैरुदन्वानिवचंद्रपादैः १९॥
तत्रार्चितोभोजपतेःपुरोधाहुत्वाग्निमाज्यादिभिरग्निकल्पः तमेवचाधायविवाहसा
क्ष्येवधूवरौसंगमयांचकार २० हस्तेनहस्तंपरिगृह्यवध्वाःसराजसूनुःसुतरांवभासे
अनंतराशोकलताप्रवालंप्राप्येवचूतःप्रतिपल्लवेन २१ आसीद्वरःकंटकितप्रकोष्ठः
स्विन्नांगुलिःसंववृतेकुमारीतस्मिन्द्वयेतत्क्षणमात्मवृत्तिःसमंविभक्तेवमनोभवेन २२

159

१५९

रघु०
५६

तयोरपांगप्रविचारितानि क्रियासमापत्तिनिवर्त्तितानि ॥ ह्रीयंत्रणामानशिरे मनोज्ञामन्योन्य
लोलानि विलोचनानि ॥ २३ ॥ प्रदक्षिणप्रक्रमणात्कृशानोरुदर्चिषस्तन्मिथुनं वभासे ॥ मेरो
रिवांतेषु विवर्त्तमानमन्योन्यसंसक्तमहस्त्रियामं ॥ २४ ॥ नितंबगुर्वी गुरुणा प्रयुक्ता वधूर्विधा
तृप्रतिमेन तेन ॥ चकार सा मत्तचकोरनेत्रा लज्जावती लाजविसर्गमग्नौ ॥ २५ ॥ हविःशमी
पल्लवलाजगंधी पुण्यः कृशानोरुदियाय धूमः ॥ कपोलसंसर्पिशिखः स तस्या मुहूर्त्तकर्णो
त्पलतां प्रपेदे ॥ २६ ॥ तदंजनक्लेदसमाकुलाक्षं प्रम्लानबीजांकुरकर्णपूरं वधूमुखं पाटल

राम
५६